

**T.C.**  
**ORDU ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**TARİH ANABİLİM DALI**

**BURNAŞEV'İN NOTLARIYLA YUNUS HOCA DÖNEMİNDE**  
**TAŞKENT**

**HAZIRLAYAN**  
**KEVSER ARISÜT**

**DANIŞMAN**  
**Prof. Dr. FATİH ÜNAL**


**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**ORDU 2019**

## ÖĞRENCİ BEYAN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak savunduğum “Burnaşev’in Notlarıyla Yunus Hoca Döneminde Taşkent” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmada yazdığımı ve yararlandığım kaynakların “Kaynakça” bölümünde gösterilenlerden farklı olmadığını, belirtilen kaynaklara atıf yapılarak yararlandığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

06/03/2019

  
Kevser ARISÜT  
16530300009

## JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrenci Kevser Arısüt'ün hazırladığı "Burnaşev'in Notlarıyla Yunus Hoca Döneminde Taşkent" başlıklı tez 10/07/2019 tarihinde aşağıda imzaları olan jüri tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

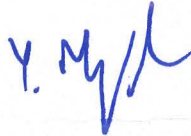
	Adı-Soyadı	Üniversite	İmza
Başkan	: Prof. Dr. Fatih ÜNAL	Ordu Üniversitesi	
Jüri Üyeleri	: Dr. Öğr. Üyesi Fuat HACISALİHOĞLU	Ordu Üniversitesi	
	: Dr. Öğr. Üyesi Ali Rıza YAĞLI	Giresun Üniversitesi	
	.....	.....	.....
	.....	.....	.....

ONAY

06/08 / 2019.

Dr. Öğr. Üyesi Seçkin EVCİM

Enstitü Müdürü V.



## ÖNSÖZ

Yüzyıllardır farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan ve Türklerin yurdu şeklinde telaffuz edilen Türkistan coğrafyasının önemli bir noktasında yer alan Taşkent şehri, tabii kaynakları ve stratejik konumu dolayısıyla XVIII. yüzyılın sonlarında Rusya'nın dikkatini çekmiştir. Taşkent hâkimi olan Yunus Hoca'nın daveti üzerine Rusya'nın şehre gönderdiği Burnaşev ve heyeti, 1800 yılında yola çıkmıştır. Bu heyet, yolculukları boyunca karşılaştıkları ve şehirde gördükleri her şeyi not almaya çalışmışlardır. Burnaşev ve Heyetinin bu notları, Sibiryaya tarihi çalışmaları ile tanınan G. Spasskiy'nin Sibirskiy Vesnik (1818-1824) dergisinde 1818 yılında yayımlanmıştır. Dergide yayınlanan bu seyahat notlarının Türkçeye çevirisi bir eksiklik olarak günümüze kadar gelmiştir. Bu eksikliği giderebilmek adına bu tez çalışmamızı yapmaya karar verdik. Çalışmamız hedefine ulaştığında, genel anlamda Türkistan özel anlamda da Taşkent tarihi ile ilgili önemli bir konu gün yüzüne çıkmış olacaktır.

Böyle bir çalışmanın ortaya çıkmasında beni teşvik eden ve yönlendiren, akademik hayatı sevmemde büyük katkısı olan, kıymetli hocam Prof. Dr. Fatih Ünal'a teşekkürü derinden bir borç bilirim. Tez sürecinde ihtiyacım olan her konu da bana büyük katkısı olan hocam Dr. İlker Türkmen'e şükranlarımı sunarım. Diğer yandan bu süreçte ihmal ettiğim, ancak her zaman en büyük destekçim olan sevgili nişanlım Emrah Seven'e sabır ve anlayışından dolayı minnettarım. Son olarak eğitim hayatımın ilk aşamasından itibaren maddi manevi desteğini esirgemeyen sevgi ve ilgiyle beni büyüten, bugünlere getiren aileme sevgilerimi sunuyorum.

Kevser ARISÜT

ORDU 2019

## İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ .....	i
İÇİNDEKİLER .....	ii
ÖZET .....	iv
ABSTRACT.....	v
KISALTMALAR .....	vi
GİRİŞ .....	1
1. BÖLÜM .....	4
1. RUSYA’NIN TÜRKİSTAN HANLIKLARI İLE İLİŞKİLERİ VE TAŞKENT	4
1.1.RUSYA VE TÜRKİSTAN HANLIKLARININ SİYASİ İLİŞKİLERİ .....	4
1.2. TÜRKİSTAN BÖLGESİNE GELEN RUS GÖREVLİLER VE DİPLOMATİK İLİŞKİLER .....	17
1.3. XIX. YÜZYILA KADAR TAŞKENT .....	24
1.4. TAŞKENT’TE YUNUS HOCA DÖNEMİ.....	27
2. BÖLÜM .....	30
2. 1800 YILINDA BİR RUS MÜHENDİSİNİN TAŞKENT SEYAHATI .....	30
2.1. BURNAŞEV VE HEYETİ’NİN TAŞKENT SEYAHATI.....	30
2.1.1. Yunus Hoca’nın Burnaşev ve Heyetini Daveti.....	30
2.1.2. Burnaşev ve Heyetinin Yola çıkışı .....	32
2.1.3. Kırgız (Kazak) Stepleri Üzerinden Yapılan Yolculuk.....	34
2.1.4. Burnaşev ve Heyetinin Taşkent Hâkimi Tarafından Kabulü.....	37
2.2. BURNAŞEV VE HEYETİNİN TAŞKENT HAKKINDAKİ GÖZLEMLERİ .....	39
2.2.1. Taşkent’te Yönetim ve Kırgız –Kaysak İlişkileri .....	39
2.2.2. Taşkent’in Askeri Yapısı .....	42
2.2.3. Rus Esirler.....	44
2.2.4. Taşkent İdaresinin Coğrafi Özellikleri .....	45
2.2.5. Taşkent Şehri .....	47
2.2.6. Taşkent’e Tabi Olan Türkistan ve Çimkent Şehirleri.....	49
2.3. BURNAŞEV VE HEYETİNİN TAŞKENT HALKININ GÜNDELİK HAYATINA DAİR ANLATIMLARI .....	51
2.3.1. Taşkent’te Tarım, Hayvancılık ve Ticaretin Durumu.....	51
2.3.2. Paranın Değeri .....	54

2.3.3. İnanç.....	55
2.3.4. Gelenek ve Görenekler .....	57
2.3.5. Yaygın Hastalıklar .....	58
2.4.BURNAŞEV VE HEYETİNİN TAŞKENT SEYAHATİNİN SONU .....	59
2.4.1.Burnaşev ve Heyetinin Maden Ocaklarını İncelemesi .....	59
2.4.2. Burnaşev ve Heyetinin Taşkent'ten Ayrılışı.....	60
2.4.3.Heyetin Rusya'ya Dönüş Yolu ve Önerileri .....	60
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	63
KAYNAKÇA.....	66
ÖZGEÇMİŞ .....	71

## ÖZET

ARISÜT Kevser, *Burnaşev'in Notlarıyla Yunus Hoca Döneminde Taşkent*, Yüksek Lisans Tezi, Ordu, 2019

Türkistan coğrafyasının merkezinde bulunan Taşkent şehri, yüzyıllar boyunca değişik etnik gruplara ev sahipliği yapmıştır. Türklerin Taşkent şehrinde görülmesi, M.Ö. dönemlere kadar gitmektedir. XVIII. yüzyılın sonlarında siyasi çatışmaların etkisiyle birçok küçük yönetim birimine ayrılan şehir, çevresinde bulunan devletlerin dikkatini çekmiştir. Fakat Yunus Hoca gibi güçlü bir siyasi otoritenin yönetimi ele almasıyla şehir her açıdan gelişmiştir. Dış tehditlerden çekinen ve bunun için hazırlık yapan Yunus Hoca, Taşkent Hanlığı sınırları içerisinde bulunan topraklarda maden aramayı düşünmüştür. Bu konuda, teknolojik açıdan üstün olan Rusya'dan yardım istemiştir. Teklifi geri çevirmeyen Rusya, Taşkent'e üç kez elçilik göreviyle maden mühendisleri göndermiştir. Buhara Hanlığı'nın engellemelerinden dolayı ilk ikisinde başarılı olunamasa da 1800'de Burnaşev ve heyeti tarafından gerçekleştirilen üçüncü yolculuk başarıya ulaşmıştır.

Bu heyet, Taşkent'e giden yolların durumu, siyasi otoriteleri, su kaynakları, askeri gücü, yaşam şekilleri gibi konularda bilgi sahibi olmakla görevlendirilmişti. Kazak bozkırlarından geçen heyet, Kazaklar ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Aynı zamanda Taşkent şehrinin bu tarihlerdeki yapısını her yönüyle ele alan bir seyahatname de ortaya çıkmıştır. Çalışma konusu olarak belirlediğimiz Burnaşev'in notları ve değerlendirilmesi, özelde Taşkent'in genelde de Türkistan'ın tarihi ile ilgili bilinmeyenleri ortaya çıkarması açısından önemlidir.

**Anahtar Kelimeler:** Taşkent, Yunus Hoca, Rusya, Burnaşev, Kazaklar.

## ABSTRACT

ARISÜT, Kevser, With The Notes of Burnashev In The Period Of Yunus Hoca Tashkent, Master's Thesis, Ordu, 2019

The city of Tashkent, located in the center of Turkestan geography, has been home to different ethnic groups for centuries. The sight of the Turks in Tashkent goes back to pre-milestone periods. At the end of the 18th century, the city, which was divided into many small administrative units under the influence of political conflicts, attracted the attention of the surrounding states. However, the city developed in every respect with a strong political authority like Yunus Hodja (Hoca) taking over the administration. Yunus Hodja, who was afraid of external threats and made preparations for this, thought to look for minerals in the territory of Tashkent Khanate. He sought help from Russia, which was technologically superior. Russia, which did not refuse the proposal, sent a team of mining engineers to the Tashkent'e three times as an ambassador. Although it was not successful in the first two due to the obstacles of the Bukhara Khanate, the third trip by Burnashev and his delegation was successful in 1800.

The delegation was also tasked with investigating the state of the roads to Tashkent, the political authorities on this road, their water resources, military power, way of life. The delegation passing through the Kazakh steppes provides important information about the Kazakhs. At the same time, a travelogue has emerged that covers every aspect of the structure of Tashkent at that time. The notes and evaluation of Burnashev, which we have identified as the subject of the study, are important in terms of revealing unknowns about Tashkent history in private sense and Turkestan history in general.

**Key Words:** Tashkent, Yunus Hodja, Russia, Burnashev, Kazakhs



## KISALTMALAR

<b>Bkz.</b>	: Bakınız
<b>C.</b>	: Cilt
<b>Çev.</b>	: Çeviren
<b>Der.</b>	: Derleyen
<b>Ed.</b>	: Editör
<b>DİA</b>	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
<b>Haz.</b>	: Hazırlayan
<b>İA</b>	: İslam Ansiklopedisi
<b>M.Ö</b>	: Milattan Önce
<b>No.</b>	: Numara
<b>S.</b>	: Sayı
<b>s.</b>	: Sayfa
<b>SDÜ</b>	: Süleyman Demirel Üniversitesi
<b>ss.</b>	: Sayfa sayısı
<b>TAD</b>	: Tarih Araştırmaları Dergisi
<b>TDV</b>	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
<b>TK</b>	: Türk Kültürü
<b>TTK</b>	: Türk Tarih Kurumu

## GİRİŞ

Türkler için önemli bir anayurt olarak bilinen Türkistan, İran'ın Horasan bölgesinden başlayarak Kuzey Afganistan dâhil olmak üzere Pamir ve Hindukuş-Kunlun (Karanlık) dağlarının kuzey eteklerinden Çin'in Tun-huang bölgesine kadar uzanan, oradan Mançurya'nın batısına ulaşan, Moğolistan'la birlikte Güney Sibiry'a'nın tamamını kapsayan, batıda Ural dağları ile Volga nehrinin Hazar denizine ulaştığı noktaya kadar devam eden geniş bir alanı<sup>1</sup> kapsamaktadır. Çeşitli Türk boylarının farklı zaman diliminde farklı coğrafyalarını yurt edindiği Türkistan coğrafyası, kapladığı alanın büyüklüğünden dolayı Doğu ve Batı Türkistan olarak ikiye ayrılmıştır. Türklerin yurdu olarak tabir edilen bu coğrafya tarihi süreç içerisinde farklı milletleri de bünyesine katmıştır. Bu vesileyle birçok kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmış olan bu bölge, konumundan ve coğrafi özelliklerinden dolayı da farklı milletlerin her zaman ilgi odağı olmayı başarmıştır.

Doğunun zenginliklerinin batı dünyasına aktarıldığı ticaret yollarının özellikle İpek Yolu'nun bu coğrafyadan geçiyor olması, Türkistan'ın önemini bir kat daha arttırmıştır. M.Ö. devirlerden itibaren Çin'in Türkistan'a sahip olma arzusunda olduğu bilinmektedir. Süreç içerisinde bu emeli Persler, Avrupalılar, Araplar da taşımışlardır. IX. yüzyıla kadar adından pek söz edilmeyen Ruslar, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda önemli bir güç haline geldikten sonra hâkimiyet alanını genişletmek için Türkistan bölgesine yönelmiştir.

Türkistan'ı Rusya için oldukça cazip bir hale getiren pek çok sebep bulunmaktadır. İlk baktığımız zaman göze çarpan sebepler; ham madde, ticaret yollarının önemi ve bitki örtüsü çeşitliliği düşünülmektedir. Fakat Rusya'nın asıl amacı; çeşitli tarihi belgelerde de zikredildiği gibi Türkistan coğrafyasını bir köprü olarak kullanıp Hindistan'ın zenginliklerine ulaşmaktır. Bu coğrafyadaki hanlıkların birbirlerinden bağımsız şekilde hareket etmeleri Türkistan'ın tek bir siyasi gücün elinde bulunmadığını gösteriyor ve bu durum Rusya için işgal süreci hızlandırılmıştır. Rusya, Türkistan bölgesine karşı askeri bir teşebbüste bulunmadan önce, alanında uzman olan birçok seyyah, elçi, mühendis ve askeri kimliğe sahip kişileri görevlendirerek bölgenin sosyal kültürel, siyasi ve ekonomik

---

<sup>1</sup> Ahmet Taşağıl, "Türkistan", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV, C. XXXXI, İstanbul, 2012, s. 556.

gibi birçok alanda rapor hazırlamalarını istemiştir.

Türkistan coğrafyasının dağlık bölgesi olarak nitelendirilen Güney Türkistan'ın (Tanrı Dağları, Alay Dağları ve Çatkal Dağları) Kazak bozkırlarına açıldığı bir kapı olan Taşkent, tarihi geçmişi ve jeopolitik konumu ile Rusya'nın dikkatini çeken önemli şehirlerden birisidir. Taşkent, ticaret yollarına sahip olduğu için farklı medeniyetleri bünyesine katmış ve önemli gelişmeler göstermiştir. Tarım faaliyetlerinin de yoğun şekilde yapıldığı Taşkent, Türkistan'ın önemli tarım merkezlerinden birisi olmuştur. Hem ticaretin hem de tarım faaliyetlerinin yaygın olduğu bu şehir, çevresinde kurulan hanlıkların (Buhara, Hive, Hokand) da dikkatini çekmiş ve bu hanlıklar da Taşkent'e sahip olmak için aralarında mücadeleye girişmişlerdir.

XVIII. yüzyılın sonunda müstakil bir Taşkent Hanlığı oluşturan Yunus Hoca, kendi hâkimiyetinin bekası için diğer Türkistan hanlıklardan uzak durmuştur. Yunus Hoca, kuzeyde büyük bir güç olarak ortaya çıkan Rusların gelişmiş bir teknolojiye sahip olduğunu bildiği için onlardan Taşkent madenlerini çıkarmak ve işlemek için yardım talebinde bulunmuştur. Rusya, böyle tarihi bir fırsatı kaçırmayacak kadar disipline olmuş bir siyasi ve askeri mekanizmaya sahiptir. Yunus Hoca'nın bu talebi hiç vakit kaybetmeksizin değerlendirilmiş ve heyet Taşkent'e gönderilmiştir.

Rusya, ilk denemesinde Taşkent'e ulaşamamış olsa da her teşebbüste önemli bilgiler edinmiştir. Rusya, Taşkent'e ulaştığını da sadece madenlerle ilgilenmemiş, bölgenin coğrafi yapısını, yollarını, akarsularını, bağlantılarını ve siyasal düzenini tek tek not etmiştir. Bu keşif heyetinin notları Taşkent'i 1865 yılında gerçekleştirilecek olan işgale hazırlayan ilk merhale olmuştur.

Türkistan coğrafyasının tarihi ile ilgili kaynak taraması yaparken XVIII. yüzyılın sonunda Taşkent'e üç kez Rus elçilik heyetinin geldiğini fark ettik. İlk iki heyetin Taşkent şehrine ulaşma konusunda başarısız olması bizi üçüncü heyetin verdiği bilgileri araştırmaya itti. Günümüzde de Türkistan'ın en önemli şehirlerinden birisi olan ve Rusya tarafından özel bir önem atfedilen Taşkent şehrinin işgal sürecini hazırlayan bu keşif heyetinin bilim dünyasına tanıtılması gerektiğini düşündük. 1800 dönemindeki Taşkent hakkında bilgilerin verildiği bu eser, dönemin tarihine ışık tutması bakımından bir hayli önemlidir.

Bizim tez konumuzun da ana başlığını oluşturan bu heyet Rusya’da önemli bir maden mühendisi olan Timofey Stepanoviç Burnaşev (1772-1849)<sup>2</sup> heyetidir. Heyet, uzun süren mücadeleler sonunda üçüncü denemelerin de Taşkent bölgesine ulaşmıştır. Burnaşev ve heyetinin Taşkent’e ait raporları Grigoriy İvanoviç Spasskiy<sup>3</sup> tarafından “Sibirskiy Vestnik”<sup>4</sup> adlı dergide 183-251 numaralı sayfa aralığında 1818 yılında yayımlanmıştır.

Tez çalışmamızı iki bölüme ayırmayı uygun gördük. Birinci bölümde, genelde Türkistan coğrafyası, özelde Taşkent şehrinin tarihi ile ilgili bilgiler verilmiştir. Tezimizin ikinci bölümünde, Burnaşev ve heyetinin verdiği bilgileri diğer kaynaklarla destekleyerek vermeye çalıştık. Değerlendirme ve sonuç kısmında, bu heyetin verdiği bilgiler değerlendirilmiştir. Bu keşif heyeti Taşkent hâkimi olan Yunus Hoca’ya ne kazandırmıştır? Gerçekten de madenler ile ilgili gelişmeler olmuş mudur? Rusya bu keşif heyeti ile amaçladığı hedeflere ulaşmış mıdır? Buhara Hanlığı’nın bu heyet karşısındaki tutumu ne olmuştur? Bu gibi soruların cevaplarını vermeye çalıştık.

Çalışmamız, Taşkent tarihinin belirli bir bölümü ile ilgili bazı bilinmeyenleri ortaya çıkarması açısından oldukça önemlidir. Sadece Taşkent’te değil diğer Türkistan şehirleri de bu keşif heyetinin edindiği bilgilerden ziyadesiyle etkilenmiştir. Bu çalışmanın, Taşkent’in XIX. yüzyılın başlarındaki tarihini bütün yönleriyle ortaya koyduğu iddiasında değiliz. Tezimizin, bu alanda çalışma yapacak olanlara bir nebze olsun katkı sağlayacak olması, bizler için yeterli olacaktır.

---

<sup>2</sup> Burnaşev, 1794-1795 yılların da resmi görev ile Buhara’ya gönderilmiştir. Daha sonra 1800 yılında Taşkent’e yaptığı seyahatler ile adından söz ettirmiştir. Dinçer Koç, “Bir Rus Mühendisinin Gözüyle Şah Murad Devrinde Buhara Hanlığı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 237, 2018b, s. 141.

<sup>3</sup> 1783 yılında Yegoryevsk’te dünyaya gelen Spasskiy, Sibir tarihi ve Sibir arkeolojisi üzerine önemli çalışmalarda bulunmuş bir maden mühendisidir. Rusça dışında Latince, Yunanca, Fransızca ve Almanca öğrenmiştir. Murat Özkan, “Sibir Araştırmalarına Dair Bir Rus Mecmuasının Tetkiki:”, “Sibirskiy Vestnik”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 45, 2019 s. 310.

<sup>4</sup> Grigoriy İvanoviç Spasskiy’in çıkardığı Sibirskiy Vestnik dergisi 1818 yılında yayın hayatına başlamış ve 1822 yılına kadar senede dört defa olmak üzere yayımlanmıştır. 1. Sayısından 20. sayısına kadar devam eden derginin konu içeriği oldukça zengindir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Özkan, 2019, s. 312.

## 1. BÖLÜM

### 1. RUSYA’NIN TÜRKİSTAN HANLIKLARI İLE İLİŞKİLERİ VE TAŞKENT

#### 1.1.RUSYA VE TÜRKİSTAN HANLIKLARININ SİYASİ İLİŞKİLERİ

Rusya, XIX. yüzyıla kadar pek çok aşamadan geçmiş ve güçlü bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Bu güçlü yapısına rağmen hâkimiyet alanını daha çok genişletmek için çalışmalarını hep bir ileriye taşımıştır. Özellikle ham madde zenginliği ile dikkat çeken Orta Asya (Türkistan) bölgesini, her zaman için kendi yararına kullanabileceği bir saha olarak görmüştür. Bölgeye ilerlemesi ise 1480 (bazı kaynaklarda 1502) yılında Altın Orda Devleti’nin yıkılmasından sonra başlamış, 1552’de Kazan’ın, 1556’da Astrahan’ın işgalini gerçekleştirmesiyle devam etmiştir.<sup>5</sup> Rus ilerlemesi, hiç hız kesmeden eski devirlerden itibaren Türk topluluklarının önemli bir parçası olan Sibiryâ bölgesindeki Sibir Hanlığına kadar ulaşmıştır. Hem batıdan hem kuzeyden Kazak steplerine komşu olan Rusya, Orta Asya’daki Hive ve Buhara Hanlıklarıyla ticari ilişkiler kurmaya çalışmış ve Kazak steplerinin önemini artırmıştır.<sup>6</sup> Rusya’nın 1600’lü yıllarda başlattığı bu tanıma girişimleri, gittikleri bölgelerde yeterli güvenliği sağlayamadıkları için sonuçsuz kalmıştır.

Rusya’nın Kazak steplerini elde etme düşüncesi Çar I. Petro (1682-1725) döneminde daha büyük bir önem kazanmıştır. Bunu Çar’ın şu sözleriyle de açık bir şekilde görüyoruz; “Kırgız (Kazak) ordaları bütün Asya memleketlerinin anahtarı ve kapısıdır. Bu yüzden bu ordalar Rus himayesi altına alınmalı ki bunlar vasıtasıyla diğer bütün Asya memleketleriyle irtibat kurulabilsin ve Rusya için faydalı ve uygun tedbirler alınabilsin”.<sup>7</sup> I. Petro, Rusya için bir dönüm noktası olmuş ve gerçek bir imparatorluk süreci başlatmıştır. Kurat’ın söylediğine göre; “I. Petro

---

<sup>5</sup> Orhan Doğan, “Çarlık Rusya’sının Türkistan (Orta Asya) Siyaseti ile İlgili Önemli Bir Belge”, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 11, Konya 2014, s. 288.

<sup>6</sup> Fatih Ünal, *Rus Emperyalizmine Karşı Stepte büyük Başkaldırı Sultan Kenasarı*, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.49.

<sup>7</sup> Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 49.

Rusya'yı eski Moskova zihniyetinden kurtararak Avrupalılaştırmıştır.”<sup>8</sup> Bu zihniyet Petro'dan sonra gelen hükümdarlar arasında da etkisini sürdürmüş onlar için büyük emperyalist düşünceler oluşturmuştur. Rusya tarihinde büyük bir yere sahip olan Petro Hollanda, İtalya ve İngiltere gibi ülkelere öğrenciler göndererek gemi inşası ve denizcilik gibi konularda Avrupa tekniklerini öğrenmeye çalışmıştır. Gücüne güç katmak isteyen Petro, diğer yandan da o dönemdeki en büyük Türk devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'na karşı birlik olabileceği bir güç arayışına girmiştir.<sup>9</sup> Rusya ve Osmanlı Devleti'ni karşı karşıya getiren en önemli sebep Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasıdır. Rusya bu politikasını üç aşamada gerçekleştirmek için uzun vadeli planlar yapmıştır. Bunlar; Panslavizm siyasetine dayanarak Balkanlar'dan Adriyatik'e inmek, Karadeniz ve boğazları kullanarak Akdeniz'e ulaşmak en son ise Hazar Denizi, da ve Orta Asya üzerinden güneye inmek gibi üç aşamalı bir süreç takip etmeye çalışmıştır.<sup>10</sup>

1789 Fransız İhtilali ile güçlenen milliyetçi duyguların doğurduğu Panslavizm akımı, çok uluslu devletleri ziyadesiyle tedirgin etmiştir. Rusya, çok uluslu bir devlet olma yolunda günbegün ilerlerken Panslavizm politikasından fayda sağlama düşüncesinde olması ayrı bir tezatlık oluşturmuştur. Bünyesine kattığı farklı milletlerin isyan etmesine zemin hazırlayan bu düşünce zamanla kaybolmuş ve Rus devletçiliği politikasına dönüşmüştür. Avrupa cihetinden umduğunu bulamayan Rusya farklı yollardan güneye inmenin yollarını aramaya başlamıştır. Kafkasya üzerinden hareket etme konusunda aceleci davranmayıp şartların olgunlaşmasını beklemiştir.

Diller mozaiği olarak tabir edilen ve yüzyıllardır farklı milletlere ev sahipliği yapan Kafkasya, tabii şartlarının çetin olduğu kadar işgal edilme ve savunma konusunda da çetin bir görünüm arz etmektedir. Kafkasya'da değişik Türk boylarının yüzyıllardır İran (Safevi) ile bağımsızlık mücadelesi vermesi bölgede istikrarsız bir siyasi yapının doğmasına sebep olmuştur. Rusya'nın Kafkasya'da aktif bir politika izlemesi hem İran hem de Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelmesi

---

<sup>8</sup> Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK Yayınları, Ankara, 2014, s. 271.

<sup>9</sup> Nicholas V. Riasanovsky ve Mark D. Stenberg, (2016), *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 266.

<sup>10</sup> Ebru Uygun, İngiliz Gazetesi *Levant Herald*'a Göre Rusların Türkistan'ı İşgal Siyaseti (1859-1878), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu 2017, s. 10.

anlamına gelmektedir. Fakat XIX yüzyılın ilk yıllarında Gürcistan'ın oldubittiye getirilerek Rusya'ya dâhil edilmesi, Rusya'nın konumunu bir anda güçlendirmiştir. Bu adım sonrasında Hazar kıyılarına doğru yaklaşan Rusya, Türkistan coğrafyasının kuzey batı kısmını kontrol altına almaya başlamıştır.

Avrupa'da ilerleme şansı olmadığını ve o dönemde İngiltere'nin karşısına Avrupa'da çıkamayacağını anlayan Rusya, önemli bir hamle yaparak İngiltere'nin kolay ulaşamayacağı Türkistan hanlıkları üzerine harekete geçmiştir. Türkistan bölgesi, coğrafi konum olarak Rusya'ya yakın olduğu için kolay ve hızlı ulaşım sağlanırken ham madde açısından da oldukça verimli bir bölgedir. Rusya, ilk hamlesi olarak alanında uzman maden mühendisleri ve top yapımındaki teknisyenlerle birlikte İrtiş nehri üzerinde, 1714 yılında başlattığı kale yapımını 1715 yılının sonlarına doğru tamamlamıştır.<sup>11</sup> Daha sonra 1716'da Omsk'da, 1718'de Semipalatinsk'de, 1719'da Ust-Kamenogorsk'da kaleler inşa ederek çalışmalarına hız vermiştir.<sup>12</sup> XVIII. yüzyılın ilk yarısında Rusya, Kazak steplerinin çevresini kuzeyden başlayarak hakimiyeti altına almaya başlamış ve önemli bir ilerleme kat etmiştir. Daha sonra Orta Asya'daki mevcut hanlıklarla daha yakından ilgilenerken, güvenlerini kazanmaya çalışmıştır. Çünkü Çin, Afganistan, Hindistan ve diğer doğu ülkeleriyle ekonomik ve siyasi ilişkiler kurmak için Türkistan bölgesini köprü vazifesinde kullanmak istemektedir.<sup>13</sup>

Rusya, Kazak stepleri için ilerlemeden önce, Türkistan bölgesinin durumuna baktığımızda, İran hükümdarı olan Nadir Şah'ın (1736-1747)<sup>14</sup> Güney Türkistan'ı işgal etmesiyle birlikte Cengiz Han sülaleleri dağılmıştır.<sup>15</sup> Daha sonra Üç Kazak Ordası (Ulu, Orta, Küçük) başta olmak üzere, Hive, Taşkent, Hokand, ve Buhara gibi birden fazla Türk devleti kurulmuştur. Akraba toplulukların kurmuş olduğu bu devletler, Türkistan coğrafyasının birlikten uzak ve parçalanmış bir halde olduğunun en büyük kanıtıdır.<sup>16</sup> Bu durum gösteriyor ki Türkistan devletleri, dışarıdan gelecek olan baskılara karşı savunmasızdır.

---

<sup>11</sup> Ünal, 2010, 51.

<sup>12</sup> Hayri Çapraz, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hakimiyet Kurması", *SDÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, 2011, s.54.

<sup>13</sup> Doğan, 2014, 288.

<sup>14</sup> İran bölgesindeki Avşarlılar Hanedanının kurucusu ve başa gelen ilk hükümdardır.

<sup>15</sup> Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi (Batı ve Kuzey Türkistan)*, İbrahim Horoz ve Güven Basımevi, İstanbul, 1942-1947, s. 198.

<sup>16</sup> Hayit, 1995, 23.

İlk olarak Kazak stepleri üzerinden harekete geçen Rus orduları bu bölgede, yaylaları paylaşmadıkları için birbirleriyle çekişme halinde olan, Kazak Hanlığının üç büyük boy olarak teşkilatlanmasından meydana gelen, Üç Orda (Cüz) (Ulu, Orta, Küçük) ile karşılaşmışlardır. Ulu Orda'nın toprakları Kazakistan'ın doğu kısımlarına, Issık ve Balkaş göllerinin güneyine, Orta Orda, Kırgız bozkırlarının kuzey kısımları, İrtiş boyları, İşim ve Tobol ırmağı havalisine uzanırken Küçük Orda'nın sınırları da; Aral Gölünden batıya, Urallara ve Hazar'a kadar ulaşmaktadır.<sup>17</sup> Bu üç ordanın hangi tarihlerde ortaya çıktığı kaynaklarda belli değildir, varlıklarıyla ilgili bilgileri 1730 yılında Rus kaynaklarından öğreniyoruz.

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine baktığımızda bu üç Orda, birlikte hareket etmek yerine birbirlerinden bağımsız davranmışlardır, Kendi iç savaşlarının yanında dönemin güçlü yöneticilerinden olan Kalmuklar'ın saldırıları da Kazak Ordalarını perişan etmiştir. Böyle bir dönemde Tevke Han (1680-1718) "Kazakların manevi şehri Türkistan'da "ak keçe" üstünde yukarı kaldırılarak Kazakların tüm üç Orda'sının Han'ı olarak atanmıştır." Tevke Han, yönetici olarak seçildiği andan itibaren Kazakların meselelerini çözmek için büyük çaba harcamıştır. Aralarında aşiretlere ayrılmış olan Kazak beylerini bir arada tutmak için türlü yöntemler denemiş başarılı da olmuştur. Tüm bu yeniden birlik olma çabasını somutlaştırmak için Kazak tarihinde "Yedi Yasa" (Leti Jargı) olarak bilinen, özünde Kazak halkının örf ve adetlerinin yer aldığı önemli bir eser tertip etmiştir.<sup>18</sup>

Tevke Han döneminden önce Kazakların dış siyasi ilişkilerde de oldukça muzdarip olduğu görülmüştür. Tevke Han, komşu ülkeleri olan Buhara ve Rusya ile ticari ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmaya çalışmıştır. Özellikle aynı toprağın çocukları olduğu Buhara Hanlığı ile olan ilişkilerini yüksek bir seviyeye taşıyarak aralarındaki birbirlerinin kervanına saldırma, soygun gibi durumları ortadan kaldırmıştır. Daha sonra Rusya ile olan ilişkilerle de ilgilenen Tevke Han 1686-1693 yılları arasında Rusya'ya elçiler göndermiş, Kazak halkını hem ticari

---

<sup>17</sup> Orhan Doğan, Aysel Erdoğan, *Batı Türkistan Hanlıkları*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2017, s. 109-110.

<sup>18</sup> Orhan Doğan, "Tevke Han Dönemi (1680-1718) Kazak Hanlığı ve Tevke Han Yasaları (Jeti Jargı)", Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek 2002, s. 60-65; Ünal,2010, s. 53.



ilişkilerde ilerletmek hem de kültürel olarak tanıtmak için büyük çaba harcamıştır.<sup>19</sup> Tevke Han dönemi Kazak Ordalarının en parlak dönemidir diyebiliriz. Çünkü bu dönemde birlik ve beraberlik içinde hareket etmişler ve Kalmukları bertaraf etmeyi başarmışlardır. Ancak bu birlik çok uzun ömürlü olmamıştır. Tevke Han daha ölmeden Kazak Ordaları birbirlerinden bağımsız hareket etmeye başlamış ve güç birliğinde çatırdamalar yaşanmıştır. Tevke Han vefatından sonra yerine gelen Bolat Han, Kazaklar üzerinde söz sahibi olmayı başaramamış ve ordalar birbirlerinden ayrılarak her biri kendi hanını belirlemiştir. Küçük Orda'nın başına Tevke Han'ın oğlu Ebu'l Hayr, Orta Orda'nın başına Bolat Han'ın oğlu Semeke geçerken, Büyük Orda'nın başına da yine Bolat Han'ın diğer oğlu geçmiştir. Kazak Ordalarında tüm bunlar yaşanırken fırsattan istifade Kalmuklar tekrar harekete geçmiş ve Kazak Ordalarına saldırmaya başlamıştır.<sup>20</sup>

1715'li yıllarda Rusya bu karışıklıktan faydalanarak Kazak Ordalarıyla daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bu yaşadıkları durum Ordaları Ruslara daha çok yakınlaştırmış ve Kalmuk saldırılarına karşı Rusya'dan yardım istemişlerdir. Küçük Orda'nın yöneticisi olan Ebu'l Hayr da Rusya'dan yardım alma konusunda oldukça hevesli davranmıştır. Ebu'l Hayr'ın düşüncesine göre; Rusya'dan yardım aldığı da bütün Kazakların hanı olabilecekti.<sup>21</sup> Rusya bu yardım isteğini geri çevirmemiş hemen Tevkelev'i<sup>22</sup> Kazak bozkırlarına göndermiştir. Tevkelev hediyelerle birlikte Kazak Ordasına gelmiş ve Rus yönetimine geçmek istemeyen Küçük Orda ahalisinin ileri gelenleri ile görüşmeler yaparak, Rus himayesini kabul ettirmeyi başarmış ve kendi üstü olan Krillov'a durumu haber etmiştir.<sup>23</sup> Orta Orda yöneticileri Ebu'l Hayr Han'ın Rus hakimiyetine girip onların desteğiyle güç kazanacağını duyunca hemen harekete geçmişler ve 1731-1740 yılları arasında Rusya'ya bağlılıklarını bildirmişlerdir.<sup>24</sup> Böylece Küçük ve Orta Ordaların büyük çoğunluğu Rus hâkimiyetine girerek Rusya'nın Orta Asya zenginliklerine kavuşma hayalini hızlandırmışlardır.

---

<sup>19</sup> Doğan, 2002, 62.

<sup>20</sup> Ünal, 2010, 54.

<sup>21</sup> Osman Yorulmaz, "Aleksy İvanoviç (Kutlu Muhammet) Tevkelev (Şeceresi, İdil-Yayık ve Kazak Tarihindeki Rolü)", S. 34, *Bilig Yayınları*, 2005, s. 125.

<sup>22</sup> Asıl ismi Kutlu Muhammed Tevkelevdir. Hayatını I. Petro dönemi ve sonrasında Rusya'nın doğu politikasını gerçekleştirmesi için adanmış önemli bir diplomattır. Ayrıca XVIII. yüzyıl Rus Dış İşleri Gizli Servisi uzmanlığı yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yorulmaz, 2005.

<sup>23</sup> Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s.100

<sup>24</sup> Osman Yorulmaz, "Kazaklar ve Kazak Hanlığı", Hayrunnisa Alan, İlyas Kemalolu, (Ed.), *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016, s. 462-463.

Rusya, Kalmuklara ve diğer tehlikelere karşı Küçük Orda'ya yapacağı yardım karşılığında, Or ve Ural nehirleri çevresinde bir kale yapmak için ısrarcı olmuştur. Türkistan Hanlıkları ile olan ilişkilerde kale büyük bir öneme sahiptir. Çünkü bu kale, Hive ve Buhara Hanlıklarına yakın olma özelliği de taşımaktadır. Rusya'nın kale yapmak istediği bölge tesadüfen seçilmemiştir. Rusya'nın bu kale ile birlikte Küçük Orda Kazaklarından elde ettiği imtiyazın getirisi olarak 1734'te Orenburg kalesini inşa etmiş olması Türkistan'a yapacağı bütün seferlerde üst olarak kullanacağı anlamına geliyordu.<sup>25</sup> Orenburg şehrinin Orenburg valiliğine dönüşümünden sonra 1734 yılında Türkistan bölgesinin işgal süreci başlamıştır. Burada *Orenburg Araştırma Ekibi* kurulmuş ve Kazak Ordalarının idareleri buraya verilmiştir. Daha sonra kaleler, askeri hatlar ve askeri birlikler oluşturularak işgal için tüm hazırlıklar tamamlanmıştır.<sup>26</sup> Her ne kadar Küçük Orda hanı o dönemde yaptığı hatayı fark etmese de resmen Rusya'ya Türkistan kapılarını açmıştır. Ebu'l Hayr Han Rusya'nın amacının yardım değil kendi fetih yerlerine zemin hazırlamak olduğunu anladığında, çoktan ölüm fermanı verilmiş ve 1748 yılında Ruslar tarafından öldürülmüştür.<sup>27</sup>

Maveraünnehir'in önemli tarihi şehirlerinden olan Buhara Hanlığı, Zerefşan ırmağının aşağısında bulunan geniş coğrafi alanda yer almaktadır.<sup>28</sup> Buhara, Türkistan bölgesinin en kalabalık nüfusuna sahip, şehri olarak gösterilebilir. Tarım ve ticaretin diğer hanlıklara oranla bu bölgede gelişmiş olması bu nüfus yoğunluğunu açıklar niteliktedir. Diğer yandan Buhara; Kırgız, Yahudi, Arap, Tacik ve İranlı gibi birçok farklı etnik yapıda insanı da içinde barındıran önemli bir şehir olmuştur. Buhara Hanlığı, kuruluşundan itibaren İslamiyet'i benimsemiş ve iktidara gelen yöneticiler de hanlığı İslam kurallarına uygun şekilde yönetmişlerdir. Buhara bölgesinde, Mangıtlar, Astarhanlılar ve Şibaniler olmak üzere birden çok hanlık hüküm sürmüştür.<sup>29</sup>

XVI. yüzyılın başlarında Muhammed Şeybani Han'ın (1500-1510) Timur Devletine karşı gösterdiği askeri başarıdan sonra ortaya çıkan üç hanlıktan birisi

---

<sup>25</sup>Çapraz, 2011, 54.

<sup>26</sup>Yorulmaz, 2016, 463.

<sup>27</sup> Mehmet Saray, *Kazak Türkleri Tarihi "Kazakların Uyanışı"*, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi Serisi-2, İstanbul, 1993, s. 23-24.

<sup>28</sup>Ramazan Şeşen, "Buhara", *İslam Ansiklopedisi*, C.6, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 363.

<sup>29</sup> Scott C. Bailey, Bukhara Emirate, *Encyclopedia of The Age of Imperialism 1800-1914*, C. I, Greenwood Press, Londra, 2008, s. 118.

Buhara Hanlığıdır. Muhammed Şeybani Han döneminde, başarılı bir şekilde ele geçirilen Buhara Hanlığı'nın kuruluşu kesinleşmiştir. Buhara fethedilmeden önce Şeybani Hanlığının merkezi Semarkand idi. Buhara fethedildikten sonra özellikle II. Abdullah Han (1557-1598) döneminde önemi artmış ve başkent, Semerkand'dan Buhara'ya doğru kaymıştır. II. Abdullah Han dönemi Buhara'nın en parlak dönemlerinden birisidir. Çünkü bu dönemde devletin sınırları kuzeyde Taşkent'e, güney kısmında Belh'e ve doğuda Kaşgar'a kadar ulaşmıştır.<sup>30</sup> Buhara ise, siyasi ve kültürel bir merkez haline gelmiştir.

Şeybani Hanedanlığı'nın devamı olarak görülen şehir, 1756 yılına gelindiğinde Muhammed Rahim Atalık'ın yönetimi ele geçirmesiyle Buhara Hanlığındaki yönetim Mangıt sülalesine geçmiştir. Muhammed Rahim Atalık önemli ıslahatlar yapmaya hazırlanırken sağlık sorunları sebebiyle vefat etmiştir. Hanın Oğlunun küçük olmasından dolayı yerine geçen amcası Danyal Biy (Bek/Bey) Atalık, Özbek kabilelerinin çıkardığı sıkıntılara rağmen 27 yıllık bir iktidar dönemi geçirmiştir. Bu dönemde Rusya ve Buhara arasında elçiler gidip gelmiş siyasi ilişkilerde de gelişme yaşanmıştır.<sup>31</sup> Bu siyasi ilişkiler ilk dönemlerde daha çok ticaret üzerinden elden edilen kar ile gelişme göstermiştir. Rusların Türkistan Hanlıkları arasında en çok iletişim kurduğu hanlık da Buhara Hanlığıdır. Bunun sebepleri arasında coğrafi konum olarak Türkistan'ın merkezinde olması, ticaret yollarının bölgeden geçmesi Buhara'yı Ruslar için değerli bir konuma getirmektedir.

Devlet işlerini titizlikle yapmaya çalışan Danyal Biy, din adamlarıyla istişarede bulunmadan devlet yönetimiyle ilgili önemli kararlar almamaya özen göstermiştir.<sup>32</sup> Bunlara rağmen uzun süren iktidar döneminden sonra hanlıkta, hem siyasi hem de ekonomik yönden çöküş yaşanmıştır. 1875 yılında Buhara Hanlığında bir isyan çıkmasından sonra binlerce insan hayatını kaybetmiş ve bir süre sonra da Danyal Biy de vefat etmiştir. Böyle zor bir süreçten geçerken Şah Murat (1785-1800), devletin ileri gelenleri tarafından da desteklenerek iktidarın başına geçmiş

---

<sup>30</sup> Nurettin Hatunoğlu, "Buhara Hanlığı", Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu (Ed.), Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları, Ötüken Yayınları İstanbul, 2016, s. 486-487.

<sup>31</sup> Dinçer Koç, "Muhammed Danyal Biy Atalık Devrinde Buhara Hanlığı ve Komşuları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 234, 2018a, s. 156.

<sup>32</sup> Koç, 2018a, 157.

ve önemli ıslahatlar gerçekleştirmiştir.<sup>33</sup> En büyük amacı ise, Buhara Hanlığı içerisindeki aşiretlerin birbirleriyle olan sıkıntılarını çözerek hep birlikte hareket etmelerini sağlamak olmuştur.

Şah Murat dinine düşkün muhafazakâr bir hükümdarlık dönemi yaşamıştır. Bunu da yönetiminde yaptığı ıslahatlarla göstermiştir. Şeriata aykırı gördüğü eğlence mekanlarının, alkollü içeceklerin ve tütün gibi zararlı gördüğü her şeyi yasaklamıştır. Hukuk ve adalet alanıyla ilgili de tüm kadıların uymasının zorunluğu olduğu bir kanun kitabı hazırlatmıştır. Aynı zamanda askeri alan da yaptığı ıslahatlar ile de Buhara ordusunu düzenli bir hale getirmiştir. 1785 yılında yaptığı para ıslahatı ile hanlığın ekonomik durumunu da önemli ölçüde düzene koymuştur.<sup>34</sup>

Buhara Hanlığı, diğer hanlıklarla küçük ticari ilişkiler dışında birlikte hareket etmemiştir. Bu durum Rusya için her zaman avantaj olarak görülmüştür. XIX. yüzyıl başlarına kadar Rusya ile olan diplomatik ilişkilerde ağır bir şekilde devam etse de iki devlet arasındaki bağ hiç kopmamıştır. Birbirlerini tanıma sürecinde iken devletlerarasında fikir alışverişi şeklinde devam eden ilişki daha sonra ticarete dökülmüş ve önemli getirileri de olmuştur. Özellikle XVI. yüzyılda sıklaşan karşılıklı elçilik görüşmelerinin genel konusu ise birbirleriyle olan ticari ilişkileri daha ileriye taşımak ve ekonomik çıkarlarını korumak üzerine olmuştur.<sup>35</sup> İlerleyen zamanlar da görüleceği üzere Buhara Hanlığı ile Rusya arasındaki ilişki 1868 yılında Buhara'nın Rusya hâkimiyetine girmesine kadar devam etmiştir.<sup>36</sup>

Türkistan bölgesindeki diğer bir önemli hanlık ise Hive Hanlığıdır. Orta Asya'nın ticaret merkezleri arasında köprü vazifesi gören Harezmi bölgesinde yer almaktadır. Bu bölge isminden dolayı kaynaklarda Harezmi Hanlığı olarak da geçmektedir. 1512-1920 yılları arasında Harezmi bölgesinde hüküm sürmüş olan Hive Hanlığı, Şeybani Hanedanlığının bir kolu olarak bilinir.<sup>37</sup> Hive Hanlığı, Aral gölünün güney kısmından Merv'e kadar olan bölgede yer alır.<sup>38</sup> Hanlık bulunduğu

---

<sup>33</sup> Koç, 2018b, s. 141.

<sup>34</sup> Koç, 2018b, 149.

<sup>35</sup> Emre Keser, *E. K. Meyendorf ve Eserinin Buhara Hanlığı Açısından Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kütahya 2018, s. 34.

<sup>36</sup> Hayit, 1995, 32.

<sup>37</sup> Mehmet Saray, "Hive Hanlığı", *İslam Ansiklopedisi*, C.18, TDV, İstanbul, 1998, s. 167.

<sup>38</sup> Taşağıl, 2012, s. 557.

konum itibariyle ticaret yollarının merkezini de oluşturur ve bu yüzden Hive Hanlığı, birçok kez diğer devletler tarafından ele geçirilmeye çalışılmıştır.

Hive bölgesi 1221 yılında Moğolların, 1370’li yıllara gelindiğinde ise Timur Devletinin hâkimiyetinde yer almıştır. 1506 yılında Şibani Han Hive’yi topraklarına dâhil etmiştir. Şibani (Şeybani) Han vefat ettikten sonra Özbek Hanlığı içerisinde bölünmeler yaşanmış daha sonra Hive Hanlığı, 1511-1740 yılları arasında “Yadigâr Şibanlılar” sülalesinin hakimiyetinde yönetilmiştir. Bu süre içerisinde Hive şehrine birden çok Özbek sülalesi gelip yerleşmiş, bunların yanında Mangıt, Uygur, Kongrat Nayman, Kıpçak, gibi birçok topluluk da şehir topraklarına katılmıştır. Hive Hanlığı kendi içindeki otorite problemini çözmeye çalışırken dışarıda Kazaklar tarafından da baskı görmüştür.<sup>39</sup> Kazak Ordaları Hive’ye sahip olmak için mücadele vermişlerdir.

Rusya, Hanlıkları yıpratmak için kasıtlı olarak etkisi altındaki Ordaları hanlıkların üzerine göndermeye çalışmıştır. Özellikle Küçük Orda yöneticisi, Ebu’l Hayr’ı 1740 yılında Hive Hanlığı’nın işgali için yönlendirmiştir. Daha sonra Nadir Şah’tan çekinen Ebu’l Hayr Hive işgalini durdurarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. Nadir Şah’ın vefatından sonra Hive’de yeniden karışık bir dönem başlamıştır.<sup>40</sup>

Ruslar, dışarıdan olayları takip ederek I. Petro döneminden itibaren Hive ile siyasi ve ticari ilişkilerini sürdürmüştür. XVII. yüzyıldan itibaren Hindistan ile ticari ilişkilere başlayan Rusya, bu ticaret üzerindeki yolları hâkimiyeti altına almak ve Türkistan bölgesinin doğal kaynaklarına sahip olmak için büyük çaba harcamıştır. Rusya’nın bu siyasi tutumu yüzünden Hive Hanlığı ile arasındaki ilişkiler bozulmuştur.<sup>41</sup> Çar Petro, Hive Hanlığını topraklarına dâhil etmek için 1717 yılında Rus askeri birliklerini harekete geçirmiştir. Ancak gönderilen askeri birlik komutanı Knez A. Bekoviç-Çerkaskiy, Hive hanı tarafından katledilmiş ve yapılan Rus kaleleri tahribata uğramıştır. Bu durumda Ruslar 1717’nin ekim ayında

---

<sup>39</sup> Gülay Karadağ, *Avrupalı Gezginlerin Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Batı Türkistan Hanlıkları*, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Haziran 2006, s. 68-69.

<sup>40</sup> Saray, 1998, 168.

<sup>41</sup> Dinçer Koç, “Hive Hanlığı”, Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu (Ed.), *Avrasya’nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016, s. 601.

kalelerini terk etmek zorunda kalmışlardır.<sup>42</sup> Knez A. Bekoviç-Çerkaskiy'nin başarısızlıkla sonuçlanan seferi, Rusya'nın Orta Asya topraklarına girmesini geciktirmiştir.

XIX. yüzyılda Hive Hanlığı ve Rusya'yı tekrar karşı karşıya getiren meseleler; Rus esirler, Hive Hanlığının Rus sınırlarına müdahalesi ve Rus ticaret kervanlarından alınan ağır vergiler olmuştur. Rusya bu konular üzerine özellikle Harezm bölgesindeki esirler hakkında Hive Han'ı ile iletişime geçtiğin de iktidarın başındaki Allahkulu ile görüşmeler başlatılmış ancak bir sonuç alınmamıştır. Hive Hanlığı, Rus sınırlarına karşı saldırılara ve ticaret kervanlarını yağmalamaya devam etmiştir. Rusya, diplomatik bir çözüm bulamayınca 1872 yılında K.P Kaufman komutasında askeri sefer düzenleme kararı alarak hanlığı dört bir tarafından kuşatmıştır. Ağır kayıpların olduğu zor bir mücadelenin ardından Hive Rusya'nın hâkimiyetine girmiştir.<sup>43</sup>

Hive Hanlığının işgali ile Türkistan topraklarında Rusya'nın ilerlemesi nihai bir noktaya gelmiş oluyordu. Hive Hanlığı'na karşı Rusya'nın I. Petro döneminden kalan intikamı, savaş meydanında kendini göstermiştir. Mücadele sırasında Rusya karşısında tutunamayacağını anlayan Hiveliler, Ruslara teslim olmak için başvuru yapsalar da bu kabul edilmemiş ve Hivelilerin büyük bir kısmı kılıçtan geçirilmiştir. Hive alındığı gibi şartları çok ağır olan bir de anlaşma imzalatılmıştır. Rusya, Hive halkını büyük bir maddi yük altında bırakmıştır.<sup>44</sup>

XV. yüzyılın sonlarında Buhara Özbek Hanlığının hakimiyetine giren Fergana Vadisi, XVII. yüzyılın ortalarında Ming<sup>45</sup> kabilesi öncülüğü ile hanlığın hakimiyetinden ayrılmaya başlamıştır. Türkistan coğrafyasının oldukça stratejik bir bölgesi olan Fergana Vadisi'nin Kuzeyinde Tanrı Dağları, doğusunda Fergana Dağları ve güneyinde Alay Dağları ve Türkistan Dağları bulunmaktadır.

---

<sup>42</sup> Fatih Ünal, *XVIII. Yüzyıl Türk Rus İlişkilerinde Neplüjev (İstanbul'dan Orenburg'a)*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara, 2015, s. 88-89.

<sup>43</sup> Koç, 2016, 603-606.

<sup>44</sup> İlker Türkmen, "XIX. Yüzyılda Fergana Vadisi ve Büyük Güçlerin Hâkimiyet Mücadelesi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, 2019, s. 215.

<sup>45</sup> Hokand Hanlığı'nın başındaki hanedanlığın ait olduğu Özbek kabilesinin ismidir. Çin'de hüküm sürmüş olan Mingler (1368-1644) ile karıştırılmamalıdır.

Fergana'nın dört yanını kuşatan dağlar sadece batıya doğru açılmaktadır. Buradan Taşkent'te dahil Orta Asya'nın merkezine kadar yol bulunmaktadır.<sup>46</sup>

Bulunduğu konum itibariyle büyük önem taşıyan Fergana vadisi, geçmiş asırlardan itibaren bir yerleşim yeri olduğu görülmüştür. Tarih boyunca Moğollar, (1219), Timur Devleti (1370) gibi birçok güçlü devlet bölgede hüküm sürmüştür. XVIII. yüzyıl başlarına kadar farklı devletlerin hakimiyetinde kalan Fergana Vadisi 1709 yılında Şahruh Biy tarafından<sup>47</sup> Hokand Hanlığı olarak kurulmuş ve Fergana vadisi de merkez alınmıştır. Bu devletin sınırları doğuda Issık Göl'ünden batıda Sırderya'ya, güneyde Pamir Dağlarından kuzeyde Kazakistan bozkırlarına kadar uzanıyordu. Önemli ticaret yollarından olan, İpek Yolunun da batıya çıkış noktasında yer aldığından dolayı tarihin her döneminde büyük öneme sahip olmuştur. Hanlığın önde gelen şehirlerinden bazıları; başkent olan Hokand, Taşkent, Margilan, Evliya-Ata (Taraz), Pişpek (Bişkek), Namangan, Türkistan (Yesi) ve Akmesicid (Kızılorda) idi. Bölge etrafında ırmakların çok olmasından dolayı tarıma uygun ve yeraltı kaynakları bakımından da oldukça zengindir.<sup>48</sup> Hokand Hanlığı'nın hükümdarları bölgenin coğrafi zenginliğinin mükafatını ekonomik, ticari ve siyasi açılarından kullanmasını bilmişlerdir. Hanlığın bulunduğu Fergana Vadisi, diğer Türkistan bölgelerine göre daha verimli olduğu için, çevredeki hanlıkların da sahip olmak istedikleri bir bölge haline gelmiştir. Yaşam standartları yüksek olan bu bölge dışarıdan da fazlasıyla göç almıştır.<sup>49</sup>

XVIII. yüzyılın başlarında müstakil bir hanlık olarak kurulan Hokand Hanlığı etrafını saran büyük devletler ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Hokand Hanlığı'nın en büyük düşmanı ise Buhara olmuştur. İki hanlık arasındaki düşmanlığı had safhaya taşıyan olay ise Taşkent şehrinin hâkimiyeti meselesidir. Kuruluşundan itibaren güçlü ve siyasi otoritesi sağlam iktidarlara sahip olan Hokand Hanlığı, Buhara Hanlığı'nın hâkimiyetinde bulunan toprakları alma

---

<sup>46</sup> Muhammed Bilal Çelik, "Hokand Hanlığı", Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, (Ed.), *Avrasyanın Sekiz Asrı Çengizogulları*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016, s. 528.

<sup>47</sup> Dinçer Koç, *Rus Elçilik Raporlarına Göre Hokand Hanlığı (XIX. Yüzyılın ilk Yarısı)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 19.

<sup>48</sup> Tahsin Yazıcı, "Fergana Hanlığı", İslam Ansiklopedisi, C.12, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, s. 377.

<sup>49</sup> Çelik, 2016, 567.

cesaretini kendinde bulmuştur. Fergana vadisinin Batı'ya açılan kapısında bulunan Hocend şehri iki hanlık arasında sürekli el değiştirmiştir.<sup>50</sup>

XVIII. yüzyılın sonlarında Hocaların hâkim olduğu müstakil Taşkent Hanlığı'nda Hokand Hanlığı'nın hedefine girmiştir. Hokand Hanlığı ile Taşkent'i kendi hakimiyetine altına almak için 1799 yılında Han Hoca<sup>51</sup> Taşkent'e saldırı düzenlemiş, ancak Hokand Ordusu Taşkent karşısında bir başarı sağlayamamıştır. Han Hoca ve yanındaki 70 askeri esir edildikten sonra öldürülmüştür.<sup>52</sup> Daha sonra bu müstakil hanlık üzerinde Buhara Hanlığı'nın hak iddia ettiği görülmüştür. Konumuzun ana temasını oluşturan Taşkent hâkimi Yunus Hoca'nın bu hanlıklar karşısında kendi hakimiyetini koruması oldukça zor gözükmemektedir. Bunun bilincinde olan Yunus Hoca çareyi Rusya'dan yardım isteyerek, madenlerini çıkarıp ordusunu güçlendirmekte bulmuştur. 1794 yılında Yunus Hoca Rusya'ya giden ticaret kervanı aracılığıyla Sibiryalı yöneticilere özel bir yazı ile müracatta bulunmuştur.<sup>53</sup>

XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde Hokand Hanlığı diğer Türkistan hanlıklar ile boy ölçüşebilecek seviyeye yükselmiştir. 1800 yılında başa geçen Hokand Hanı Alim Han (1800-1809) Taşkent'i almak için kıyasıya bir mücadeleye girişmiştir. Disiplinli bir ordu kuran Âlim Han 1809'da Taşkent'i almış ve sınırlarını Deşt-i Kıpçak bozkırlarına doğru genişletmiştir. Taşkent'in hâkim olduğu Çimkent, Sayram, Talas gibi şehirler de hanlık sınırlarına dâhil edilmiştir.<sup>54</sup> Ticari açıdan oldukça önemli olan Taşkent şehri Hokand Hanlığı'nın daha da güçlenmesine katkı sağlamıştır.

Buhara Hanlığı açısından baktığımız zaman Taşkent'in kaybedilmiş olması hanlık için önemli bir kayıp olarak görülmüştür. Çünkü Hokand Hanlığı gün geçtikçe güçlenmiş ve Buhara'nın topraklarını da işgal etmeye başlamıştır. Buhara Hanı Taşkent'i geri almak için birkaç girişimde bulunmuş ise de başarılı

---

<sup>50</sup> Hayit, 1995, 40.

<sup>51</sup> Han Hoca ile ilgili yerli ve Rus kaynaklar da örtüşmeyen ifadeler bulunmaktadır. Taşkent'te saldırıyı yapan Han Hoca'nın Hokand'ın hanı değil Tura Kurgan'ın hakimiyetine sahip bir komutan olduğu ve Hokand hâkimi olan Narbuta Bek'in emriyle Taşkent'e saldırı yapmakla görevlendirildiği bilgisi verilmektedir. Ancak Rus kaynakların da Han Hoca ismi aynı zamanda hükümdar manasına geldiği için Hokand hâkimi olduğu düşünülmüştür. Koç, 2015, s. 27.

<sup>52</sup> Hayit, 1995, 40.

<sup>53</sup> Rustambek Shamsutdinov, Shodi Karimov, Soibjon Xoshimov, O'ktamjon Ubaydullayev, *Vatan Tarihi*, SharqNashriyot Matbaa, Toshken, 2016, s. 93.

<sup>54</sup> Ferhat Tamir, "Kazak Hanlığı", *Türkler Ansiklopedisi C.8*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 655.



olamamıştır. 1842’de Hokand Hanı Muhammed Ali Han’ı öldüren Emir Nasrullah acımasızlığı ile adeta Taşkent’in intikamını almıştır.<sup>55</sup> Hokand Hanlığı içerisinde devlet tarafından cezalandırılan ve kaçak olanlar sığınma yeri olarak Buhara Hanlığını görmüşlerdir. Hokand hanlığındaki isyanların arka planında da genellikle Buhara olduğu görülmektedir.

1865 yılına gelindiğinde Rusya işgallere başlamış ve Taşkent şehrinin kapılarına dayanmıştı. Hokand Hanlığının başında bulunan Seyid Han yaşının verdiği tecrübesizlik ile devlet meseleleri konusunda pek fazla ilgilenemiyordu. Onun naibi olan Alimkul devletin fiili olarak yöneticisi konumundaydı. Taşkent savunması konusunda bir dizi tedbir olsa da Rusya’nın Buhara Hanlığı ile anlaşmasından habersizdi. Rusya karşısında mücadele ederken Emir Muzaffereddin’in Hokand Hanlığı merkezine doğru sefere çıktığını duyduğu vakit mücadeleyi bırakmak zorunda kaldı ve Taşkent şehri Rusya’nın eline geçti.<sup>56</sup>

Mücadele sırasında Alimkul’un ölmesi üzerine Hokand Hanlığı savunmasız kaldı. Genç yaşta olan Seyid Han da Emir Muzaffereddin tarafından Cizak’ta öldürüldü. Devlet yönetimi konusunda kabiliyeti bulunmayan Hudayar Han tekrardan başa geçti ve bu Hokand Hanlığı için sonun başlangıcı anlamına geliyordu.<sup>57</sup> Buhara Hanlığı ise hata ettiğinin farkına varmış olsa da artık çok geçti. Taşkent’i alan Ruslar hiç vakit kaybetmeden Buhara Hanlığı’na ultimatom vererek onları da hakimiyet altına aldı.

Kurulduğu günden itibaren düşman olan ve Taşkent’in alınmasıyla ezeli rakip haline gelen Buhara ve Hokand Hanlıkları bu tutumlarının bedelini bağımsızlıklarını kaybederek ödemişlerdir. Kendi soydaşlarının baskısından ve düşmanlığından çekinen Yunus Hoca’nın Rusya’dan yardım talebinde bulunması bu açıdan bakıldığında çok da mantıksız görülmemektedir. Nitekim Yunus Hoca’nın korktuğu başına gelmiş ve hanlığı Hokand tarafından işgal edilmiştir. Hokand’a düşman olan ve onu Rusya’nın ellerine bırakan Buhara Hanlığı da kaçınılmaz olarak hâkimiyetini kaybetmiştir.

---

<sup>55</sup> Hayit, 1995, 37.

<sup>56</sup> Çelik, 2016, 550-551.

<sup>57</sup> Türkmen, 2019, 169.

## 1.2. TÜRKİSTAN BÖLGESİNE GELEN RUS GÖREVLİLER VE DİPLOMATİK İLİŞKİLER

XVIII. ve XIX. asırlarda Türkistan'ın tanınmasında seyyahların notları oldukça etkili olmuştur. Seyyahlar, farklı bir ülkeye macera, keşif, hac görevi ya da bilimsel araştırma, ticaret gibi sebeplerden dolayı giden gezginlerdir. Gezip gördükleri yerlerdeki halkın kültürü, yaşayış biçimi, yönetimi ve inançları seyyahların kaleminden kâğıda aktarılmıştır. Kimi tarihçiye göre bu kaynaklar bilimsel olarak kabul edilmemekle birlikte kimi tarihçiler için de oldukça faydalıdır.

Gerçekleştirilen seyahatlerden bazıları belirli bir amaç uğruna görevlendirilen elçi, asker, din adamı gibi uzman kişiler tarafından yapılmıştır. Bu şekilde olan seyahat notları bir rapor veya belge niteliği taşımaktadır. Çünkü bu şekilde görevlendirilen uzmanların verdiği bilgilerin gerçekçi olması ülkesi açısından oldukça önemlidir.<sup>58</sup> Bu türde keşif seferlerinin hız kazanmasıyla birlikte XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Türkistan'a olan ilgi daha da artmış ve birçok seyyah tarafından ziyaret edilmiştir. Bölgeye gelen seyyahlar, Türkistan'ın, ekonomik durumu, yönetim biçimi ve kültürel hayatı hakkında birçok bilgiyi kayıt altına almışlardır. Türkistan'a, hem Rusya'dan hem de Avrupa'dan gezgin görünümlü, askeri kimliğe sahip ve alanında uzman birçok görevli gönderilmiştir. Artık seyyahlar gezip görme amacının dışında daha çok siyasi ve ticari bir amaç uğruna seyahatler düzenlemekte ve seyahat notlarını kaleme almaktadır. Özellikle devletin yönetim şekli geçim kaynakları, askeri vaziyetleri bölgeye gelen görevliler tarafından dikkatlice incelenmiştir.

XVI. yüzyıldan itibaren Rusya ve Türkistan arasında hız kazanmaya başlayan ticari ilişkiler, ülkeleri birbirleriyle daha yakın hale getirmiştir. Özellikle Rusya, teknolojinin gelişmesiyle birlikte sanayi ülkeleri arasında yerini almıştır. Bu gelişmeden sonra ham madde arayışına geçmiştir. Orta Asya bölgesi hem Rusya'ya yakınlığından hem de ham madde çeşitliliğinin fazla olmasından dolayı Rusya için en uygun bölge olmuştur. Rusya ve Türkistan arasındaki ticari ilişkiler XVIII. yüzyılın başlarına kadar İdil-Ural ve Batı Sibirya bölgeleriyle bağlantılı olarak

---

<sup>58</sup> Selim Serkan Ükten, "16-18 Asırlarda Buhara Hanlığı'na Gelen Batılı Seyyahlar ve Seyahatnameleri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, S. 18(2), s. 138.

gerçekleşmiştir.<sup>59</sup> Rusya, Türkistan Hanlıkları ile olan ticaret ilişkilerinde giden görevlilerden ülkenin yönetimi, kültürel durumu, coğrafi özellikleri ve geçim kaynakları hakkında raporlar hazırlamalarını istemiştir.

Türkistan Hanlıkları ve Rusya arasındaki diplomatik ilişkiler, İngiliz bir elçi olan Anthony Jenkinson'un 1557 yılında Rusya adına Buhara hanlığına gelmesiyle başlamıştır. İngiltere, o yıllar da yeni pazar arayışı içerisindeyken İran ve Türkistan bölgelerini gözüne kestirmiştir. İngiltere Hive ve Buhara Hanlıkları ile ticari ilişkiler kurup bölgeyi tanıması için Anthony Jenkinson'u önce Rusya'ya göndermiştir. O dönemde Rusya ve İngiltere arasındaki ticari ilişkiler oldukça gelişmiş ve aralarında bir dostluk kurulmuştur.<sup>60</sup> O sırada Rusya'da serbest ticaret yapmak isteklerini iletmek için Hive, Buhara Hanlıklarından da Rusya'ya elçiler gelmiştir. Dönemin Rus Çar'ı İvan Groznyi (1547-1584), hanlıkların bu isteklerine karşılık 1558 yılında A. Jenkinson'u Hive ve Buhara'ya gitmekle görevlendirmiştir. İngiliz elçisi Jenkinson, ilk önce Hive Hanlığı'nın merkezine giderek orada bazı görüşmeler yaptıktan sonra Buhara Hanlığı'na ulaşmıştır. Orada Abdullah Han'ın (1557-1598) huzuruna çıktıktan sonra 1559 yılında Rusya'ya geri dönmüştür.<sup>61</sup> Bu süreç içerisinde gezip gördüğü yerleri not etmiş ve XVI. yüzyıldaki hanlıkların durumu hakkında önemli bilgiler ortaya koymuştur.

XVI. yüzyılda Jenkinson'un Türkistan bölgesine yaptığı ziyaretten sonra Rusya ve Türkistan arasındaki ilişkiler uzun bir süre duraksamıştır. XVII. yüzyıl başlarında Buhara Hanlığı'nın başındaki İmamkulu Han (1611-1641), Rusya ile ticari ilişkilerini canlandırmak, ülkeyi tanımak ve ekonomik durumlarını öğrenmek için 1613 yılında Nevruz isimli elçiyi Moskova'ya göndermiştir. Ancak elçilik heyeti gidecekleri bölgeye ulaşmadan Rus askerleri tarafından esir edilmişlerdir. Buhara Han'ı İmamkulu, ne olursa olsun Rusya ile ticari ilişkilerini ileriye seviyeye taşımakta kararlılık göstermiş ve İlk elçilik heyetinden 5 yıl sonra Adembeg isimli başka bir elçiyi Rus hükümetine göndermiştir. Elçinin götürdüğü haberde İmamkulu Rusya'nın dikkatini çekmek için önemli bir teklifte bulunmuştur. Bu teklife göre; Eğer Rusya ticari ilişkilerinde Buhara Hanlığı ile kalıcı olarak devam ederse, Buhara'da esir düşmüş olan Rus esirleri iade edeceğini söylemiştir. Bu teklif

---

<sup>59</sup> Dinçer Koç, "XVI.-XIX. Yüzyıllarda Buhara Hanlığına Gelen Rus Diplomat ve Askerler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 227, Nisan 2017, s. 62.

<sup>60</sup> V.V. Barthold, *Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm*, Küre Yayınları, İstanbul, 2004, s. 251.

<sup>61</sup> Koç, 2017, 63.

Rusya'nın ilgisini çekmiş ve gelen elçiler ile birlikte 1619 yılında saray üyelerinden İvan Daniloviç Hohlov'u da Buhara'ya göndermiştir.<sup>62</sup>

Rus Çarı, İ.D Hohlov'a Türkistan hanlıklarına doğru yolculuğa çıkmadan önce Rusya'yı temsil ettiği ve ona göre davranması gerektiğiyle ilgili bazı uyarılar da bulunmuştur. Bu konu da çok dikkatli hareket eden Rusya, hakimiyet gücünün en iyi şekilde göstermeye çalışmıştır. 1920 yılın da Buhara Hanına teslim edilmek üzere İ.D Hohlov'a verilen mektup da Rusya, öncelikle kendisine gönderilen elçilik için teşekkürlerini iletmış ve Buharalı tüccarların Rus sınırları içerisinde ticaret yapabilecekleri haberini vermiştir. Daha sonra Rus esirlerin teslimi ve Rus tüccarlarında Türkistan topraklarında serbestçe ticaret yapabilmeleri için istekte bulunmuştur. İ.D Hohlov yolculuğu sırasında Türkmenlerin ve Hive Hanının<sup>63</sup> saldırısına maruz kalmıştır. Buhara'ya ulaştığı sırada beklenen ilgiyle karşılaşmamasına rağmen 44 tane Rus esiri kurtarmayı başarmıştır. İ.D Hohlov yaptığı seyahatin raporunda; Buhara Hanlığı'nın yönetimi, siyasi durumu ve halkın yaşayış biçimi ile ilgili ayrıntılı olarak bahsetmeye çalışmıştır. XVII. yüzyılın başlarındaki Buhara Hanlığı' hakkında önemli bilgilerin olduğu bu rapor daha sonra Knev Hilkov'un külliyatında yayımlanmıştır.<sup>64</sup> Rusya, İ.D Hohlov'un yaptığı seyahatten istediği neticeyi alamamış ve Orta Asya'ya olan merakı daha da artmıştır.

Rusya, 1649 yılında ikinci bir seyahat düzenlemiş ve Onisim Gribov görevlendirmiştir. Rusya elçilerden, yine Rus esirlerin kurtarılması ile ilgili talebini iletmelerini istemiştir. Gribov, Hive topraklarına yaklaştığında Türkmenlerin baskısından dolayı büyük sıkıntılar çekmiş bu yüzden yolculuk uzun sürmüştür. Hive'deki kötü karşılamadan sonra Buhara'ya ulaştığında tahtta Nazır (Nadır) Muhammed Han (1641-1651) bulunuyordu. Yine Rus elçilerinin umduğu gibi bir karşılama olmamış ve Rus esirler hakkında ilettikleri talep, Han tarafından reddedilmiştir. Gribov her ne kadar dil dökse de Han'ı ikna edememiştir. Buhara Hanlığı Gribov'un yanında Rusya'ya bir elçi göndererek Müslüman esirler karşılığında Rus esirleri serbest bırakacağını haberini göndermiştir. Ancak yine

---

<sup>62</sup> Ükten, 2017, 144.

<sup>63</sup> Bu dönemdeki Hive Hanı Arap Muhammed Handır. Hive Hanı Ebu'l- Gazi Bahadır Han, *Türk'ün Soyağacı (Secere-i Türk)*, Çev. Rıza Nur, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2010, s. 284-285.

<sup>64</sup> Koç, 2017, 64-65.

karşılıklı anlaşma sağlanamamıştır.<sup>65</sup> Rusya ikinci kez Gribov'u göndermeye niyetlenmişse de Buhara Hanlığının iç karışıklıklarından dolayı bu yolculuk sonuçsuz kalmıştır. Gribov'un Buhara Hanlığına verdiği malumatlar ile ilgili ne yazık ki günümüze ulaşan bir kaynağa rastlanmamıştır.

XVII. yüzyılın ortalarına gelindiğin de dönemin Rus Çarı Aleksey Mihailoviç (1645-1676), Buhara'ya bu sefer de Boris ve Semen Pazuhin Kardeşleri göndermeye karar vermiştir. 1670 yılının Mart ayında Astrahan üzerinden yola çıkan Pazuhin Kardeşler ilk önce Yayık'a uğrayıp oradan Hive'ye geçmişlerdir. Hive Hanı'na Rus Çarı'nın gönderdiği mesajı iletmişlerdir. Rus esirlerin serbest bırakılmasıyla ilgili olan bu mesaja karşılık Han, kendisinde Rus esir olmadığını belirterek Ürgenç<sup>66</sup> ve diğer şehirlerde Rus esir olduğunu ve bu esirlerin de para karşılığında teslim edileceğini söylemiştir.<sup>67</sup> Daha sonra Pazuhin Kardeşler Hive Hanına kürk ve değerli kumaşlar hediye ederek Buhara'ya doğru yola çıkmışlardır. 1670'de Buhara'ya ulaşan elçilik heyeti bölgede 16 ay kalmıştır. Dönemin Buhara Hanı Ebu'l Aziz (Abdulaziz Han) (1651-1681) elçilere sıcak bir karşılama göstererek onlara bir ziyafet hazırlatmıştır. Pazuhin Kardeşler, Buhara Hanı'nın verdiği ihtişamlı ziyafet ile ilgili eserlerinde ayrıntılı olarak bahsetmişlerdir. Daha sonra Han, elçilere oldukça büyük bir hayvan (fil ya da gergedan olduğu düşünülmektedir.) göstermiş Rusya'da bu tür hayvanların olup olmadığını sormuştur. Rus görevliler, ilk defa gördükleri bu büyük hayvan karşısında oldukça etkilenmiş ancak Han'a belli etmemeye çalışmışlardır. Buhara Han'ı böylece Rusya'ya karşı ilk büyük gövde gösterisini yapmıştır. Pazuhin Kardeşler, asıl amaçları olan Rus esirler hakkında da önemli bilgiler toplamışlardır. Buhara, Hive ve Belh bölgesinde toplam 300 esir bulunduğunu söyleyen elçiler bunlardan sadece 31 tanesini yanlarında götürebilmişlerdir. Hindistan bölgesine giden yollar hakkında da önemli bilgiler elde eden elçiler, bu seyahat sonunda Rusya'yı bir nebze de olsa amacına ulaştırmışlardır. Pazuhin kardeşler 1672 yılında Moskova'ya döndükten sonra olan biteni Rus Çar'ına anlatmışlar ve Rusya bu sefer de Hindistan için sefer hazırlığına girişmiştir.<sup>68</sup>

---

<sup>65</sup> Ükten, 2017, 146.

<sup>66</sup> Hive Hanlığı'nın İlbars Han dönemindeki başkentidir.

<sup>67</sup> Ükten, 2017, 147.

<sup>68</sup> Barthold, 2004, 254-255.

Pazuhin Kardeşlerin hazırladığı rapor, Rusya'da 1872-1927 yılların da *Arkeografi Komisyonu* tarafından yayımlanmıştır. Tarihi belge edebi eserlerin olduğu külliyyat serisi içerisinde yerini almış günümüze kadar ulaşmıştır.<sup>69</sup>

Vasiliy Aleksandrov Daudov, 1653 yılında Hristiyan dinini kabul ederek Rus hizmetine geçmiş bir İranlıdır.<sup>70</sup> 1675 yılında yanına orta elçi olarak verilen Muhammed Yusuf Kasimov (Müslüman, Kazan Tatarı) ile birlikte Rus Çar'ı tarafından ilk önce Hive'ye oradan da Buhara'ya elçi olarak gönderilmişlerdir. Çar, Daudov'dan; Rus esirlerin serbest bırakılması için gereğinin yapılmasını, Buharalıların ipek üretimindeki durumunu ve bunun dışında Buhara Hanlığını Rus hakimiyeti altına alındığında ne gibi ticari ilişkiler yapılabileceğini, diğer hanlık ve ülkelerle olan ilişkilerini öğrenip kapsamlı bir araştırma yapmasını istemiştir.<sup>71</sup> Diğer elçi Kasimov'dan ise Hindistan'a gidilen yol güzergahını ve Amu-Derya etrafında hangi milletlerin yaşadığını, ticari ve ekonomik durumlarını öğrenmelerini talep etmiştir.<sup>72</sup> Daudov ilk önce Hive Hanı ile Rus esirler hakkında görüşmüştür. Hive Han'ı o dönemde mücadele içerisinde olduğu Buhara Hanı Rus köleleri bırakırsa kendisinin de bırakacağını bildirmiştir. Bunu isteme sebebi ise Rus esirlerin askeri becerilerinin savaş sırasında oldukça etkili olmasıdır. Eğer kendi Rus esirlerden vazgeçerse Buhara Hanlığı'nın savaşı kazanacağından endişe duymuştur. Aynı şekilde Buhara Hanı da elçiye şu an savaşta oldukları için Rus esirleri gönderemeyeceğini belirtmiş sadece 5 köleyi elçiyle göndermiştir.<sup>73</sup> Hanlıklar kendi aralarındaki mücadelede bile Rusya'nın savaş bilgisinden yararlanmışlardır. Aslında Türkistan Hanlıkları Rusya ile daha sıcak ilişkiler kurmadan, Rusya'nın etkisine girmişler ve kaçınılmaz olarak Rus hakimiyetine doğru yürümeye başlamışlardır.

I. Petro, 1689-1725 yılları içerisinde tahta çıktıktan sonra Rus İmparatorluğunun da yeni bir dönem başlatmış ve Rusya'yı dünya çapında tanınan bir ülke haline getirme hayalleriyle başladığı bu yolculukta azimle çalışmıştır. XVIII. yüzyıl başlarında Çar Petro yeni ticari yerlerin keşfi için harekete geçerek yönünü

---

<sup>69</sup> Ayrıntılı bilgi için bkz. Nakaz Borisu i Semenu Pazuhinim, Poslannim v Buharu, Belh i Yurgenc 1669 (1894), (Red.: A. N. Truvorova), Ruskaya İstoriçeskaya Biblioteka, 15, S. Peterburg: Arheografiçeskoy Kommissii, s. 1-91.

<sup>70</sup> Barthold, 2004, 255.

<sup>71</sup> N.İ. Veselovskiy, İvan Daniloviç Hohlov, S. Petersburg, 1891, s.154. Koç, 2017, s. 67.

<sup>72</sup> Barthold, 2004, 256.

<sup>73</sup> Koç, 2017, 68.

Orta Asya'ya çevirmiştir. Hindistan ve Hazar denizi arasında su yolu kurmayı hayal etmiş ve Kafkas asıllı Aleksandre Bekoviç Çerkeski'yi düzenli bir orduyla keşif için bölgeye göndermiştir. Petro'nun bu bölge konusundaki ısrarının diğer bir sebebi ise bölgedeki altın madenlerine sahip olma isteğidir. Ancak yolda Hive Hanlığının saldırısına maruz kalan Çerkeski ve ordusu 1714-1717 yılları arasında ağır bir mağlubiyet yaşamıştır.<sup>74</sup> Rusya ile ilişkilerine devam etmek isteyen Buhara Hanlığı Hankulu Topçubaşı'yı Hive Hanlığının Rus askerlerine yaptığını onaylamadığını bildirmek için göndermiştir.<sup>75</sup> Yaşanan bu durum Buhara Hanlığının korktuğu gibi olmamış Petro, hedefinden vazgeçmemiş ve Hazar ötesinde yaşanılanları öğrenmek için Hive ve Buhara Hanlıklarıyla daha yakın olma yoluna gitmiştir. Bunun içinde Florio Beneveny'i<sup>76</sup> Hive ve Buhara Hanlıklarına elçi olarak göndermeye karar vermiştir. Beneveny'e Doğuya giden tüm yolları öğrenmesini, Rusya'nın hem karadan hem sudan ticaret ağını genişletebileceği bölgelerle görüşmeler yapmasını, Buhara Hanı'nı Rusya ile askeri birlik sağlanması konusunda ikna etmesini ve asıl önemlisi Buhara'daki altın madeninin yerini tespit etmesini söylemiştir.<sup>77</sup>

1721 yılında Beneveny ve beraberindeki heyet Buhara'ya ulaşmıştır. Özbek kabileleri ve Hive Hanlığı ile mücadele halinde olan Buhara Hanlığı Beneveny'in söylediğine göre kendi içerisinde savaş halindedir. Beneveny bu kargaşa halinde Rus Çar'ının verdiği tüm talimatları yerine getirmeye çalışmış Buhara'nın ordu durumunu, savaş aletlerini, tarım alanında ne şekilde olduğunu ve tüm ticaret yollarının güzergahını ayrıntılı olarak raporuna eklemiştir. Altın madenlerinin de yerini tespit eden Beneveny Raporunu hazırlarken Rusça olmamasına da özen göstermiş ve İtalyanca olarak yazmıştır. Rus elçisi Raporunda Buhara Hanlığı'nın teknolojik olarak çok geri kalmış olduğunu savaş aletlerini kullanmak için Rus esirlerden yararlandıklarını da belirtmiştir.<sup>78</sup> Rus elçisinin hazırladığı bu rapor, Buhara'nın hatta diğer hanlıkların da dahil nasıl fethedileceğini, onlardan nasıl

---

<sup>74</sup> Ünal, 2010, 50.

<sup>75</sup> Murat Özkan, "Buhara, Petersburg ve İstanbul Arasında Diplomasi Trafığı: Molla İmazar Maksutov Elçiliği", Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi, S. 24, 2019, s. 27.

<sup>76</sup> Aslen İtalyandır. Türkçe, Rusça, İtalyanca dillerini oldukça hâkim bir tercümandır.

<sup>77</sup> Poslannik Petra I na Vostoke Posolstvo Florio Beneveni v Persiyu i Buharu 1718-1725 Godah, Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literaturı İzdatelstva "Nauka", Moskva, 1986, s. 17.

<sup>78</sup> Ükten, 2017, 151.

yararlanılabileceğini ayrıntılı olarak ele hesaplanarak hazırlanmıştır. Bu yüzden oldukça önemlidir.

II. Petro (1727-1730) döneminde Türkistan'ın genel durumunu öğrenmek, ne tür siyasi ilişkiler halinde olduğunu anlamak için 1728 yılında Astarhan'da ikamet eden *Yadigâr Mahler Muglı Alimov'u* görevlendirmiştir. Elçi Alimov, Buhara Hanlığına ulaştığında uzun yıllar Astarhan'da yaşadığı için iyi karşılanmıştır Buhara Han'ı elçiyi samimi bulduğundan dolayı Rus Çar'ına yazdığı iki mektubu imparatorluğa iletmesi için ısrar da bulunmuştur. Buhara'dan dönüşte Hive Hanlığına da uğrayan Alimov, dönemin Hive Hanı II. İlbars Han ile görüşme imkânı bulmuştur. Han'da Rusya ile ticari ilişkilerini geliştirmek için elçinin haber götürmesini istemiştir. İki Hanlığın bu talebini ısrarlardan dolayı kabul eden Alimov, Rusya'ya döndüğünde olup bitenleri anlatmış ve Rus Çarı gönderdiği elçisinin, kendisine elçi olarak geri gelmesini hiç hoş karşılamamıştır. Buna rağmen talep edilen ticari ilişkilere sıcak bakan Rusya, bununla ilgili çalışmalara başlamıştır. Ancak anlaşma yapması için gönderdiği görevliler İdil-Ural bölgesinden geçerken Kazakların saldırısına uğradığı için anlaşma sonuçsuz kalmıştır.<sup>79</sup>

1760 yılından itibaren *Orenburg Askeri Valiliği'nde* tercümanlık yapmış olan Mendiya Bekçurin, 1781 yılında II. Katerina tarafından Buhara'ya elçilik vazifesinde gönderilmiştir. Bu giden elçiliğin amaçlarından en önemlisi o yıllar da Osmanlı ve Buhara arasındaki elçilik ilişkilerinin amacını öğrenmektir. Diğer sebepler ise hanlığın ticari durumu, askeri gücü, gelenek ve göreneklere gibi sosyal yaşamları hakkında bilgiler toplamaktır.<sup>80</sup> Bu eser el yazması olarak hazırlanmış Buhara Hanlığının bir dönemine ışık tutması bakımından önemlidir.

Sibirya bölgesinde maden görevlisi olarak görev yapan Timofey Stepanoviç Burnaşev (1772-1849), 1794-1795 yılların da Rusya'nın görevlendirmesiyle Buhara'da bulunmuştur. Sibirya hattı komutanı General Ştrandman'ın Türkistan Hanlıklarına yazdığı mektupları iletme ve bölgede olup bitenler hakkında bilgi toplamakla görevlendirilmiştir. Bu görevde Aleksey Sevastyanovi Beznosikov isimli astsubay, maden mühendisi Burnaşev'e yaverlik etmiştir. Ekim 1794 yılında Omsk kalesinden yola çıkan heyet, Ocak 1795'te

---

<sup>79</sup> Koç, 2017, 70-71.

<sup>80</sup> Koç, 2017, 73.



Buhara'ya varmıştır. Ancak Buhara'ya ulaştıklarında Han ile hemen görüşmemişler, seyyahlar için ayrılan kervansaraya yerleştirilmişlerdir. Burnaşev'in notlarına göre; kervansaraydan çıkmalarına izin verilmemiş ve tüm hareketleri dikkatlice izlenmiştir. 3-4 gün boyunca Han tarafından gönderilen iki bürokrat, elçilerin geliş amaçlarını sorgulamıştır. Elçilerin getirdiği mektuplar direkt Rus İmparatorluğundan olmadığı için Şah Murat bu durumu kabul etmemiş ve elçilerin tüm ısrarlarına rağmen onlarla görüşmemiştir. Bürokratlarından bir bakan, elçilerle görüşmüş ve getirdikleri haberleri okumuştur.<sup>81</sup> Şah Murat kendisinin Rus imparatorluğuyla denk olduğunu düşünerek bir Rus komutandan gelen elçiliği kabul edememiştir. Komutana denk olduğunu düşündüğü bürokratları göndermiştir. Ancak elçilerle görüşmese de getirdikleri haberlerle de yakından ilgilenmiştir.

Elçiler Buhara'ya geldikleri yol boyunca gördükleri yaşadıkları her şeyi not etmişlerdir. Buhara şehrine geldiklerinde de şehrin iklimini, tarımsal faaliyetlerini, halkın kültürel yaşamını, askeri durumlarını, ticari ilişkilerini dikkatlice inceleyip not almışlardır.<sup>82</sup> Şah Murat döneminin gün yüzüne çıkması bakımından Burnaşev'in Buhara Hanlığı'na seyahati oldukça önemlidir.

Orta Asya'yı Rusya'nın görevlendirmesinin dışında Batılı ülkelerde dahil birçok seyyah ve tüccar ziyaret etmiştir. Bunlar bir görevleri olmadan bölgede gezip gördüklerini not almışlardır. Notlarının arasında dönemin siyasi, ekonomik, kültürel durumuna ışık tutan bilgiler mevcuttur. Seyahatlerin çoğu görüldüğü üzere Buhara Hanlığı üzerinden yapılmıştır. Bölgenin coğrafi yapısı, ticaret yollarının üzerinde olması ve diğer hanlıklar üzerinde de söz sahibi olduğu için Buhara ön plana çıkmıştır.

### **1.3. XIX. YÜZYILA KADAR TAŞKENT**

Yüzyıllar boyunca çeşitli milletlere ev sahipliği yapmış olan Taşkent, hem kültürel birikimi hem de coğrafi konumunun sunduğu avantajlar ile dikkat çeken bir şehir olmuştur. Doğu-Batı ticaretinin geçiş güzergâhında bulunan şehir, bu ticari faaliyetlerden nasibini alarak yüzyıllar boyunca değişik medeniyetlerin harmanlandığı bir kent halini almıştır. Günümüzde Özbekistan'ın idaresinde

---

<sup>81</sup> Koç, 2018b, 153.

<sup>82</sup> Koç, 2018b, 141.

bulunan bu şehir, başkent olmasının verdiği avantaj ile gelişimini sürdürmektedir. Şehir konum itibarıyla Orta Asya’da bulunun Sırderya Nehrinin sağ tarafında kalan Çirçik Irmağının çevresinde kurulmuştur.<sup>83</sup> Güneydoğu ve kuzeydoğusu Tanrı Dağlarında olan Çatkal ve Kurama sıradağlarıyla sarılmıştır. Kuzeybatı ve güneybatısı ise Sırderya ve Büyük Bozkır kuşağı ile sınırdır.<sup>84</sup>

Taşkent bölgesinin ne zaman şehir olarak kurulduğuna dair kayıtlarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak Neolitik ve erken dönem Tunç devrine ait kalıntılar, Taşkent’in eskiden beri yaşam alanı olarak kullanıldığını göstermektedir. Elde edilen en eski Çin kaynaklarına bakıldığında, M.Ö II. yüzyıldan itibaren Taşkent bölgesinden bahsedildiği görülür. Ancak şehrin ismi, kaynaklarda Çö-çi veya Ço-şi olarak değişik şekillerde ifade edilmiştir.<sup>85</sup>

Yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından oldukça verimli bir bölge olan Taşkent şehri, VI. ve VIII. yüzyıllarda Türk hükümdarlarının kontrolü altında olduğu dönemde oldukça fazla gelişme göstermiştir. İpek Yolu, doğu ile batı kültürlerinin yüzyıllar boyunca etkileşim halinde olmasına vesile olmuştur. İpek Yolunun Taşkent bölgesinden geçiyor olması da bölgeye ticari anlamda önemli bir avantaj sunmuştur.<sup>86</sup> Bu yol üzerinde taşınan kültürel ürünler Taşkent’in gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Aynı zamanda zanaatkârlar, ustalar ve bilim adamları, bir durak noktası olan Taşkent’te kalmışlar ve şehrin kalkınmasında önemli rol oynamışlardır. Bu durum şehirde hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuştur.

VIII. yüzyılın ortalarından IX. yüzyılın ortalarına kadar Uygurların hâkimiyeti altında kalan şehir, X. ve XI. yüzyılda Karahanlı Devleti’nin hâkimiyetinde kalmıştır. XIII. yüzyılda Moğolların hâkimiyetine geçen şehir bu dönemde tahribata uğramıştır. Türkistan coğrafyasını son kez tek çatı altında toplayan Timur’un, XIV. yüzyılın sonunda şehre sahip olmasıyla, şehir eski ihtişamına kavuşmuştur. Timur’un ölümünden sonra, bir süre Timurlular tarafından hâkim olunan Taşkent şehri, Özbek Han’ın soyundan gelen Şeybani Han tarafından

---

<sup>83</sup> V.V. Barthold, “Taşkent”, *İA*, C.12/1, MEB, İstanbul 1979, s.38.

<sup>84</sup>Farhad Maksudov, Tumen Somuncuoğlu, A. Çolpan Kavuncu, *Türk Dünyası Başkentleri, Ankara, Almatı, Astana, Aşkabat, Bakü, Bişkek, Duşanbe, Lefkoşa, Taşkent*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 507.

<sup>85</sup>Barthold, 1979, 38.

<sup>86</sup> Abdullah Muhammedcanov, “Taşkent”, *DİA*, C. XXXI, s. 146.

1503 yılında alınmıştır. Bu tarihten itibaren Şeybani'nin ölümüne (1510) kadar şehir Özbeklerin hâkimiyeti altında kalmıştır. XVI. yüzyıl, şehir için önemli bir tarih aralığı olmuştur. Bu zaman diliminde şehirde Çunonçi, Barokhon, Kokaldoş gibi medreseleri inşa edilmiş, ilime ve bilime değer verilmiştir.<sup>87</sup> Daha sonra ise Kazaklar ve Özbekler arasında sürekli el değiştirmiştir. 1598 yılında güçlenen Kırgızlar da bir dönem şehre hâkim olmuşlardır.<sup>88</sup> 1723 yılında Kalmuklar da Taşkent'e sahip olma mücadelesine dâhil olmuştur. Ancak onlar da tam olarak şehir üzerinde hâkimiyet sağlayamamış ve şehir üzerindeki etkileri 1758 yılına kadar devam etmiştir.<sup>89</sup>

1800'lü yıllara baktığımızda, Taşkent büyük bir şehir olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehrin etrafı Yunus Hoca döneminde güçlü duvarlar ile çevrilmiş ve duvarların alt kısımlarının kalınlığı 1,8 metre, üst kısmı ise 0,9 metredir. Şehir duvarlarının yüksekliği ise 7,9 metre kadardır. Şehir; Kokan, KaşgariLebzek, Tahtapul, Karasaray, Sağban, Çığatay, Kökçe, Semerkand, Kamalan, Beşağaç ve Kaymas gibi 12 ana kapıya sahip olup bunun dışında şehirde Teşik, Kapka, Yengi Mahma, Serbaz (Orda'da) gibi küçük kapılar da vardır.<sup>90</sup> Bu kapılara ait olan 12 tane altın kilit, halen milli müzede saklanmaktadır. Şehirde o zamanlar 10 bin aile yani yaklaşık 80 bin kişinin yaşamakta olduğu söylenmektedir.<sup>91</sup>

Burnaşev ve Heyeti Taşkent bölgesine geldiklerinde yönetimin başında Yunus Hoca var idi. Taşkent bölgesinde yoğun bir şekilde kalıntıların var olması ve bu kalıntıların çevreye yayıldığını gören Burnaşev ve heyeti, bölgenin eskiden de kalabalık bir şehir olduğunu düşünmüşlerdir. Spasskiy, görevlilerin Taşkent'in geçmiş tarihiyle ilgilenmediklerini, yerli halkın hafızasında kalan bilgilerle yetindiklerini ve şimdiki zaman (1800lü yıllar) ile ilgili kısaca yorumlar aktardıklarını söylemiştir.<sup>92</sup>

---

<sup>87</sup>Shamsutdinov, Karimov, Xoshimov, Ubaydullayev, 2016, 93.

<sup>88</sup>Eugene Schuyler, *Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca Seyahat Notları*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2007. s. 101.

<sup>89</sup> Barthold, 1979, 40.

<sup>90</sup>Hamid Ziyayev, *Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele*, (Çev.: Ayhan Çelikbay), TTK Yayınları, Ankara, 2007, s. 125.

<sup>91</sup>Shamsutdinov, Karimov, Xoshimov, Ubaydullayev, 2016, 93.

<sup>92</sup> Grigoriy İvanoviç Spasskiy, "Puteşestvie ot Sibirskoy Linii do Taşkenta i 1800 gud", *Sibirskiy Vestnik*, S. Petersburg, 1818, s. 199.

#### 1.4.TAŞKENT'TE YUNUS HOCA DÖNEMİ

Taşkent, Türkistan bölgesinin en önemli şehirlerinden birisidir. Bölgedeki hanlıklar şehrin yönetiminde sürekli bir hakimiyet mücadelesi yaşamışlardır. Özbek Türklerinden Hâkim Bey. Kalmuklara bağlı olarak 1723 yılından itibaren Taşkent'in valiliğini yapmıştır. 1747 yılında ise Taşkent'in bağımsızlığını ilan etmiş ancak 2 yıl sonra Kalmukların baskıları ile öldürülmüştür. Bir dönem Çinlilerin de hakimiyet sürdürdüğü şehir de birlik sağlanamamıştır.<sup>93</sup>

XVIII. yüzyıl ortalarına gelindiğinde Taşkent şehri dört ayrı parçaya bölünerek yönetilmiştir. Bunlar; Şayhantahur, Beşağaç, Kökçe ve Sebzar adındaki yönetim birimleridir. Bu yönetim birimlerinin her birinin başında bir yönetici bey bulunduğu belirtilmiştir.<sup>94</sup> Taşkent'te bu dönem “dört hâkimlik” olarak bilinir. Ancak bu yönetim şekli, yöneticiler arasındaki anlaşmazlıktan ve merkezi otoritenin zayıflamasından dolayı uzun sürmemiştir.<sup>95</sup> Bu durum şehirde tarımı ve ticareti de olumsuz etkilemiştir.

1780 yılında Taşkent'i tek bir çatı altında birleştirme kararı alınmıştır. Kendisini 16. Nesilden Şeyhantahur'un torunu olarak tanımlayan ve Şeyhantahur'un başı olan Yunus Hoca, Taşkent'in yöneticisi olarak seçilmiştir. İlk iş olarak Taşkent'in savunma duvarlarının onarımını tamamlayıp yönetim de teşkilatlı bir yapı sağlamaya çalışan Yunus Hoca dört bölgeye ayrılan şehrin her birinin başına dört aksakal (devlet memuru) getirmiştir. Bu şekilde onları da yönetime dâhil etmiş, şehrin yönetimi ile ilgili bu aksakallara da danışmıştır. Yunus Hoca, Taşkent'te bulunan eski kaleyi yeniden inşa ettirmiş ve yöneticilerin toplandığı yer olarak belirlemiştir. Kale oldukça korunaklı bir yapıya sahip olup 10 metre yüksekliğinde ve bir metre genişliğinde olan duvarlar ile çevrilmiştir.<sup>96</sup>

Yunus Hoca'nın idaresinde kurulan bu yönetim birimlerinden Atalık'a<sup>97</sup> *Rüstem Tora*, Ordu kumandanlığına *Babahan Tora*, Divan beyliğine *Başçı Hoca*, getirilirken Yunus Hoca adalet işlerini bizzat kendi üzerine almıştır. Disiplinli bir şekilde işlerini sürdüren Yunus Hoca, yıllar içerisinde Çimkent, Sayram ve

---

<sup>93</sup>Hayit, 1995, 38.

<sup>94</sup> Shamsutdinov, Karimov, Xoshimov, Ubaydullayev, 2016, s. 93.

<sup>95</sup> FarhadMaksudov, Tumen Somuncuoğlu, A. Çolpan Kavuncu, *Türk Dünyası Başkentleri, Ankara, Almatı, Astana, Aşabat, Bakü, Bişkek, Duşanbe, Lefkoşa, Taşkent*, s. 515.

<sup>96</sup> Toşkent Şahri, *Uzbekiston Obidalaridagi Bitiklar, Uzbekistan Today*, Toşkent, 2016, s. 41.

<sup>97</sup> Atalık ünvanına sahip kişiler Bey ve Handan sonra gelen en yüksek yetkiye sahip kişiler için kullanılmıştır.

Türkistan bölgelerine kadar ilerlemiş ve topraklarına yeni yerler eklemiştir. Böylece Taşkent sınırları güney kesimde Ugema Irmağı'na, kuzeyde Türkistan sınırlarına, doğu kesiminde Sayram dağlarına kadar geniş bir alana yayılmıştır.<sup>98</sup> Yunus Hoca dışarıdaki hanlıklara bağımlı olmadan şehrini oldukça yüksek bir mevkiye taşımıştır.

Yunus Hoca döneminde, nüfusu yaklaşık 60.000 ile 80.000 arasında<sup>99</sup> olan Taşkent'te ticaret ve zanaat faaliyetleri yükselişe geçmiş ve artık gözle görülür biçimde şehir, kendini göstermeye başlamıştır. Bu durum Taşkentlileri Orta Asya'nın ticaret ve sanayi merkezi haline getirmiş ve Taşkent, Orenburg, Doğu Türkistan ve Kazak bozkırlarında transit görevi görmüş ve Petropavlovsk, Üst-kamenogorsk ve Sibiry'a'nın diğer yerlerinde de ticarete liderlik pozisyonuna getirmiştir. Bu sebepten dolayı Rus hükümeti, bu yurtlardaki ticaretlerinde esasen Taşkentli tacirleri aracı olarak kullanmış, buna karşılık onlara imtiyazlar vererek Sibiry'a'da daimî ikametleri için olanak sağlamıştır. Neticede Sibiry'a'da Taşkentlilerin mahalleleri ortaya çıkmıştır.<sup>100</sup>

Bu durum komşu hanlıklar olan Hokand ve Buhara'nın Taşkent hâkimiyeti konusunda daimî bir mücadeleye başlamalarına da sebep olmuştur. Çünkü o dönemde Türkistan ekonomik anlamda sanayileşmekten geri kalmış ve yaşam standartları düşük bir bölge haline gelmiştir.<sup>101</sup> Türkistan Hanlıkları Taşkent'e sahip olmanın bu eksiklerinin giderilmesi için önemli bir avantaj sağlayacağını düşünmektedirler. Başına geleceklerin farkında olan Yunus Hoca, kendi ordusuna silah temini etmeyi ve müstahkemleştirmeyi esas vazife olarak benimsemiştir.<sup>102</sup> Bunun için metale (demire ya da madene) olan ihtiyacını fark eden Taşkent hâkimi, kendi madenlerini düzene sokmayı planlamıştır. Bunun için de komşu hanlıklara karşılık Rusya'dan yardım talep etmiştir. 1794 yılında Rusya'ya bir elçilik heyeti göndererek bölgedeki madenlerin teftiş edilmesini talep etmiştir. Rusya ile görüşmeleri konumuzun içerik kısmında ayrıntılı olarak verilmiştir.

---

<sup>98</sup> Hayit, 1995, 41.

<sup>99</sup> Mehmet Alparğu, "Türkistan Hanlıkları", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. VIII, Ankara, 2002, s. 983,

<sup>100</sup> Shamsutdinov, Karimov, Xoshimov, Ubaydullayev, 2016, 95.

<sup>101</sup> Muhammed Bilal Çelik, Emre Keser, "Meyendorf'un Buhara Hanlığı Seyahati", *Mavi Atlas Dergisi*, C. VI, S.2, 2018, s. 30.

<sup>102</sup> Shamsutdinov, Karimov, Xoshimov, Ubaydullayev, 2016, 97.

1795 yılında Şah Murat döneminde önemli ıslahatlarla gelişme gösteren Buhara Hanlığı tarafından Taşkent işgal edilmiştir. Yunus Hoca bu duruma karşılık 1796 yılında Taşkent hakimiyetini tekrar sağlamıştır. Bu başarıdan sonra Taşkent sınırları Yedi-Su'ya kadar ulaşmıştır.<sup>103</sup> Ancak hanlıkların Taşkent'e sahip olması düşüncesi Buhara Hanlığı ile sınırlı kalmamıştır. 1799 yılında Hokand Hanı Narbuta Bek de Taşkent üzerine sefer hazırlığına girişmiş ve Han Hoca komutasındaki ordusunu Taşkent üzerine göndermiştir. Hokand ordusunun sayısı fazla olmasına rağmen Yunus Hoca karşısında bir başarı elde edememiş ve ağır bir yenilgiye uğratılarak, Han Hoca ve emrindeki 70 kişi esir edilip daha sonra öldürülmüştür. Bu başarıdan da cesaret alan Yunus Hoca silahının gücüne de güvenerek Kurama adında Hokand Hanlığına bağlı bölgelere sefer düzenlemiş ve Hanlığın önemli bir kısmını Taşkent hakimiyetine geçirmiştir.<sup>104</sup>

Yunus Hoca dönemin de Taşkent en parlak dönemini yaşamıştır. Bunu şehrin topraklarına genişletmesinden ve önemli ticaret merkezleri kurmasından anlıyoruz. Yunus Hoca bu başarıların verdiği özgüvenle Hokand Hanlığını kendi hakimiyeti altına alabileceğini düşünmüş ve Alim Han dönemindeki Hokand Hanlığı ile tekrar karşı karşıya gelmiştir. 1807 yılında 12 bin kişilik orduyu Taşkent üzerine sefere yollayan Alim Han ordunun başına kardeşi Ömer Han'ı getirmiştir. Bu karşılaşma Yunus Hoca'nın beklediği gibi olmamış ve Taşkent büyük bir darbe almıştır. Bu yaşananlara rağmen Yunus Hoca kendi hakimiyetini korumaya çalışmıştır. Ancak Alim Han 1809 yılında Taşkent üzerine tekrar bir askeri saldırı düzenleyerek Taşkent'i hakimiyeti altına almayı başarmıştır.<sup>105</sup> Bu sefer sonunda Yunus Hoca hayatını kaybetmiş ve cenazesi Şeyhantahur mezarlığına defnedilmiştir. Böylece Taşkent, Hokand Hanlığına bağlanmıştır.<sup>106</sup>

---

<sup>103</sup> Hayit, 1995, 39.

<sup>104</sup> Koç, 2015, 26-28.

<sup>105</sup> Bünyamin Sel, "Hokand Hanlığı (1710-1876)", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2011, s. 13.

<sup>106</sup> Toşkent Şahri, 2016, 41.

## 2. BÖLÜM

### 2. 1800 YILINDA BİR RUS MÜHENDİSİNİN TAŞKENT SEYAHATI

#### 2.1. BURNAŞEV VE HEYETİ'NİN TAŞKENT SEYAHATI

##### 2.1.1. Yunus Hoca'nın Burnaşev ve Heyetini Daveti

Hoca, Taşkent hâkimiyetini elinde tutmak ve Taşkent'te bulunan maden yataklarını değerlendirmek için Rusya'dan yardım istemeye karar vermiştir. Yunus Hoca'nın öncelikli amacı kendisini diğer hanlıkların baskısından kurtarıp bağımsız bir yönetim sağlamak olmuştur. 1794'te ticaret kervanı aracılığı ile Sibiryalı yöneticilere özel bir yazı göndererek müracaatta bulunmuştur. Omsk'a gelen Taşkentli vekiller, Rus memuriyetine Yunus Hoca'nın isteğini iletmışlerdir. İletilen mesajda; Taşkent etrafında altın madeni olduğu ve bu madenlerin işletilmesi için madencilik üzerine uzmanlaşmış mühendislerin gönderilmesinin talep edildiği yer almaktadır. Rus hükümeti, Yunus Hoca'nın mesajına cevap verme işini Rus Ordusu'nun Sibiry Hattı Komutanı olan General Mayor Shtardman'a vermiştir. O da Taşkent'e, A.S.Beznosikov ve tez çalışmamıza konu olan seyahat notlarının sahibi, maden mühendisi T.S. Burnaşev öncülüğünde elçilerini yollama kararı almıştır. Ticaret dışında başka bir görevleri olmadığı düşünülen elçilerden Beznosikov, Omsk'tan başlayarak Taşkent'e kadar olan tüm yolların haritasını çıkarmıştır. Maden mühendisi olan Burnaşev ise yol boyunca gördüğü maden yataklarını tespit etmeye çalışmıştır.<sup>107</sup> Elçiler Omsk'tan Troitsk kalesine gelmişler ve burada onlara 80 deveden ibaret olan Tatar tacirlerinin kervanı katılmıştır. Kervana Buhara üzerinden Taşkent'e gitmesi söylendiği için 1795 yılının 25 Ocağında kervan Buhara'ya ulaşmıştır.<sup>108</sup>

Rus elçileri Buhara'ya geldiklerinde Tatar ve Ermelerin kaldığı kervansarayaya götürülmüştür. İlk görüşmeyi, Buhara Hanı'nın emriyle Topçu Başı ve Yasovullar<sup>109</sup> gerçekleştirmiştir. Rus elçileri, General Shtardman tarafından Buhara Hanı Şah Murat Han'a, Taşkent hâkimi Yunus Hoca'ya, Hocend Beyi Hudayar Bek'e ve Türkistan şehri etrafındaki Kazak Sultanı Bökey (Buka)'ya mektup getirdiklerini söylemişlerdir. Ancak Şah Murat kendisine Rus

---

<sup>107</sup> Hayit, 1995, 39.

<sup>108</sup> Shamsutdinov, Karimov, Xoshimov, Ubaydullayev, 2016, 97.

<sup>109</sup> Yasa yapan hukukçu anlamı vardır.

İmparatorluğundan değil de bir komutandan elçi gelmesini hoş karşılamamıştır. Adetlere göre Rus elçileri, Rus İmparatoru adına özel hediyeler ile gelmeli aksi takdirde bir generalin mektubunun dönemin hanına sunulması mümkün değildir. Bu sebepten Buhara Hanı Rus elçilerini kabul etmemiş, görüşmeyi bürokratlar gerçekleştirmiştir. Burnaşev'in söylediğine göre bürokratlar ısrarla elçilere; Şah Murat'a bağlı olan Taşkent ile Hocend Hükümdarlarına ve Kırgız Bökey Sultan'a neden mektup gönderdiklerini sorgulamışlardır. Bu haberden sonra elçiler için, Buhara Hanlığında görüşmeler oldukça ağır geçmiştir. Çünkü Buhara Hanı, General Shtardman'ın diğer hükümdarlara gönderdiği mektupların içeriğinde kendi aleyhine anlaşmalar olduğunu düşünmüştür.<sup>110</sup>

Şah Murat'ın emrindeki bürokratlar, ısrarla gelen elçilerden mektupları kendilerine teslim etmelerini istemiştir. Elçiler bu duruma dirense de tehditler karşısında mektupları vermek zorunda kalmışlardır. Sadece Taşkent hâkimi Yunus Hoca'ya ait olan ve asıl geliş amaçlarının konusunu saklamayı başarmışlardır. Bürokratların aldığı mektuplar Buhara Hanının huzurunda okunmuş ve elçilere mektupta yer alan isteklerin yerine getirileceğine dair söz verilmiştir.<sup>111</sup>

Şah Murat, Rus elçilerinin Taşkent'e gitme isteklerine karşı uzak yolda Rus elçilerinin hayatının tehlike altında kalabileceğini haberini göndermiştir. Rus elçilerinin geldiği haberini tacirler tarafından duyan Yunus Hoca, Buhara'daki önemli bir kişiye mektup yollayarak ondan Rus ticaret kervanına yoldaşlık etmesini istemiştir. Ama elçilere bu yolla da izin verilmemiş ve onlar da Orenburg üzerinden geri dönmüşlerdir.<sup>112</sup>

Bu girişimin başarısız olmasının en büyük sebebi Buhara Hanı Şah Murat olmuştur. Kendi hâkimiyeti altındaki toprakların yabancı bir devlet elçileri tarafından izin alınmaksızın ziyaret edilmesinden kuşku duyan Han, bu elçilerin Buhara'dan ileriye gitmelerine izin vermemiştir. Böyle bir tutum sergilemenin Rusya ile diplomatik açıdan problem oluşturabileceği için bahane olarak, Taşkent şehri ve ona giden yolun güvenli olmadığını ileri sürmüştür. Başarısız olan bu ilk Rus elçilik heyeti, gördükleri bilgileri aktarmaktan da geri kalmamış ve

---

<sup>110</sup> Koç, 2018b, 154.

<sup>111</sup> Koç, 2018b, 155-156.

<sup>112</sup> Shamsutdinov, Karimov, Xoshimov, Ubaydullayev, 2016, 95.



Taşkent'teki zengin pamuk, buğday ve meyve rezervini duymuşlar bunları raporlarına kaydetmişlerdir.<sup>113</sup>

Bu tarihlerde Rusya'nın Türkistan coğrafyası ile olan ilişkileri genel itibariyle Sibir Hattı Komutanı aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Taşkent'e karşı bu kadar özenli davranılmasını fark eden Ruslar bölgeden uzak durmak istememiş ve General Shtardman aracılığıyla, 1796 yılında ikinci defa Taşkent'e Rus elçilerinden D.Telyatnikov ve A.S Beznosikov'u göndermiştir. Onlar Orta Cüz Kazak topraklarını geçerek 27 Ağustos'ta Taşkent'e gelmişlerdir. Heyet bir yıl boyunca şehirde kalmış ve Omsk'tan Taşkent'e kadar olan bölgenin yol haritasını çıkararak bölgeyi ayrıntılı bir şekilde tespit etmiştir.<sup>114</sup> 1797 yılında Taşkent Hanının sağladığı güvenlikle geriye dönen Rus elçileri, Taşkent etrafındaki dağlarda altın bulamadıklarını fakat demir madeninin var olduğunu bildirmişlerdir. Onların verdiği bilgilere göre, teknolojinin yetersizliğinden dolayı günün koşullarında bu madenden yararlanmak imkânsız olarak görülmüştür.<sup>115</sup>

Rusya'nın yaklaşık yüzyıldır devam eden Türkistan'ın yeraltı kaynaklarını ele geçirme arzusu, başarısız olan bu elçilik faaliyetlerinden etkilenmemiştir. Çünkü Rusya Türkistan bölgesindeki hanlıkların birbirleriyle olan rekabetini çok erken tarihlerde fark etmiş olmanın avantajı ile hareket etmiştir. Onun öncelikli siyaseti; Türkistan hanlıkları ve Kazaklar arasında nifak filizlerini her daim canlı tutmak olmuştur. Hanlıklar birbiri ile mücadele halinde iken Rusya, elçilik heyeti rolünde mühendislerini, madencilerini, antropologlarını, zoologlarını, coğrafyacılarını birbiri ardına bölgeye gönderip malumatlar biriktirmekten geri durmamıştır.

### **2.1.2. Burnaşev ve Heyetinin Yola çıkışı**

Yunus Hoca'nın Rusya'da başlattığı bu Taşkent merakı yıllar sonra tekrar tekerrür etmiştir. Birinci keşif heyetinde görevli olan S.T. Burnaşev ve G. Posplov, I. Pavel'in emriyle 1800 yılında Taşkent'e gitmek üzere tekrar görevlendirilmişlerdir. Bu görevlilere, yerine getirmesi için önemli talimatlar

---

<sup>113</sup> David MacKenzie, *Tashkent--Past and Present*, The Russian Review, C. XXVIII, S. 2, 1969, s. 209.

<sup>114</sup> Hayit, 1995, 39.

<sup>115</sup> Shamsutdinov, Karimov, Xoshimov, Ubaydullayev, 2016, 96-97.

verilmiştir. Bu talimatlardan ilki; Güherçile<sup>116</sup> (Selitra) üretiminin detaylı araştırılması, ikincisi; Taşkent bölgesi hakkında siyasi ve idari bilgiler toplanarak bölgenin kimlere ait olduğunun öğrenilmesiydi. Asıl önemli görevleri ise Taşkent'teki yer altı zenginliklerini araştırmak ve bu madenlerin çıkartılması için bölge hâkimini ikna etmektir. Spasskiy'nin söylediğine göre; sıkı talimatlar ile Burnaşev ve heyetine bu görevleri eksiksiz yerine getirmesi emredildi.<sup>117</sup>

Görevlilerin Taşkent'e ulaşmak için ilerledikleri yol, Kırgız-Kaysak<sup>118</sup> halkının yaşadığı bölgeden geçmekteydi. Bu bölgede yaşayan Kırgız-Kaysaklar, barbar deniz korsanlarına benzetiliyor ve onlar için insan hayatının öneminin olmadığı söyleniyordu. Kırgız-Kaysakların dağınık gruplar halinde yaşadıkları, hak ve hukuka önem vermedikleri, belirli bir düzene sahip olmadıkları ile ilgili rivayetlerden kaynaklı olarak onlar hakkında kötü bir imaj ortaya çıkmıştır. Kazakistan bölgesinde boylar halinde konargöçer bir yaşam süren bu halkın geleneklerine göre, onlardan olmayan insanlar her zaman tehlikeydedir. Dolayısıyla Sibir yönetimi, Burnaşev ve heyetinin güvenliği için o bölgede tanınmış, şöhret sahibi Kırgız-Kaysak devletinin Karakesek Boyunun beyi, Bökey Sultan ile irtibata geçmeyi uygun görmüştür.<sup>119</sup> Bu boy, Küçük Cüz Kazaklarının kendi içinde yaşadığı çatışmalardan sonra ayrılıp, Rusya'nın desteğiyle kendi egemenliğini kuran Nurali'nin oğlu Bökey Sultanın 7.000 aileden oluşan beyliğidir. Daha sonra bu beyliğe Rusya 10.000 çadır daha ekleyerek genişletmiş ve Kazak bozkırlarının kapısını aralamıştır.<sup>120</sup>

Rus yanlısı olan Bökey Sultandan görevlilerin güvenliği ile ilgili umut verici haberler alındıktan sonra 1 Mayıs 1800 yılında bir Kırgız (aslında Kazak) yol gösterici ve yirmi beş silahlı Kazak (Don Kazak/Kossak) askeri gönderilmiştir. Genellikle ticaret kervanları Taşkent şehrine gitmek için Petropavlovsky<sup>121</sup> kalesinden hareket ederler ve kabilelerin yoğun olarak yaşadığı meskûn

---

<sup>116</sup> Doğada özellikle Hindistan'da ve Mısır'da bulunan, tarımda gübre, hekimlikte ilaç olarak kullanılan, barut gibi patlayıcı maddeler yapımına yarayan, beyaz renkte ve billur durumunda bileşik bir madde.

<sup>117</sup> Spasskiy, 1818, 183-184.

<sup>118</sup> Sovyet birliği dönemine kadar, resmi belgelerde ve Rusça yazılmış eserlerde Kazakları, Rus kazaklarından ayırt edebilmek için "Kırgız", "Kırgız-Kazak" veya "Kırgız-Kaysak" gibi isimler verilmiştir. Ünal,2010, s.10.

<sup>119</sup> Spasskiy, 1818, 185-186.

<sup>120</sup> Osman Yorulmaz, *Kazak Türkleri ile Çarlık Rusya'sı Arasındaki Siyasi İlişkiler*, TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 272.

<sup>121</sup> Rusya'nın doğu ucundaki *Kamçatka* yönetim biriminin merkezi olan şehirdir.

mahallerden geçerek Ak-Tau dağlarına giderlerdi. Ancak bu güzergâhın yolu uzatmasından dolayı keşif heyeti farklı bir yoldan gitmeyi uygun görmüştür. Onlar, İrtiş nehrinin üzerinden geçerek, Yemiş kalesinden<sup>122</sup> 120 mil ve Semipolatinsk<sup>123</sup> kalesinden 140 mil uzaklıkta olan Semiyarsk kalesine gitmeye karar vermişlerdir. Onların bu yolu tercih etme sebebi yol güzergâhları için en uygun yol olmasının yanı sıra gittikleri dönemde suyun seviyesinin geçiş için elverişli olması da önemli bir etken olmuştur. Burnaşev ve Heyeti buradan, Ku-kazlık diye adlandırılan dağlara kadar çıkmışlardır. Zemini kumlu toprak üzerinde zahmetli bir yolculuk yaparak, kil ve küçük öğütülmüş arduvaz taşıyla karışık yerden, düz bozkırlara çıkarak yollarına devam etmişlerdir. Coğrafi şartların elverdiği ölçüde yollarına devam eden bu heyet için yolculuk bir hayli zor geçmiştir. Kat edilen yol boyunca su bulmak en büyük problemlerden birisi olmuştur. Çünkü kapalı bir havzada yer alan Türkistan coğrafyasında çoğu yerde acı su görülmektedir. Tatlı suyun bulunması oldukça güç olmuştur. Görevliler, geçtikleri güzergâhların hepsinde ihtiyaçları olan suyu kuyulardan ve yer altı sularından almışlardır; çünkü doldurdukları göllerin suları da çoğu zaman tuzlu çıkmıştır. Tatlı su bulmanın zorluklarına katlanan heyet için yiyecek problemi söz konusu olmaz iken (yolculuk için yapılan hazırlıklarda yiyecek stoku yapılmıştı), Atlara yiyecek bulmak başlı başına bir problem olmuştur.<sup>124</sup>

### **2.1.3. Kırgız (Kazak) Stepleri Üzerinden Yapılan Yolculuk**

Uçsuz bucaksız Kırgız stepleri üzerinden yapılan yolculuk kuraklığın etkili olduğu bölgede çok da kolay olmamıştır. Kukazlık Dağları ve onun yanındaki Boktu Dağı, İrtişe 170 mil uzaklıktadır. Çevresinde yeterince su ve otlak bulunan bölgenin, etrafının ormanlarla kaplı olduğunu söyleyen görevliler, bölgedeki otlakların yeterince büyük olmadığını ve hiç çayırın bulunmadığını da belirtmişlerdir. Görevliler yollarında ilerlemeye devam ederken; Spasskiy'nin anlatımına göre; yaklaşık 40 kişilik bir Kırgız-Kaysak grubu ile karşılaştılar, bu grup Burnaşev ve heyetine saldırı yapacakken silahlı ve donanımlı olduklarını fark ettikten sonra geri çekilmeye karar vermişlerdir. Görevliler, hiçbir saldırıya maruz kalmadan uzaklığı 80 mil olan Kar-Karalı dağından yollarına devam ettiler. Burada

<sup>122</sup> Rus egemenliğinin başladığı, Sibir hattının uzandığı 1717'de inşa edilen bir kale.

<sup>123</sup> İrtiş ırmağı kıyısında Ruslar tarafından 1718'de inşa edilen bir kale.

<sup>124</sup> Spasskiy, 1818, 187-188.

atları için besin değeri yüksek bol otlu ve tatlı su barındıran düz bir bölgeye ulaştılar. Heyet, yolunda ilerlemeye devam ettikçe bölgenin coğrafi yapısıyla ilgili de bilgi toplamaya devam ediyordu. Gerek Kar-Karalı dağları gerekse onun yanındaki Kenkazlık dağlarının kayın ağacı bakımından zengin, oldukça da taşlı olduğunu ve burada dağların eteklerinin çam ormanlarıyla kaplı olduğu verdikleri bilgiler arasındadır. Heyet, Bu bölgede ayıların, Sibiryaya geyiklerinin ve yabani domuzların bulunduğunu da raporlarına eklemiştir.<sup>125</sup>

Nur nehrine kadar devam eden dağ silsilesi genellikle yamaç şeklinde uzanmaktaydı. Bu yamaçların çok taşlı olması yolda ilerlemelerini zorlaştırırken bazı belirgin yollarda arabayla (at, eşek arabası) bile geçilebilirdi. Nur nehrinin etrafında yaşayan Kırgızlar nehirden getirdikleri arıklarla sulama kanalları oluşturmuş ve bölgeyi tarıma uygun bir hale getirmişlerdi. Karkaralı dağından Nur nehrine kadar 160 millik bir mesafe bulunuyordu. Burada Bökey Sultan hakimiyeti altında Kırgız-Kaysaklar göçebe bir yaşam sürüyorlardı. Görevliler bu bölgeye ulaştıklarında Bökey Sultanın huzuruna çıktılar ve ona General Nefedev'in mektubunu ve kendisine gönderilen hediyeleri teslim ettiler. Hediyelerin takdiminin ardından görevliler, Bökey Sultan'dan Taşkent'e ulaşmak için yol gösterici olmasını rica ettiler. Bökey Sultan, hediyeleri büyük bir zevkle kabul etti. Daha sonra Bökey Sultan Taşkent üzerinde kendi çıkarları olduğu için Burnaşev ve Heyetini bölgeye göndermek istemediği şayiası ortaya çıktı. Ancak Burnaşev'in ısrarları karşısında daha fazla dayanamayan Bökey Sultan ikna oldu ve öz oğlu ile iki Kazağı onlara kılavuzluk etmesi için tayin etti. Heyet yola çıkmadan önce Bökey Sultan onlara bazı tavsiyeler de bulunarak yolda karşılaşılabilecekleri tehlikeleri işaret etti. İlerledikleri bölgede yaşayan Kazaklar tarafından bir saldırı ihtimali bulunduğunu bu yüzden de yanlarına Don Kazaklarından on kişi almalarını söyledi. Bökey Sultan, kendi hakimiyet alanında ve yakın kabileler arasında kendisine saygı duyulduğunu ve bu yüzden de bu bölgelerde herhangi bir tehlike ile karşılaşmayacaklarını ancak kendi nüfuz ve saygınlık alanının dışındaki yerlerden gelebilecek tehlikelere karşı korunmalarını heyete bildirdi.<sup>126</sup>

Burnaşev ve Heyeti Bökey Sultan'nın tavsiyelerini yola çıktıkların da gördüler ve yol boyunca birçok kez Kazaklar tarafından tehdit edildiler. Bu tehdit

---

<sup>125</sup> Spasskiy, 1818, 189-190.

<sup>126</sup> Spasskiy, 1818, 191-192.

ve tehlikeleri bertaraf etmek için birçok kez sıkıntı yaşadılar. Daha sonra Küçük Orda uruklarından Taraklı uruğunun konargöçer yaşadığı toprakları aşır Sarısu Nehrine geldiler. Burası Orta Orda hanı Veli Han'ın kardeşi Sultan Abetey'in hâkimiyeti alanındaydı. Sultan Abetey açık bir şekilde görevlileri durdurma teşebbüsün de bulunarak görevlilerin Taşkent'e gitmesine engel olmak istedi.<sup>127</sup> Bu engellenmenin en önemli sebebi Rusya'nın, Orta Orda Hanlığının üzerindeki etkisini oldukça derinden hissettirmesi ve 1788 yılında hakimiyeti zorla kabul ettirmiş olması düşünülebilir.<sup>128</sup> Bu yüzden de Sultan Abetey Rusya'nın Taşkent'e olan girişimini ya aynı sıkıntıların o bölgede yaşanmasını istemediği için ya da Taşkent ile ilgili kendi planları olduğundan Rusya'yı uzak tutmak istemiştir.

Bu yaşananlara rağmen görevliler, bin bir güçlkle Nur Nehrinden Kök-Tombak diye adlandırılan dağlara kadar gizli bir şekilde yollarına devam ettiler. Buldukları nokta Nur nehrinden 460 mil, İrtiş nehrinden ise 770 mil uzaklıktaydı. Bu zorlu yolculuk dağlık bir yer bulana kadar devam etti. İhtiyaçları olan suyu yer altı kaynaklarından, kazılmış kuyulardan veya göllerden karşıladılar. Ateş yakmak için ise kardiken<sup>129</sup>, eğer o yoksa hayvan tezeklerini kullandılar. Atları için de hemen her yerde ot bulabiliyorlardı. Artık ihtiyaçlarını bir şekilde karşılayabilen görevliler için sıkıntılı yolculuk şimdi başlıyordu. Burası Betpak<sup>130</sup> bozkırlarının başladığı noktaydı. Bu bozkırlar Çu nehrine kadar 180 mil devam ediyordu. Yolculuklarının en çetin kısmı bu Betpak bölgesinde geçmiştir. Çünkü karadiken ve pelin otu dışında hiçbir bitki bulunmuyordu. Asıl büyük sorun ise civarda dağlık bölgelerde yaşayan ve yağmacılıklarıyla meşhur oldukları bilinen Kazakların saldırı ihtimalleri idi. Anlatılanlara bakılırsa herhangi bir saldırıya maruz kalmamakla birlikte bu korku onları sürekli yön değiştirmeye ve daha zor şartlar da yolculuk yapmaya zorlamıştır. Burnaşev ve Heyetin, tehlikeli yollardan gitmeyi göze almalarının bir başka sebebi ise atlarının bölgedeki acı ve tuzlu sulara alışık olmamaları ve bu yüzden yolculuğun ağır aksak devam etmesidir. Kuyulardaki acı suları içmekten daha iyi olacağını düşünerek Tük-Bulak doğal sınırından gitmenin daha iyi olacağını düşünmüşlerdir. Yollarında ilerlerken, Kazakların kışlaklarındaki kazılmış kuyularda kar erimesiyle oluşan tatlı suları bulmaları onlar

---

<sup>127</sup> Spasskiy, 1818, 193.

<sup>128</sup> Ferhat Tamir, "Kazak Hanlığı" *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, 8. Cilt, Ankara 2002, s. 1138.

<sup>129</sup> Dişotugillerden, dağlık bölgelerde yetişen, Avrupa'da bahçelerde de yetiştirilen, pembe çiçekler açan bir çalı.

<sup>130</sup> İşe yaramaz anlamı verir.

için büyük bir mutluluktur. Bu zorlu yolculuk tatlı suların bollığı balıkların bolca yetiştiği Karagöl yakınlarında sona eriyordu.<sup>131</sup>

#### **2.1.4. Burnaşev ve Heyetinin Taşkent Hâkimi Tarafından Kabulü**

Burnaşev ve heyeti sonunda Taşkent yönetimine ait topraklara ulaştılar. Çalışmamızın giriş kısmında da bahsettiğimiz üzere Taşkent, güçlü duvarlarla çevrilmiş ve on iki tane ana kapıya sahip bir şehirdir. Bu kapılara ait 12 tane altın kilit mevcuttur. Heyet'in şehre geldiği dönemde yönetimin başında Yunus Hoca görev yapmaktaydı. Yunus Hoca döneminde şehrin sınırları oldukça genişlemiştir. Bu dönemde şehrin nüfusu 60.000 ile 80.000 arasındadır.<sup>132</sup> Ticaret ve zanaat alanında da şehirde gözle görülür gelişmeler vardır.

Burnaşev ve Heyeti şehre uzaktan biraz göz gezdirdikten sonra Taşkent yöneticisinin emniyeti altına girmiş oldular. Ancak şehre ulaşabilmek için biraz daha yol kat etmeleri gerekmekteydi. Eski Batı harabelerinin yanından geçerek Kara-tau dağının sırtlarına çıktılar ve Ala-tau eteklerindeki tüm Taşkent manzarası gözlerinin önüne serildi. Kara Göl gölünden itibaren 350 mil mesafe kat etmişlerdir. Bu yol, hem yeraltı suları bakımından zengin hem de atlar için verimli otlaklara sahipti. Hatta ateş yakmak için kara diken bile bulunuyordu. Ancak atların yorgunluğu ve kendilerinin yıpranmış olmalarından dolayı bir müddet mola verdiler. 28 Haziran'da Taşkent şehrine ulaştılar, fakat şehre hemen alınmadılar. O gece kamp kurdular ve geceyi orada geçirdiler. Ertesi gün Burnaşev ve Heyeti, Taşkent Hâkimi Yunus Hoca'nın gönderdiği iki resmi görevli refakatinde şehre alındılar. Ertesi gün şehre girişlerinde başkalarına nadir olarak gösterilen hürmet gösterisi yapıldı. Görevlilerin kaldıkları kamp yerinden şehre kadar, şehir içinden de Taşkent Hakiminin sarayına kadar yolun iki tarafında da silahlı ve donanımlı askerler diziliyordu. Resmi görevli memurlar Burnaşev ve heyetinin bindikleri atları dizginlerinden tuttular onları yönlendirerek saraya getirdiler. Sarayda ise onları eyerlerinden indirdiler ve Yunus Hoca'nın huzuruna kadar eşlik ettiler.<sup>133</sup> Taşkent Hakiminin yaptığı bu hürmet gösterisinin arkasında bazı gerekçeler vardır. Rusya karşısında kendi itibarını yükseltmeye çalışması ve halkına da Rusya'nın desteğini alacağını ilan etmesi bu görkemli karşılamamanın sebepleri arasında gösterilebilir.

---

<sup>131</sup> Spasskiy, 1818, 193.

<sup>132</sup> Shamsutdinov, Karimov, Xoshimov, Ubaydullayev, 2016, 93.

<sup>133</sup> Spasskiy, 1818, 193.

Yunus Hoca etrafında çok sayıda devlet görevlisiyle bir aradaydı. Burnaşev'in ilk dikkatini çeken yastık, ok ve mızrak oldu. Daha sonra Görevliler Taşkent hakimine selam verdiler ardından kendilerini Taşkent'e gönderen Rus komutan General Nefeedev hakkında bilgi verdiler. Bu bilgilerin Taşkent hakiminin nezdinde itibarlı olduğu anlaşıldıktan sonra Burnaşev ve Heyetini halılarla döşenmiş olan kısma oturmaya davet ettiler ve çeşitli meyveler onlara ikram edildi. Meyve ikramından sonra görevliler kalacakları yere uğurlandılar.<sup>134</sup> Taşkent, görevlilerin geldiği bölgeye göre, meyve çeşitliliği bakımından da oldukça zengindir. Bu durum onlar için oldukça önemlidir ve aldıkları notlar arasına bu bilgileri de eklemişlerdir.

Bir süre sonra görevliler, Yunus Hoca'nın huzuruna çıkarak geliş sebeplerini açıkladılar ve asıl amaçları olan madenlerin araştırılmasına götürülmek için ricada bulundular. Oysa bu tarihte maden ocaklarının bulunduğu bölge nüfuz alanının dışındaydı buraya ulaşmak içinde ciddi önlemler almak gerekiyordu. Yunus Hoca, bu durumu Burnaşev'e bildirmiş ve bölgeye ulaşmak için de ciddi önlemler almak gerektiğinden bahsetmiştir. Daha sonra Mulladcan isimli görevliye, bölgeden alınan taşları görevlilere göstermek için getirmesini emretti. Görevliler, Mullodcan'ın getirdiği dört maden taşını incelediklerinde; ilk olarak Sulfür pirit taşının parlak görüntüsü Taşkentlilere altın olabilme umudunu vermiş olsa da daha sonra anlaşılmış ki sadece bir pud madende iki pound değerinde bakır bulunmaktaydı. Kuvars, diğer buldukları bir taştır, şeffaf, keskin uçlu ve kristalleşmiş bir yapıya sahiptir. Florit ise daha çok mor renktedir ve Kuvars taşı ile birlikte Taşkentliler tarafından daha değerli olarak hesaplanmışlardır. Son olarak ise Dikit taşı, madende bulunan diğer taş örneğidir ve sarkıt olarak da bilinir.<sup>135</sup>

Görevliler, taşlar hakkındaki bu bilgileri Yunus Hoca'ya anlatırken, bu taşların oluştuğu maden yataklarına bakabilmek için de bir fırsat kolladılar. Orada belki taşlar arasında ilgi çekecek, kendi işlerine de yarayacak daha farklı özellikleri keşfedebileceklerdi. Yunus Hoca'ya; eğer bölgeye gidebilirlerse oradaki diğer farklı taşlarında özelliklerine bakabileceklerini, bu taşları uzman olan kişilerin ayırt edebileceğini söyleyerek ikna etmeye çalışmışlardır. Bu fikir Taşkent hakimine de oldukça mantıklı geldi. Fakat o dönemde Yunus Hoca'nın Hokand Hanlığı ile

---

<sup>134</sup> Spasskiy, 1818, 194.

<sup>135</sup> Spasskiy, 1818, 194.

yapacağı mücadele sebebiyle bu ziyaretin erteleneceği ve görüşmenin sefer dönüşünde yapılabileceği görevlilere bildirildi. Burnaşev ve heyetinin Taşkent'te bulunduğu sırada Hokand Hanlığı ile ilişkiler bir savaş boyutuna ulaşmıştır. Yunus Hoca karşılaşmada galibiyetini yaşarken, görevliler de bekledikleri bu süre zarfında Taşkent'te vakitlerini boş geçirmemişler ve onlar bu zamanı, neredeyse Batıda da tanınmayan bu ülkelerle ilgili bilgi toplamaya harcamışlardır.<sup>136</sup>

## **2.2. BURNAŞEV VE HEYETİNİN TAŞKENT HAKKINDAKİ GÖZLEMLERİ**

### **2.2.1. Taşkent'te Yönetim ve Kırgız –Kaysak İlişkileri**

Türkistan coğrafyasında kurulan hanlıkların yönetim şekli genel anlamda birbirine çok benzemektedir. Devlet yöneticisi olarak başta bulunan bey, bugünkü bürokrasi sınıfına benzer bir yapıyı çevresine toplardı. Bu sınıf danışma kurulu gibi bir vazife görürdü ve son söz yöneticiye ait olurdu. Taşkent'in devlet yönetiminde "hoca" diye tabir edilen devlet yöneticisi her türlü kararı almakta özgürdü. Hocanın emrinde bulunan çok sayıda asker devletin korunmasında ve savaş zamanında hizmet vermekteydi. Suç ve ceza gibi olaylar genellikle Şer-i hükümlere göre karara bağlanırdı. Yöneticinin verdiği hükümler kesin olmakla birlikte, din adamlarının devlet yönetimindeki etkisi de bir hayli fazlaydı.

Taşkent yönetimiyle ilgili ayrıntılı bilgi giriş kısmında verilmiştir. Ancak konu akışı için bölge yönetimiyle ilgili bu kısımda da kısaca değinilmiştir. Taşkent şehri 1598-1723 yıllarında Kazak Türklerinin hakimiyeti altında iken, 1723-1747 yılları arasında Kalmuklar'ın hâkimiyetinde kalmıştır. Kalmuklar döneminde Taşkent, Özbek Türklerinden Hâkim Bey'in valiliğiyle yönetiliyordu. Hâkim Bey 1747'de bir karar aldı ve Taşkent'in bağımsızlığını ilan etti; ancak bağlı olduğu üstlerinden kurtulması mümkün olmadı. Bu bağımsızlık hareketi onun sonunun gelmesine sebep oldu ve 1749'da öldürüldü. Hâkim Bey'den sonra gelen halefinin de Kalmuklar'ın hakimiyetinde kalmaya niyeti yoktu ancak Taşkent'in bekası için yönetimini üstlenen hükümdarlar bağımsız bir şekilde şehirde birliği sağlayamadılar. Şehirde tarım ve ticaret azaldı halk bu durumdan endişe etmeye başlamıştı. 1780 yılına kadar şehrin 4 bölgesi (Şeyhantahur, Beşağaç, Kökçe, Sebzar) ayrı yöneticiler tarafından yönetildi. 1780 yılından sonra Şeyhantahur

---

<sup>136</sup> Spasskiy, 1818, 195.



hâkimi Yunus Hoca ile eski düzen bozuldu ve Taşkent tek bir hakimiyet altında toplandı ve Yunus Hoca Taşkent'e bağımsızlığını kazandıran kişi olarak tarihe geçti.<sup>137</sup>

Taşkent'in yönetimiyle ilgili görevlilerin anlattıkları ise şöyle idi; Taşkent hakimine rakip olan ve burada hakimiyet kurmak isteyen iki gönüllü daha vardı. Bunlar ikiye bölünmüş olan halkın desteğini aldıkları için yönetimde bu durum, iç çatışmalara ve isyanlara sebep oldu. O yıllarda yerli halkın her bir ferdi, bir asker olarak görülüyordu. Bu görüş doğrultusunda da evden silahsız çıkmazlar idi. Yaşanan buhran döneminden dolayı şehirde her türlü üretim durmuş; tarım ve hayvancılık da düşüşe geçmişti. Taşkent şehri içerisindeki bu karmaşa durumunu fırsata çeviren komşu yöneticiler, diğer halklara karşı saldırıya geçti ve hiçbir çaba harcamadan istedikleri her şeyi ele geçirdiler. Bu konuda en büyük vurgunu yapanlar ise Kırgız-Kaysaklar<sup>138</sup> oldu. Onlar Çemengen, (Çimkent), ve Türkestan (Türkistan) şehirlerini ve Taşkent bölgesine ait bütün güzel yerleri de ele geçirerek tüm bu kaosun sorumlusu olarak görüldü. Rusya ve Taşkent arasındaki ticaret yolunda göçebe kabileler olarak yaşamlarını devam ettiren Kırgız Kaysaklar yoldan geçen kervan ve tüccarlarının mallarına el koyarak yaşamlarını devam ettirmektedirler. Bu durum Taşkent halkı ve Rusya'dan gelen tüccarlar için büyük sıkıntılara sebep olmuştur.<sup>139</sup>

Spasskiy'nin düşüncesine göre: Sadece halk isyanıyla harap edilen tartışma konusu olan, savaşılan, hırslı insanlara kurban olan tek şehir Taşkent oldu. Sonunda bu şehrin halkı çekişmelerden ve sıkıntılardan yorgun düştüğü için Yunus Hoca yönetiminin, kendilerinin lehine olduğuna karar verdiler ve Yunus Hoca'yı Taşkent hâkimi olarak seçtiler. O günden sonra yaşanan bütün karmaşalar son buldu. Yunus Hoca yaptıklarıyla, verilen hanlık rütbesine layık olduğunu gösterdi. O birleşmiş Taşkent şehrinin halkı için elinden geleni yaptı; tarım ve üretimi yeniden canlandırmaya çalıştı. Şehrin güvenliğini daha da arttırmak için etrafını surlarla

---

<sup>137</sup> Hayit, 1995, 38.

<sup>138</sup> Bu dönemdeki Kırgız-Kaysak göçebelerine baktığımız zaman; konum olarak da büyük önem arz eden bir bölgede yaşamaktadırlar. Çünkü Rusya, Sibirya ve Orta Asya'dan geçen önemli ticaret yolları Kazak sınırları içinden geçmektedir. Kazan'dan başlayan ticaret yolu Kama üzerinden, Başkırt topraklarına oradan da geçerek Ufa ve Ural tepelerinden İrgiz'e buradan da Talas- Aladağ üzerinden Taşkent'e ulaşmaktadır. Orhan Doğan, "Küçük Cüz (Orda) Kazak Hanlığı'nın Çarlık Rusya'sının Tabiyetine Girmesinin Rus Belgelerine Göre Değerlendirilmesi", *Orta Asya ve Kafkasya Tarihi, XVI. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015, s. 237

<sup>139</sup> Spasskiy, 1818, 198-199.

çevirdi. Eğer Kırgız-Kaysaklar bu huzurlu yaşayışı bozmasalardı Taşkentliler daha büyük ilerleme kat edebilir ve huzurlu bir yaşama sahip olabilirlerdi. Ancak Kırgız-Kaysaklar, Taşkentlilere acı verme fırsatını hiç kaçırmadı. Onlara yaptıkları soygun ve zorlamalar ile şehir dışındaki bütün işlerini durdurdular. Onlar şehrin giriş ve çıkışlarında bekler, hiçbir tüccar kervanını geçirmezlerdi. Yunus Hoca, Kırgızları böyle davranışlarından alıkoymak için merhametli ve güler yüzlü davranmaya çalıştı. Fakat bu davranış onlar üzerinde etkili olmadı, aksine bu davranışı zayıflık olarak düşündüler ve daha fazla Taşkent üzerine gittiler. Yunus Hoca bu denetimsiz halkı bu şekilde kontrol edemeyeceğini anladı ve Kırgız-Kaysaklara karşı uyguladığı politikayı değiştirdi ve 1798 yılında silahlı savaşa karar verdi.<sup>140</sup>

Taşkent hakiminin bu tutumundan sonra Kırgız-Kaysaklar ağır bir yenilgiye uğradı. Ancak Taşkent Hanı savaşı kaybetmiş olmalarına rağmen esir alınanlara da acımasızca davrandı. Yunus Hoca bu şekilde Kırgız-Kaysaklar üzerinde hakimiyet kurmayı başardı. Bununla da kalmayarak tutsakların hepsinin kafalarının kesilmesini ve onlardan düşmanlarının görebileceği bir yerde piramit inşa edilmesini emretti.<sup>141</sup> Bu korkunç görüntü Kırgızlar üzerinde silahtan daha etkili oldu. Taşkent hanının yönetimine boyun eğdiler ve Taşkentlilerden haksız yere aldıkları tüm malları geri verdiler. Yunus Hoca sadece bununla kalmadı onların gücünü tamamen kırıp itaat etmeleri için fazla sayıda hayvan vermelerini ve sonsuza kadar da haraç ödemelerini emretti. Böylece Taşkent halkının kayıplarını telafi etmiş olacaktı.<sup>142</sup>

Yunus Hoca'nın dış siyasetinde Hokand Hanlığı önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde kendi sınırlarını genişleterek önemli yerler elde etmiştir. 1799 yılında Hokand yöneticisi Han Hoca<sup>143</sup> Taşkent'e saldırı yapmaya karar verdiği de Yunus Hoca bu duruma karşı çıkararak onu şehre yaklaştırmadı. Han Hoca ve onun memurlarının çoğunu esir alarak, onların hepsinin kafalarının alınmasını emretti.

---

<sup>140</sup> Spasskiy, 1818, 201.

<sup>141</sup> Bu konu hakkında diğer kaynaklardan edindiğimiz bir bilgi yoktur. Bazı görevlendirilmiş seyyahlar dikkat çekebilmek için anlattıkların da mübalağa yapmaktan kaçınmamışlardır. Bu konuda böyle bir durumla karşı karşıya olabiliriz.

<sup>142</sup> Spasskiy, 1818, 202.

<sup>143</sup> Han Hoca ile ilgili yerli ve Rus kaynaklar da örtüşmeyen ifadeler bulunmaktadır. Taşkent'te saldırıyı yapan Han Hoca'nın Hokand'ın hanı değil Tura Kurgan'ın hakimiyetine sahip bir komutan olduğu ve Hokand hakimi olan Narbuta Bek'in emriyle Taşkent'e saldırı yapmakla görevlendirildiği bilgisi verilmektedir. Ancak Rus kaynakların da Han Hoca ismi aynı zamanda hükümdar manasına geldiği için Hokand hakimi olduğu düşünülmüştür. Koç, 2015, s. 27.

Bu konuyla ilgili Yunus Hoca'nın iktidarda olduğu dönemde Taşkent'te bulunan E.P Kovalevskiy şunları söylemektedir: “Ben Taşkent'teyken oranın Hanı Yunus Hoca Hokand ordusunu mağlup etti. Han'ı ele geçirdi ve başını keserek öldürdü. Hokand'ın başına kendi vekilini koydu ve böylece oldukça kalabalık ve güçlü bir halkın başına geçti”.<sup>144</sup>

Diğer bir Özbek kaynağında ise olay şu şekilde aktarılmaktadır: “XVIII. asrın 80'li yıllarında Hokand Hanı Narbuta Bek, kendi devletinin sınırlarını genişleterek Hocend, Öretepe ve Çizak'ı kendine tabi kılmak için savaş hareketlerine başladı. Elbette ki Taşkent'te Hokand'a karşı koymak mecburiyetindeydi. Neticede 1794 yılında Hokand Hanı Narbuta Bek, Taşkent'i işgal niyetiyle savaş hareketini başlattı. Fakat Çirçik Nehri boyundaki savaşta Yunus Hoca ordusu ona şiddetli bir darbe vurdu. Bu savaş sonucunda Sırderya'nın sağ kenarındaki yerler Taşkent'e dâhil edildi. 1799'da Hokand ordusu Taşkent'e yine saldırı düzenledi ve Çirçik Nehrini geçti. Karasu ark'ı kenarında her iki taraf içinde sert bir savaş oldu. Bu savaşta Yunus Hoca kendi rakibini mağlup etti. Hokand serdarı Han Hoca ve içerisinde rütbeli askerlerinde bulunduğu 70 kişiyi esir aldı. Yunus Hoca Hokand hanlığına karşı 2 kere galip gelmesinden cesaretlenerek bu sefer kendisi harbi teşebbüslere girerek Hokand'a karşı yürümeye hazırlığa girişti”.<sup>145</sup>

Hokand Hanı ve komutanı arasında isim karışıklığı olmuş olsa da, sonuç olarak Taşkent Hanı, Hokandlılar üzerinde mükemmel bir zafer kazanmış oldu. Silahın verdiği başarı Yunus Hoca'yı daha da cesaretlendirdi. O kendi askerlerini çoğalttı ve kısa sürede “Kuramı” olarak adlandırılan Sır Deryanın sağ tarafındaki bütün yerleri fethetti. Kısa süre içerisinde üstün başarılar gösteren Yunus Hoca Taşkent'in kaybettiği her şeyi geri kazandı ve bu toprakları eski haline getirdi.

### **2.2.2. Taşkent'in Askeri Yapısı**

Türkistan coğrafyasında yer alan devletlerin askeri yapıları birbirinin neredeyse aynısıdır. Bazı devletlerin gücü nispetinde ordu sayısı ve düzeni farklı olmakla birlikte, savaş stratejileri ve dönem koşullarındaki teknolojik donanımları çok fazla farklılık göstermemektedir. Savaşlarda kullanılan teçhizatlar

<sup>144</sup> E.P. Kovalevskiy, Stranstvovatel'noSuşe i Moryam, C. I, St.-Peterburg, 1871, s. 23.

<sup>145</sup> Shamsutdinov, Karimov, Xoshimov, Ubaydullayev, 2016, 98.

modernizeden uzaktır. Ordu düzenine sahip olan askerler, komutanlarının emirleri doğrultusunda hareket eder, askerleri her daim savaşa hazır olurlar. Türklerin yabancı kavimler içerisinde hakimiyet kurması birlik içerisinde kalabilen güçlü bir orduyla gerçekleşir.

Görevlilerin notlarında Taşkent'in askeri yapısı ile ilgili ayrıntılı birtakım bilgiler verilmiştir; Taşkent'in askeri yapısını oluşturan "Karakazanlar"<sup>146</sup> bayrak ve alaylara bölünür. Ancak alaylarda ki insan sayısı düzensizdir, her bir alayda iki yüz ila bin arasında asker kuvveti bulunur ve toplamda altı bin adam mevcuttur. Her bir alayın kendi bayrağı, deriyle kaplı killi davulları ve ahşap trompetleri vardır. Alayların başında, Yunus Hoca tarafından görevlendirilen hocalar bulunur. Karakazanlar, şehrin barış döneminde kendi evlerinde olmalarına rağmen aynı zamanda hocaların ve yöneticinin hizmetinde olmaya da devam ederler. Hükümdardan gelecek ilk çağrıda ise hepsi düşmana karşı hazırdırlar.<sup>147</sup>

Askerler Yunus Hoca'nın komutasında yönetilir. Taşkent hâkimi, silah kullanamasa da at kullanabilen bütün oğullarını yanında bulundurur. O, çocuklarına küçük yaşta savaşa dayanmayı öğretir. Savaş sırasında han, onun çocukları ve bütün iyi görevliler zırh veya kalkan giyinirler. Askeri kuvvetlerin dörtte biri kadarı ateşli silahlara sahiptir. Neredeyse hepsi mızrak ve ok kullanan, savaş eğitimi almakta yetersiz kalmış insanlardır. Acımasız ve hiçbir düzeni olmadan savaşmak, sadece Taşkentlilere değil bütün doğu halklarına ait bir özelliktir. Bir tarafın ikinci bir taraftan üstünlüğü olmadığı sürece, kalabalık iki topluluk bağırarak birbirine saldırırlar; ama küçük bir başarısızlıkta korkup kaçmaya da başvururlar. Mağlup olanlar kazananlar tarafından kovalanıp, sürgün edilirler. Geride kalan tüm ganimet, kazanan tarafın hükümdarına teslim edilir. Kalanlar ise dağıtılır. Burnaşev ve Heyeti Orta Asya halklarını da genelleyerek bu gözlemlerde bulunmuşlardır.<sup>148</sup>

Taşkentliler için en önde gelen savaş aracı toplardır. Herhangi bir savaş durumunda hazır olan bütün toplar toplanır. Toplar arabalarda taşınır ve sıra savaşa geldiği zaman arabadan indirilir. Her bir topun atımında, topu yeterli mesafeye attıktan sonra onu eski yerine elde taşıyarak getirirler. Taşkentlilerin savaş için kullandıkları diğer bir yöntem ise ellerinde bulunan yüze yakın silahlarıdır.

---

<sup>146</sup> Farklı şehirlerden gelen esir ve sığınmacıların oluşturduğu orduya "Karakazan" adı verilmektedir. Shamsutdinov, Karimov, Xoshimov, Ubaydullayev, 2016, s. 93.

<sup>147</sup> Spasskiy, 1818, 232.

<sup>148</sup> Spasskiy, 1818, 239.

Görevliler bu silahların kullanımını da toplar gibi garip karşılamışlardır. Silahların ahşap kaşıklara yerleştirilip, ateşleme sırasında develerin sırtlarına bağlandığını söylemişlerdir. Bu görüntüden çıkarttıkları sonuç ise; eğer bu silah düşmanı vurabilirse, kendi görüntüsüyledir; işleviyle değildir.<sup>149</sup>

Burnaşev ve heyeti Taşkent'e geldiğinde ordunun bir Rus esirden top dökümünü öğrendiklerini duymuştur. Burnaşev, Rus esirle görüşmek istemiş ancak Rus esirin artık bölgede olmadığı öğrenilmiştir. Rusların kendi üretimi olan bu toplardan Taşkent'te beş tane bulunuyordu. Onlar Rus bakırından dökülmüş; ancak kalın ve pürüzsüz değillerdi. Görevlilerin söylediğine göre barut, Taşkent'te oldukça iyi yapılır. Bu barut yapımı için güherçileri kendilerinden, kükürdü komşu bölgelerden getirerek kullanırlar. Kurşunu da başka yerlerden satın alırlar, sadece küçük bir parçasını Kara-tau dağlarında üretirler. Bu parça kireç taşlarından büyük olmayan kurşun şeklinde bulunur. Taşkentliler buldukları bu küçük kurşun parçasını fırınlarda hiçbir karışım olmadan eritirler. Ancak düzgün şekilde yapamadıklarından dolayı çoğu parçadan da yararlanamazlar.<sup>150</sup>

### 2.2.3. Rus Esirler

Köleliğin tarihi çok eski dönemlerden itibaren süregelmektedir. Türk tarihinde köleliğin İslamiyet'ten öncede varlığını sürdürdüğünü Çin kaynaklarından öğreniyoruz.<sup>151</sup> Kölelik, İslamiyet'in gelmesinden sonra da sosyal ve iktisadi sebeplerden dolayı kaldırılmamıştır. Türkistan bölgesinde de oldukça yaygın olarak görülen kölelik, başlangıçta savaşlarda alınan esirler yoluyla ortaya çıkmıştır. Daha sonra insanların sosyal hayatında yerini alan esirler tarımda, zanaatta oldukça önemli bir yere gelmiştir. Türkistan bölgesinde özellikle Buhara'da esirlerin ticaretinin yapıldığı görülmektedir.<sup>152</sup>

XVI. ve XVII yüzyıllarda bu ticaretin Buhara'da arttığı söylenmektedir. Genel olarak bakıldığında Türkistan şehirlerinde esir alınanlar arasında Rus esirler önemli bir yere sahipti; çünkü zanaat ve tarım işlerinde el becerileri oldukça iyiydi. Sağlıklı ve genç olan Rus esirlerin fiyatı da diğer esirlerden daha yüksekti.<sup>153</sup>

---

<sup>149</sup> Spasskiy, 1818, 234.

<sup>150</sup> Spasskiy, 1818, 235.

<sup>151</sup> İsmail Parlatur, "Türk Sosyal Hayatında Kölelik", *Belleten*, C. XLVII, TTK, Ankara, 1984, s. 805.

<sup>152</sup> Doğan, Erdoğan, 2017, 443.

<sup>153</sup> Doğan, Erdoğan, 2017, 449.

Taşkent'teki Rus esirlere baktığımızda, savaş sırasında bahçecilik işleriyle Karakazanlar meşgul olurken onların yanında Rus esirler de çalıştırılırdı. “Asyalıların Hristiyanları tutsaklıkta tutma şekli, barbar alışkanlıklarının bahtsız kurbanları şeklindeydi” yorumunda bulunan görevliler; Sibiry ve Orenburg hattının yakınlarında göçmenlik yapan, Kırgız-Kaysakların her durumda Rusya'nın kadın-erkek vatandaşlarını kaçırma fırsatını kaçırmadıklarını, sadece kendi bozkırlarında değil, onları kendi evlerinden bile kaçırdıklarını söylemiştir. Ayrıca Rusya sınırından uzaklarda yaşayanları kendi milletlerine sattıkları gibi, Buhara, Taşkent ve başka bölgelerde olanları da sattıklarını eklemiştir.

Taşkent'te Burnaşev ve heyeti Kırgız bozkırlarında gördükleri Rusyalı tutsaklar hariç, Taşkent şehrinde altı kişiyle karşılaştılar. Onlardan öğrendiler ki; onlar gibi bahtsızların çoğu Buhara, Hive ve o çevredeki başka şehirlerde bulunurlar. Taşkentliler esirleri kendilerinde kısa süre tutarlar ve Buhara Hive şehirlerine satmaya çalışırlar. Merhametli insanlar tarafından satın alınmadıkları sürece, Müslüman olana kadar esir olarak yaşarlar. Ancak merhametli insanların eline geçmesi çok nadir olur. Çünkü oraya Rusya'dan ticaret için çoğunlukla tatarlar gelir ve tutsakların fiyatı tamamen sahiplerinin keyfine bağlıdır.

Taşkent'te bulunan tutsaklar, ıstıraplı durumlarını kendilerinden emin bir şekilde taşıyorlar ve özgürlük karşılığında Hıristiyanlığı yani kendi dinlerini bırakmıyorlar. Tüm bunlar dışında Türkistan şehirlerinde göze çarpan bir olay da kölelerin hiçbir karşılık beklemeden bırakılmasıdır. Kimisi kendi özgürlüğünü satın alırken kimisi de İslamiyet'in verdiği merhamet ile Allah'ı memnun etmek için köleleri serbest bırakmıştır.<sup>154</sup>

#### **2.2.4. Taşkent İdaresinin Coğrafi Özellikleri**

Kazak bozkırlarının, Güney Türkistan'a açılan bir kapısı olarak nitelendirebileceğimiz Taşkent şehri, tabii kaynakları ve elverişli yaşam koşulları dolayısıyla tarihin ilk devirlerinden itibaren insanoğlunun yerleştiği bir coğrafyadır.<sup>155</sup> Ulaşım olanaklarının elverişli olması şehrin ticaret merkezi olarak da anılmasını sağlamıştır. XIX. yüzyılda Batılı seyyahların oldukça sık ziyaret ettiği bu şehir, verimli ovası ve iklimi dolayısıyla seyyahları kendine hayran bırakmıştır.

---

<sup>154</sup>Doğan, Erdoğan, 2017, 451.

<sup>155</sup> Toşkent Şahri, 2016, 36.

Rusya'nın gittiği bütün coğrafyalarda coğrafya bilimine ayrı bir önem verdiği ve bölgelerde coğrafi çalışmalar yaptığı bilim dünyası tarafından bilinmektedir. Coğrafi koşulları önceden tespit edip buna göre tedbirler alması Rusya'nın en önemli savaş (yayıma) siyasetidir. Bu bağlamda düşündüğümüz zaman görevlilerin Taşkent şehri ile ilgili coğrafi bilgiler vermesi hiç şaşırtıcı değildir. Hatta onların verdiği bilgiler o dönemin koşulları düşünüldüğü zaman oldukça ileridir.

Taşkent bölgesi bu dönemde 40° ve 43° Kuzey enlemleri içerisinde, 85° ve 89° derecede doğu boylamında yer almaktadır. Güney tarafından Hokand Hanlığı ile komşu iken batı tarafında Sır Derya ile ayrılan Buhara ve Hocent ile komşudur. Kuzeyde ise Kırgız-Kaysaklarla komşu olan Taşkent oldukça merkezi bir alandır. Şehri, Kırgızlardan dağlar ayırmaktadır. Burnaşev raporunda; Bu dağların, Altay dağlarının sırtlarına ayrılarak güneyden kuzeye sıradağ şeklinde zincir olarak uzandığını ve en yüksekinin tepesinden karın eksilmediğini, uçurumlarından gür şelalelerinin aktığını, çeşitli bitki örtülü ovalarıyla sarılı olduğunu söylemiştir. Bu konuda Spasskiy, Burnaşev ve heyetinin mükemmel görsel şöleden nasıl etkilendiklerine değinmiştir. Bahsedilen bu dağlar ve bu dağların dışındaki Kara-tau ismiyle adlandırılan dağ hariç, Taşkent bölgesinin konumu düz, nadiren de büyük olmayan tepe ve kumullardan oluşmaktadır. Taşkent bölgesinin sınırındaki Sır Derya nehri oldukça büyüktür. Çirçik, Teles, Bugün-Çayak, Badaş, Arış ise çok geniş olmayıp orada bulunmaktadır.<sup>156</sup>

Taşkent'in toprak yapısının büyük bir bölümü killi ve kuru olmasına rağmen, dağlardan gelen yer altı suları ve halkın işini severek yapması toprağın bereketli olmasını sağlar. Suyun ulaşamadığı arazi ve bahçelere yerli halk kendi imkanlarıyla kanal açıp, baraj kurarak suyu ulaştırmışlardır. Eğer bu şekilde bir sulama sistemi geliştirilmeseydi toprak verimsiz olurdu. Çünkü Taşkent bölgesinde yağış ilk ve sonbaharda yağar, kar ise aralık ve ocak aylarında olur; şubat ayında havalar ısınmaya başlar. Bölgede yaz boyunca kuraklık devam eder. Kış soğuğu çok şiddetli geçmez. Kar yağdığında zeminin üzerini çok kısa bir süreliğine örter. Spasskiy: Buradaki ülke sıcak iklimin etkisiyle ürün yönünden zengin değil ise de: bunun yerine temiz hava ve temiz suyu ile oradaki halk sağlıklı ve güçlü bir vücut

---

<sup>156</sup> Spasskiy, 1818, 199.

yapısına sahiptir. Görevlilerin dikkat çektiği diğer bir konu ise; Taşkent'in bahçelerinde bazı meyve türlerinin ve pamuğun iyi yetişiyor olmasıdır.<sup>157</sup>

### 2.2.5. Taşkent Şehri

1800'lü yıllardaki Taşkent şehri uzaktan bakıldığında taş duvarlarla kuşatılmış, geniş bir bahçe olarak görülmektedir. Burnaşev ve heyetinin bildirdiğine göre şehrin bulunduğu konum; Ala-tau Dağlarının eteklerindedir ve 40° Enlem ile 88° Boyamlar arasında yer alır. Şehri kuşatan duvarın yükseklik boyu dört kulaç kadardır. Genişliği aşağısında bir kulaç ve yukarısında yarım kulaç kadar olan surların, çevresi ise on sekiz mil kadarlık bir alanı kaplamaktadır. Bu duvar kilden örüldüğü için çoğu yerinden çatlamıştır. Duvar üzerinde yeterince düzgün dizilmeyen mazgallar bulunur. Burnaşev ve Heyeti Taşkent'in mimari yapısından gördüğü tüm ayrıntılardan bahsetmiştir; Surların bekçiler tarafından korunan altı kapısı vardır. Dış kısmında ne bir hendek ne de başka bir koruyucu güçlendirme bulunmaz. Duvarlar sadece orada yaşayan halkın kullandığı küçük silahlara karşı etkili olabiliyor. Duvarlara havan topunun az bir ateşi bile denk gelse yıkılabilecek yapıdadır. Şehrin içinde, bol miktarda ürün ekilmiş bahçeler bulunuyor. Ancak evlerin mimari görüntüsü bahçelerin güzelliğini de gölgeliyor. Alçak kilden, düz çatılı olarak yapılmış olan evler, sadeliğin kabalığını gösteriyor.<sup>158</sup>

Taşkent hakiminin ve onun ilk sırada gelen görevlilerinin evleri de, farklı hiçbir özellik barındırmaz. Diğer halkların evleri, sadece biraz daha geniş, yaklaşık dört kulaç kadar daha yüksek ve yarım kulaca kadar örtülmüş kalın duvarları ile fark edilir. Bu evlerde yönetici ve onun görevlileri hariç Karakazanlar da yaşamaktadır.

Sokakların yerleşimi çok düzensiz olmamakla birlikte; evler gelişi güzel yapılmış ve sokak araları oldukça dar ve engebelidir. Görevlilerin dediğine göre, bölgede fayton değil sıradan bir araba (at, eşek arabası) bile görülmezken insanlar ulaşımını binek atları ile gerçekleştirirler. Şehirde yedi tane görkemli yapı vardır. Bunlardan ikisi halk ayaklanması sırasında yıkılan mescitlerdir. O dönemdeki enkazların genişliğine bakıldığında yıkılan mescitlerin ne kadar görkemli ve büyük olduğu gözler önüne serilmektedir. Bu mescitlerin kuruluşunu yerli halk çok eski dönemlere ait görmüştür. Bu mescitler, pişmiş tuğlayla örülmüş, duvarları ve

---

<sup>157</sup> Spasskiy, 1818, 203.

<sup>158</sup> Spasskiy, 1818, 204-205.



kubbeleri mavi boya ile boyanmıştır. Görevliler işinde iyi olan marangozların bu binaları düzeltebileceğini, ancak Taşkent'te böyle marangozların olmadığını söylemişlerdir. Bazı yerlerdeki kalıntılarda, yapı sahiplerinin eski konutları güçlendirmeleri göze çarpmış. Görevliler, bu konutları “Kurgan” olarak adlandırmışlardır.<sup>159</sup>

Şehrin ortasında geniş bir alanı kaplayan pazar bulunduğunu söyleyen görevliler bu pazar yerini tasvir etmişlerdir; Bu pazarın içinde dükkânların olduğu ve küçük bölme tezgahlar inşa edildiğini belirtmişlerdir. Bu tezgâhların üzerine yerleştirilen ürünler, malın cinsine göre sıralanmıştır. Orda yemekhaneler ve dövüş alanları da bulunmaktadır. Bu adı geçen mekânların kontrol edilmesi oldukça zor olduğu için temiz kalmadığını belirtmişlerdir.<sup>160</sup> 1870li yıllarda şehri ziyaret eden Schuyler, Taşkent çarşısında dolaşırken 32 tane esnafın bulunduğunu ve sıkı bir esnaf örgütlenmesiyle karşılaştığından bahsetmiştir. Bu esnafın dükkanları cadde boyunca ayrılmış kuyumculardan, ipek böceği dükkanlarından ve bakırcılar gibi birçok koldan oluşmaktadır. Bu dükkanların dışında halkın ihtiyacı için yiyecek ve içecek satışı da yapılmaktadır. Taşkent çarşısında bu esnafın sanki yıllardır hiç değişiklik göstermeden var olduğundan bahseden Schuyler, ortamın çok hijyenik olmadığına da değinmiştir.<sup>161</sup>

Şehirde uzunluğu, Çirçik nehrinden 20 mil fazla olan büyük su kanalı sayesinde şehrin içlerine su getirilir. Bu kanaldan, neredeyse her evin yanına kazılan küçük su teminleri bölünür. Şehir içinde yer altı suları ve nadiren kazılmış kuyular vardır. Düşmanların suyu kesme durumuna karşı da bazı önlemler alınmıştır. Akan su bütün şehrin havasını temizler ve halkın sağlığına katkıda bulunur. Taşkent'te bulunan meyve ağaçlarının bahçeleri, dut ağacı, söğüt ağacı, titrek kavak gibi ağaç türleri halkın odun ihtiyacını ve diğer ev ihtiyaçlarını karşılar. Aynı zamanda da halk yaz sıcaklarından korunmak için kendine barınak ve dinlenme yerleri de sağlamıştır. Görevlilerin hesaplamalarına göre, Taşkent şehrinde bütün evlerin sayısının on bine yakın, halkın sayısının ise sadece erkek cinsiyetinde kırk bine

---

<sup>159</sup> Spasskiy, 1818, 209.

<sup>160</sup> Spasskiy, 1818, 210.

<sup>161</sup> Schuyler, 2007, 171.

yakın olduğunu düşünmüşlerdir.<sup>162</sup> Diğer bir kaynağa göre 1800'lü dönemde şehirde on bin aile yani yaklaşık seksen bin kişi yaşamakta idi.<sup>163</sup>

### 2.2.6. Taşkent'e Tabi Olan Türkistan ve Çimkent Şehirleri

O dönemde Taşkent idaresi altında bahsedilen iki tane şehir karşımıza çıkmaktadır. Belirtilen ilk şehir, Çemegen (Çimkent)'dir. Sırderya'nın kolu Aris'e dökülen Badam nehri üzerinde Aladağ'ın güneybatısındaki bir vadide, denizden 12 metre yüksekliktedir.<sup>164</sup> Barthold, Çimkent şehrinin konum olarak çok iyi bir yere sahip olduğunu belirtirken, bunun yanında suyunun berraklığı ve iklim koşullarının elverişli olmasıyla diğer Asya şehirleri arasından öne çıktığını da vurgulamıştır.<sup>165</sup>

1700'lü yıllarda gelişmeye başlayan şehir, kültürel değerlere sahip önemli bir merkez haline gelmiştir. Burnaşev ve Heyeti'nin bahsettiğine göre; bu bölgede yedi yüze yakın evin olduğu hesaplanmıştır. Çemegen şehrinin yakınlarında bulunan, Ala-Tau dağları ve Çirçik nehri, yakınlarında ona yakın küçük yerleşim yerleri vardır. Bunlar kili kalın olmayan duvarlarla çevrili ve çoğunlukla yüksek tepelerde kurulmuştur. Görevliler, bu küçük yerleşim yerlerinin gelişmeme sebebi olarak; Kırgızların uyguladığı baskı ve yıkıcı faaliyetlerden dolayı bölge halkının bu şekilde yaşamaya bağlı kaldığını söylemiştir. Yeni yapıların inşa edilmesinin de oldukça güç olduğundan, yapılan yıkımların izlerinin de uzun süre kalacağı yorumunda bulunmuşlardır.<sup>166</sup>

Taşkent'in kuzeyinde yer alan ve 100 km uzaklıkta bulunan Çimkent şehri, şehrin muhafazası açısından oldukça önemliydi. Taşkent'ten Türkistan'a giden yol üzerinde bulması da bir diğer önemli unsurdu. Rusya'dan gelen elçiler genellikle Türkistan ve Çimkent'i geçerek şehre ulaşırdı. Rus görevlilerin geldiği tarihlerde önemli bir ticaret şehri olan Çimkent, düz bir ova üzerinde kurulmuştu. Rus görevlilerin bu şehirler ile ayrıntılı bilgi vermemiş olmaları, onların bu noktalarda fazla vakit harcamadığını göstermektedir.

Bir sonraki şehir ise Türkestan (Türkistan, Yesi) dir. Günümüzde Güney Kazakistan'da bulunan Türkistan (Yesi) ve Çimkent (Shuymkent) şehirleri Rus

---

<sup>162</sup> Spasskiy, 1818, 211.

<sup>163</sup> Shamsutdinov, Karimov, Xoshimov, Ubaydullayev, 2016 s. 93.

<sup>164</sup> Mehmet Saray, "Çimkent", *DİA*, Diyanet Yayınları, C.VII, s. 318.

<sup>165</sup> V.V. Barthold, "Çimkent", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, C.III, s. 399.

<sup>166</sup> Spasskiy, 1818, 207.

görevlilerin bölgeye gittiği tarihlerde çok büyük değillerdi. Fakat buldukları stratejik konum dolayısıyla bir hayli önem arz etmekteydi. Hoca Ahmet Yesevi'nin şehri olan ve bu sebepten Yesi şehri olarak da bilinen Türkistan şehri, Türkistan coğrafyasının manevi başkenti olarak telakki edilmektedir. Ahmet Yesevi 'nin manevi büyüklüğü dolayısıyla Timur tarafından yaptırılan kesene (türbe) bu şehri önemli kılan bir diğer unsurdur. Göçebe Türk boyları arasında İslâmiyet'in yayılması için çaba sarf eden Ahmet Yesevi'nin türbesi yüzyıllardır ziyaret edilen bir mekândır.<sup>167</sup> Bu vesile ile bu şehrin Taşkent'e bağlı olması, kattığı değer açısından oldukça dikkat çekicidir.

Spaskiy, bölgenin isminden bir zamanlar Türklerin yurdu olduğu sonucunu çıkarmıştır. Doğu halkları bu şehrin çok eski olduğunu düşünmüş ve şehrin kalabalığından dolayı oldukça meşhur olarak görmüşlerdir. Türkistan şehrinin en önemli özelliğinden birisi; yüzyıllardır Türklerin ruhani başkenti olarak görülmesidir. Şehir Sırderya nehrine yakın olması dolayısıyla tarihin ilk dönemlerinden itibaren insan yerleşimine olanak sağlamıştır. Türklerin bu şehre gelmeleri II. Göktürk Devleti döneminde olmuştur. Türkistan şehrinin kuzeye açılan düzlük alanları Deşt-, Kıpçak bozkırının kapısı şeklindedir. Şehrin güneyinde Tanrı dağlarının uzantıları yer alır. Şehir jeopolitik konum itibarıyla oldukça önemlidir. Taşkent şehrine yakın olması onun gelişmesindeki bir diğer önemli etkidir. Spaskiy'nin eserinde Asyalı bir yazar olarak bahsettiği *Arabsiad* Timur'un tarihinde veya her zamanki gibi "Timurland" diye adlandırılmasında Türkistan'ı meşhur Desti-Kıpçak düzlüğünün sınırı olarak görmüş. Şimdi ise Kırgız-Kaysak bozkırları ve Rusyalı kazakların konutları karşılına çıkmaktadır.<sup>168</sup> Sonuç olarak, Buhara ve Taşkent gibi Türkistan'daki tüm bölgenin isimlendirilmesi Türkistan olarak ifade edilmektedir.

Türkistan şehri bugüne kadar eskiliğinden sadece meşhur ismini ve evlerin güçlendirme izlerini korumuştur. Bölgenin, sırasıyla Kırgız-Kaysak, Buharalılar ve Taşkentlilerin hakimiyeti altında kalması onu çok büyük tahribatlara uğratmıştır. Şimdi ise yerli halkı 300 eve yakın bir nüfusa sahiptir. Türkistan'ın konumunu kaleme almaya değer olarak gören görevliler şu şekilde coğrafi bilgi vermiştir; Sırderyanın sağ tarafında Kara-tau dağlarıyla sınırdış ve bu dağlardan akan temiz ve

---

<sup>167</sup> Türkmen, 2019, 150.

<sup>168</sup> Spaskiy, 1818, 212.

berrak nehirlerin yanında yeraltı suları da bulunan hoş ve geniş vadide bulunur. Yine Sır-Deryanın tarafında yukarıda belirtildiği gibi 1800 yılında Hokand yönetiminden geri alınan *Kurama* denilen on yerleşke (köy) bulunur diyerek eklemiştir. Bahsedilen şehirlerdeki halkın nüfusu, Taşkent'in yarısı kadar olarak hesaplanır. Görevliler, Taşkent bölgesinin çoğu yerinde halk tarafından terk edilmiş harabeye dönüşmüş kale ve evleri görmüşlerdir. Spasskiy, görevlilerin boş bırakılan yerlere hiç şüphesiz bütün bölgede bulunan halk kadarını yerleştirebileceğini düşündüklerini söylemiştir.<sup>169</sup> Buradan da anlaşılacağı gibi görevliler bölgeyi Rusların ele geçireceğini düşünmüş ve buna göre de yerleşme planlarını kurgulamışlardır.

### **2.3.BURNAŞEV VE HEYETİNİN TAŞKENT HALKININ GÜNDELİK HAYATINA DAİR ANLATIMLARI**

#### **2.3.1. Taşkent'te Tarım, Hayvancılık ve Ticaretin Durumu**

Taşkent'te başlıca üretim kaynağı tarımdır. Yöneticisinden, yerli halkına kadar herkes, kendi ailesine bakmak ve ekmek ihtiyacı için kendi imkanlarıyla ekim yapmakla sorumludur. Yöneticinin ve önde gelen görevlilerin bu işleri ile Karakazanlar ilgilenir. Soylu olmayan kişiler ise kendi işlerini kendileri görürler. Tarım alanlarında ekilen arpa, buğday ve çavdar başlıca tarım ürünleridir. Taşkent'te ekin ekmek için en iyi dönem, ilkbaharda mart ayı, sonbaharda ise eylül ayıdır. Çünkü bu dönemlerde yağın yağmur, tohumların kök vermesine yardımcı olur. Yağmurun olmadığı dönemlerde su kanalları aracılığıyla sulama yapılır. Ekin ekilen araziye kanallar kazılarak su gönderilir ve sıcak yaz dönemlerinde ekinlerin su ihtiyacı karşılanır, bu şekilde kuraklık söz konusu olmaz. Ekinin yetişmemesinin sebebi şiddetli ve zamansız yağın yağmurlardan kaynaklanmaktadır. Verimsiz olmasının sebebi ise bu sebeple aynıdır.<sup>170</sup>

Taşkentliler toprağı demir pullukla çekerler. Görevliler, pulluğun Rusya'da kullanılandan tek farkının tekerleklerinin olmaması olarak belirtmişlerdir. İşlev bozukluğundan veya belki onu kullanmayı bilmediklerinden toprak kötü sürülmüş ve çoğu yerler de işlenmemiş kalmıştır. Verilen bilgiye göre; Taşkent'te tarım için

---

<sup>169</sup> Spasskiy, 1818, 213.

<sup>170</sup> Spasskiy, 1818, 215.

toprak, yer ve iklim uygun iken, tarım araçları teknolojisi yetersiz kalmıştır. Ancak buna rağmen bölgedeki toprak yapısında ürün yetiştirilebilmektedir.<sup>171</sup>

Taşkent bölgesinin iklimine uygun olarak yetiştirilebilecek diğer önemli ürün ise ipek böceği yetiştiriciliğidir. Ancak bu konu da üzerinde durulacak kadar önemli bir üretim yapılmamıştır. Görevlilerin belirttiğine göre Taşkent halkının kendi iç savaşlarından ve düşmanlarının saldırılarından dolayı pamuk ve ipekböceği yetiştiriciliğine sıra gelmemiştir. İç siyaset sorunları üretimin verimli olmasına engel olmuştur. Pamuk ve ipeğin yetersizliğinden dolayı Taşkent yönetimi bu ihtiyacı komşu ülkelerden ithal etmektedir. Bu iki üründen elde edilen kumaşlar Taşkentliler için bir ihraç ürünüdür.<sup>172</sup> İpek böceği üretimi ile ilgili Türkistan bölgesinde öne çıkan en önemli şehir Buhara olmuştur. Şah Murat dönemiyle canlanan ipek böceği üretimi, özellikle Zerefşan bölgesinin köylerinde gelişme göstermiştir. İpekli kumaşlarının dokumasında Buhara yine önemli gelişmeler göstermiştir.<sup>173</sup>

Burnaşev ve heyetinin gözlemlerine bakıldığı zaman bölgede demir cevherlerinin kullanıldığı ve eritme ocaklarında demirin eritildiğinden de bahsedilmektedir. Ancak bu eritme ocaklarının tam bir tasvirini görmedikleri için tam bilgi verememektedirler. Bu yöntemin Sibirya'daki göçmen halk ve Rus milletleri tarafından demir eritme ocaklarında da kullanılmaktadır. Eritilmiş döküm demirin çoğunluğu, yerli halkın gerekli olan çanak, çömlek ihtiyacı için kullanılmaktadır. Görevliler, demir eritme ocaklarında çanak çömleğin dökümü için elde edilen ürünün çok fazla işe yaramadığını bu yüzden de halkın daha çok Rusya'dan getirilen demiri kullandığı söylemiştir.<sup>174</sup>

Taşkent bölgesindeki hayvancılık hakkında da bilgiler veren Burnaşev ve Heyeti şu ayrıntılara değinmiştir; Taşkent'te çeşitli zanaat alanlarının bulunması dolayısıyla hayvancılık pek gelişmemiştir. Hayvan yetiştirmek yerine daha çok Kırgızlardan satın alıyorlar ve takas usulüyle onlara zanaat ürünlerini veriyorlardı. Şehirde çok az bir kısım at, deve ve büyük baş hayvan bulundurulur. Özellikle Çirçik nehri kenarında yaz kış bulunan otlaklarla hayvanların yiyecek ihtiyacını sağlar.

---

<sup>171</sup> Spasskiy, 1818, 215-216.

<sup>172</sup> Spasskiy, 1818, 217.

<sup>173</sup> Seda Yılmaz Vurgun, *XIX. Yüzyılda Seyahatnamelerin Işığında Buhara Emirliği (Hanlığı)*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2013 s. 189.

<sup>174</sup> Spasskiy, 1818, 218-219.

Kendi evlerinin bahçesine de arpa ve ot türleri ekimini yapanlarda vardır. Yerli halktan zanaat işi bilmeyenler, kendi geçimini sağlamak için uzak yerlerden at veya deveyle odun getirerek kendi geçimini sağlamaya çalışır. Taşkent bölgesinde ağaç kıymetli olduğu için oldukça pahalıya satılır, durum böyle iken bölgede kereste ormanının söz konusu bile olamaz. Odunlar ince titrek kavak, söğüt ağacı ve karaağaçtan oluşur ve odunlar Kara-tau dağlarından büyük zorluklarla getirilir. Yakın yerlerde sadece kara diken ve ardıç yetişir. Taşkent çevresinde, yantak<sup>175</sup> diye isimlendirilen çalılarda yetişir. Bu bitkileri yerli halk odun yerine de kullanır, aynı ekinden kalan samanı kullandıkları gibi.<sup>176</sup>

Taşkent yönetiminde iç ve dış savaşların getirdiği yoksulluk sebebiyle ihracat ürünleri yetersizdir. Zanaat ürünlerini kendi aralarında üretirler ve çevredeki Kırgızlarla değişirler. Özellikle Buharalılara Kırgızlardan alınan hayvanları verirler. Buharalılardan alınan ürünleri de Rusya, Çin, İran ve Hindistan'dan getirilen ürünlerle değiştirirler. Önceden Hokand ve Hocent (Hocend) yönetimiyle ticaret yapmaktayken günümüzde siyasi anlaşmazlık ya da savaş sebebiyle ilişkiler bozulmuştur. Bazen Taşkent'ten, küçük ticari kervanlar Rusya'dan kendi ihtiyaçlarını karşılamak için veya hayvan alımı sebebiyle Kırgız-Kaysak bozkırlarına yola çıkarlar. Rusya'dan bakır, demir, inci, mercan, susamuru, deri, farklı renklerde kumaş ve pamuk kadife; küçük eşyalardan ise; ayna, tarak, tıraş bıçağı, vs. alırlar. Rusya ise Taşkentlilerden çoğunlukla ipek ürünleri alır. Ama en önemlisi kâğıt hatta dokunmamış kâğıt götürürler.<sup>177</sup>

Görevlilerin söylediğine göre; Taşkent bölgesi şüphesiz o dönemde Rusya'dan başka daha hiçbir yerle böyle karlı ticaret yapamazdı. Ancak bu ticaretin bazı zorluklarına da değinmişlerdir. Kervanlar, Rusya ve Taşkent arasında yolculuk yaparken o bölgedeki dağlarda yaşayan “siyah veya vahşi” diye adlandırılan Orta Orda Kırgızların soygunundan ve liderlerinin keyfi haraç istemeleri gibi yüzüzlükleriyle karşılaşıyorlardı. Rusya ile Taşkent arasındaki ticari ilişkilerin sağlıklı yapılabilmesi ancak Kırgız (Kazak) sultanlarının rehberliği sayesinde ya da iş birliği ile mümkün olabiliyordu. Spasskiy yaşanan bu durumdan bir çıkarım

---

<sup>175</sup>Yandak olarak da bilinen Yantak bitkisi otlu baklagiller familyasından olup boş ve kurak arazi alanlarında yetişen, yüksekliği 30-40 cm olan dikenleri olan bir bitki türüdür. Çiçekleri pembe olup meyveleri ise küçüktür. <http://www.bitkikurdu.com/yandak-bobrek-ve-mesane-iltihaplarini-onluyor.html>. (08.06.2019).

<sup>176</sup>Spasskiy, 1818, 221.

<sup>177</sup> Spasskiy, 1818, 222.

yapmıştır; “Taşkentlilere göre: bu korkular Ruslar için çok daha önemliydi. Çünkü Ruslar kendi mülkiyetinden mahrum kalmanın yanında, kendi hayatlarını ve özgürlüklerini sağlayamazlardı. Taşkentliler ise, Kırgızlarla aynı dine inandıkları için sadece ürünlerini kaybederler, hayatlarını ise direnç gösterme durumundan kaybederler idi”.<sup>178</sup> Bu tarz rahatsızlıklar ve zorluklar önlenince ve Taşkent bölgesinin komşu bölgeleriyle anlaşması onaylandığında, bu ticaretin faydaları hakkında hesaplamalar ortaya çıkmıştır. Taşkent’le sınırdış olan, başka bölgeler arasındaki ticarete gelince, halkın bildiği sadece aynı eşyaları yapmak olduğu için, onların arasında ticaret yüksek seviyeye yetişemez. Sadece Buhara kendi ürünlerinden başka Hindistan ve İran’dan ürün getirir ve fırsat buldukça başka yerlere ürün götürürdü. Rusya ve Taşkent arasındaki mevcut olan ticari iletişimde engeller ve zorluklar giderilirse başka yerlere de kervanla ürün götürülürdü.<sup>179</sup>

Taşkent’te vergi toplama dönemi, vergilerin ölçüsü ve miktarının ne kadar olduğu kesin değildir. Genellikle vergiler, bütün toplumun masrafı için toplanan vergiden ayrı olarak hanedanın giderleri için ve eğer yönetici keyfi olarak birini ödüllendirmek isterse toplanırdı. Burnaşev ve heyetinin düşüncesine göre; bu meblağ her bir aile için aylık beş rubleden on rubleye kadar olur. Bazen daha yüksek olduğu da görülür ve bu durum halkın kaldıramayacağı şekilde ağırdır. Karakazanlar hariç, şehrin tüm halkı vergi ödemek zorundadır. Bu vergileri şehirlerde bulunan aksakallar ve onların yardımcıları toplar. İki çeşit vergi toplanır; birincisi parasal olarak toplanan vergi, ikincisi tarım ürünlerinden toplanan vergidir. 1798 yılından beri Taşkent yönetimine bağlı olan ordunun Kırgızları (Kazaklar), Taşkentliler kadar vergide zorlanmaz daha az öderler. Onlar her yıl yüz koyuna bir koyun verirler. Başaktan, büyükbaş hayvanlardan birde at ve develerden vergi ödemezler.<sup>180</sup>

### 2.3.2. Paranın Değeri

Orta Asya bölgesinde para birimi *tenge* olarak bilinir. Tengeleri ise küçük olup, gümüşten yapılmıştır. Bu küçük tengelerin bir yüzünde dönemin hükümdarının ismi diğer yüzünde ise şehrin ismi veya basıldığı günün tarihi yazılmaktadır.<sup>181</sup> Taşkent, Yunus Hoca döneminde kendi para birimine sahiptir. İlk

---

<sup>178</sup> Spasskiy, 1818, 223.

<sup>179</sup> Spasskiy, 1818, 224-225.

<sup>180</sup> Spasskiy, 1818, 236.

<sup>181</sup> Schuyler, 2007, 201.

olarak düşük dereceli bakır-gümüş karışımı tenge basılmıştır. Yaklaşık olarak 3,8 g ağırlığın da üretilen tengeler Latince gümüş sikkelerine benzetilmiştir. Taşkent'te bakır paraların iki türü bilinir; ilkinin çapı 20-24mm, ağırlığı 4g, diğerinin ise çapı 14-17 mm, ağırlığı 2.4 gr 'dır. Küçük olan tenge aynı zamanda Yunus Hoca'nın adını da içermektedir.<sup>182</sup>

Görevlilerin Taşkent'te para birimi hakkında verdiği bilgiye göre; Taşkent sikkesi sadece bulunduğu bölgedeki yönetimin içinde geçerlidir. Bundan dolayı onun fiyatı metalin fiyatından yüksektir. Bölgede sikkeyi sadece bakırdan yaparlar. Birincisi "rupiya" (Bu Rus Ruble'sidir) diye adlandırılır ve Rus parasıyla 20 kuruş değerindedir. İkincisi ise "tenge" rupiyanın beşte biri değerindedir. Tenge ağırlığıyla Rus parası 4 kuruş (kopek) ile aynıdır. Yıllık sikkenin sınırı otuz bin rupiyayı bulur. Sikke için Buhara'dan gelen Rus bakır kullanılır. Sikke üretimi, yöneticiye bağlıdır ve onun sarayında üretilir. Kazanılan tüm gelirler de yöneticiye aittir.<sup>183</sup>

Taşkent şehrinde ticari faaliyetler yoğun olsa da Taşkent parasının gücü içi aynı şey söylenemez. Taşkent yönetimi tarafından bastırılan tengelerin alım gücü Rus parasına göre beşte bir civarındadır. Bu da gösteriyor ki halkın alım gücü zayıf kalmıştır.

### 2.3.3. İnanç

Türkistan bölgesinin ticaret yolları üzerinde olması İslamiyet'in yayılmasını da önemli bir etkidir. Diğer önemli bir etken ise Ebu Ali İbni Sina, Biruni, Farabi, Harezmi gibi İslam dininde önemli isimlerin bölgede doğup yetişerek fikirlerini yaymasıdır.<sup>184</sup> İslamiyet ile birlikte Türkistan'da kültürel gelişmeler yaşanmıştır. Bölgenin şehir ve kasabalarında İslamiyet'in yansıması olarak camiler, hanlar, hamamlar mescitler ve kervansaraylar inşa edilmiştir. XIX. yüzyılda özellikle Buhara Hanlığı, Orta Asya'nın önemli İslam merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Öyle ki bölgede yaşayan insanlar dini vazifelerini yerine getirmeleri için teşvik

---

<sup>182</sup> <http://shosh.uz/monetyi-tashkentskoy-respubliki-1784-1808/> (08.06.2019).

<sup>183</sup> Spasskiy, 1818, 225.

<sup>184</sup> Vurgun, 2013, 108.



edilmekte bunun için görevli memurlar belirlenmektedir.<sup>185</sup> Buhara'dan sonra Taşkent, Hive ve Hokand Hanlıkları da İslamiyet'in yoğun olarak yaşandığı şehirler arasındadır. Özellikle Buhara Hanlığı dini vazifeler ile ilgili oldukça özenli davranmaya çalışmıştır. Curtis'in söylediğine göre; camilerde müezzinin seslenmesinden sonra tüm halk işini gücünün bir kenara bırakıp camiye gider ve sırayla oturup Allah'ın adını zikrederler daha sonra hep birlikte camiden ayrılarak, yarım bıraktıkları işlerine devam ederlerdi.<sup>186</sup>

Türkistan şehirleri arasında Nakşibendi tarikatı önemli bir yere sahiptir. Özellikle Buhara Hanlığı bu tarikatın merkezliğini yapmıştır. Daha sonra tarikat Taşkent, Semerkand şehirlerinde de güçlenerek diğer İslam ülkelerinden olan Osmanlı Devleti'ne kadar yayılım göstermiştir. Bu tarikatta dünya işlerinden ziyade tasavvuf esas alınmış ve insanlar dünya işlerini bırakıp tasavvuf için çaba harcamışlardır. Medrese kapılarında yer alan "*ilmi talep etmek her Müslüman kadın ve erkeğe farzdır*" şeklinde bilgilendirme sözleri olsa da XVII. yüzyıldan bu yana din adamları diğer ilimler dışında sadece İslami din ilimlerini araştırıp anlamak için uğraşmışlardır.<sup>187</sup>

Türkistan Hanlıkları'nda XVI. yüzyıldan itibaren din ve devlet işleri birbirinden ayrı düşünülmeden hareket edilmiştir. Bu sebepten Şeyhülislam'a büyük önem verilmiş ve yönetimde hanın yanında yer almıştır. Hükümdarların belirli anayasa kuralları olmadığı için bu kurallar yerine İslamiyet ile birlikte gelen şeriat kurallarına göre kararlar alınmıştır.<sup>188</sup>

Görevliler, Taşkent bölgesinde inanç konusu üzerinde çok fazla ayrıntıya yer vermemişlerdir. Onların aktardığı bilgilere göre; Taşkent şehrinde şeriat kanunları geçerlidir. Taşkent Hanı şeriat kanunlarının yerine getirilmesinden sorumludur ya da halkından bu kanunların yerine getirilmesini talep eder. Şeriat kanunlarının uygulanması konusunda Mollalar görevlendirmiş ve sıkı tedbirler alınmıştır. Mollalar ibadet yaşına erişmiş olanların günde 5 vakit namaz kıldığını

---

<sup>185</sup> Elizabeth E. Bacon, Esir Orta Asya, Tercüman 1001 Eser 79, (Çev.: Tansu Say), (Basım yılı yok), s. 89.

<sup>186</sup> W.E. Curtis, Turkestan: "The Heart of Asia", Hodder&Stoughton, New York, George H. Doran Company, New York, 1911, s. 165.

<sup>187</sup> Aysel Erdoğan, *İngiliz Kaynakları ve Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılda Türkistan(Orta Asya) Şehirlerinin (Buhara, Hive, Taşkent, Hokand, Semerkand) Sosyal Kültürel ve Ekonomik Durumu*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2013, s. 73.

<sup>188</sup> Hayit, 1995, 126.

gözlemekle de yükümlüdür.<sup>189</sup> Spasskiy'nin söylediğine göre görevliler, Taşkentliler ile aynı dine inananların dışında diğerleri ile ilgili konulara dikkat etmediler. Görevliler, Taşkentliler arasında bilim adamları ile de tanıştılar, ama onların bilgileri sadece dini kitapları okumak ve yazabilmekle sınırlıydı.

#### 2.3.4. Gelenek ve Görenekler

Burnaşev ve heyetinin söylediğine göre; Taşkent halkı çalışkan ve el sanatlarında oldukça maharetliydi. Bu halkın kendi çıkarlarına düşkün, yalana eğilimli bir yapıya sahip olması yanında, oldukça sıcakkanlı ve çekingen yanları olduğu yorumunda bulunmuşlardır. Taşkent hanının disiplinli olması, onların bu olumsuz karakterlerini ve halk isyanlarını bastırmaktadır.

Görevlilerin gözlemediği diğer bir konu ise, halkın oldukça sade bir yaşam sürmesidir. Halk arasında maddi durum farklılığı yoktur, çoğu zaman zenginle fakir veya memur ve sıradan vatandaş aynı masada oturur, aynı yemeği paylaşırlar. Bazen Taşkent hâkimi makam mevki sahiplerini, yönetim altındaki idarecilerini ziyaret eder. Bu ziyarette de görkemli bir karşılama yoktur. Bu tevazuluğu görevliler, halkın alışkanlığından değil de yoksunluğundan olduğunu düşünüyorlar. Aslında yönetim ve halk arasında mütevazı bir ilişki vardır.

Görevliler, Taşkent hakiminin on iki eşe sahip olduğunu ve onları kendi vatandaşlarından seçerek aldıklarını söylemişlerdir. Halk, yöneticinin erkek evlatlarına saygı duyar. En büyük erkek evlat ise, halkın sevgisini kazanıp, babasının yerine geçmeye laik olmak için çalışır. Hanın kızları ise babalarının seçtiği akraba veya memur ile evlendirilir.

Taşkent bölgesinde halk, maddi imkânı el verdiği kadar eş alabilir. Evlenirken damat bölge hakimine 126 rupey ve her bir eşinin babasına, anlaştıkları miktarda para, hayvan veya eşya ödemek zorundadır. Eşi yeterli maddiyatı almadığı takdirde boşanmayı talep edebilir. Taşkent'te kadınlar evden çıkarken ya da yabancı gördüklerinde örtünürler. Taşkentliler yeme içme, kıyafet biçimleri, ev hayatındaki alışkanlıklarında İslam dinine uygun yaşarlar. Tatar kabileleri, Buharalılar ve komşu halkların da bu özellikleri benzerlik gösterir.<sup>190</sup>

---

<sup>189</sup> Spasskiy, 1818, 226.

<sup>190</sup> Spasskiy, 1818, 227.

### 2.3.5. Yaygın Hastalıklar

Yüzyıllar boyunca dünyanın pek çok yerinde farklı türden hastalıklar ortaya çıkmıştır. Bazı hastalıklar önlenirken bazıları yıllarca etkisini kaybetmemiştir. Hijyen koşullarının hastalıkların yayılmasında ve önlenmesinde oldukça fazla etkisi vardır. Bunu Rus görevliler de teyit etmektedir. Taşkent'e oldukça yakın bir konumda bulunan Fergana Vadisi'nde XIX. yüzyılda 5 yıl boyunca yaşayan ve Türkistan coğrafyası ile ilgili bilgiler veren Rus Nalivkin ailesi hastalıklara da değinmiştir. Su sıkıntısının olması ve kadınlara gerekli temizlik eğitimlerinin verilmemesinden dolayı Türkistan'da frengi hastalığı görülmekteydi.<sup>191</sup> Hijyen koşullarının iyi olmamasından dolayı sıtma hastalığı da oldukça yaygın görülen hastalıklardandır. Genellikle Ağustos ayı sonu ve Eylül ayı başlarında sık görülmeye başlayan hastalık havalarda soğumasına kadar devam etmektedir. Fransız asıllı seyyah Bonvalot Buhara seyahati sırasında sıtma hastalığına yakalanan insanlarla karşılaşmıştır. Frenk olduğu için halk onu hekim olarak görmüş ve sıtma için ilaç istemişlerdir.<sup>192</sup> Çiçek hastalığının yayılma alanlarının yoğun olduğu yerler kervan yollarıydı. Buhara bölgesinde de yaygın olarak görülen çiçek hastalığından korunmak için halk gerekli önlemleri almamaktadır. Bu ihmallerden dolayı çiçek hastalığı çok sayıda kurban almıştır.<sup>193</sup>

Burnaşev ve Heyeti Taşkent halkında görülen hastalıklar hakkında bilgi vermiştir; Taşkent halkı toplu bir hastalığa maruz kalmamıştır. Ancak çiçek ve ateş hastalıklarının ölümcül sonuçlara sebep olduğu görülmüştür. Halk için frengi hastalığı da yabancı değildir, zaman zaman kullandıkları çamaşırların temizliğine dikkat etmediklerinden veya yayılmasını önleyecek bir tedbir almadıklarından hastalığın dağılıp bulaştığı söylenir. Bu hastalıkların yanında zihinsel engelli olan insanlar da vardır. Halk, bu tür hastalara saygı gösterip günahsız olduğunu düşünmektedir. Onların işlediği her suç affedilir ve istedikleri her şeyi ücretsiz alabilirler. Bu söylemlerin yanında Taşkent hakiminin onlara iyi kıyafetler ve bazen de para verdiğini eklemişlerdir. Bu durumdan yararlanmak isteyen bazı insanlar

---

<sup>191</sup> Vladimir Nalivkin and Maria Nalivkina, *Muslim Women Of The Fergana Valley; 19th-Century Ethnography From Central Asia* (English Translation: Marianne Kamp and Mariana Markova), Edited by Marianne Kamp, Bloomington: Indiana University Press, 2016, s. 92-93.

<sup>192</sup> Gabriel Bonvalot, *Eski Yurt: Orta Asya'dan*, s.271-272

<sup>193</sup> Vurgun, 2013, 244.

zihinsel engelli gibi davranarak insanların iyi niyetlerini suiistimal etmeye çalışmışlardır.<sup>194</sup>

## **2.4.BURNAŞEV VE HEYETİNİN TAŞKENT SEYAHATİNİN SONU**

### **2.4.1.Burnaşev ve Heyetinin Maden Ocaklarını İncelemesi**

Spasskiy, Görevlilerin Taşkent'te maden aradıklarını ve Taşkent Hanının da amacının, bölgesindeki madenleri işletmek istediğini belirtmiştir. Bu süreçte de Burnaşev ve heyetinin Taşkent şehrinde ayrılması, Rusya'ya geri dönüş yollarının betimlenmesi ve Kırgız-Kaysak bozkırlarının dönüşteki rahatlığını anlattıklarını eklemiştir.

Yunus Hoca'nın sefer dönüşü, görevliler onun isteği üzerine maden cevherlerine bakmaya gönderildi. Taşkentli hoca Mollaca'nın yol göstermesiyle ve birkaç Karakazan'ın korumasıyla birlikte bu heyet yola çıktı. Taşkent şehrinde Çirçik Nehri boyunca uzanan yolda ilerlemeye devam ettiler. Yolda buldukları alüvyonları (çamurlu tortu) toplayıp içeriğinde altın bulunup bulunmadığına bakmak için yıkadılar; ancak içerisinde hiçbir metal parçası bulamadılar. Bu durum bölgede demir madeni olmadığı anlamına gelmiyordu. Burnaşev ve Heyeti, kalkerli dağlarda çok fazla mağara gördüler. Taşkentliler bu mağaralara saygı duyup özen gösterecekler de; görevliler, bu bölgelerin eski maden çalışmalarının kalıntısı olduğunu ve bu tür dağlarda bulunan yerlerin, sıradan kireç çökertisinin suda eriyerek geliştiği mağaralar olduğunu düşünmüşlerdir.<sup>195</sup>

Bazı dağlarda boynuz taşlarının (kuvars çeşidi), bazılarında çok az parçada, soluk renkli, yeşilli bakır cevherini keşfettiler. Bu cevheri kireç taşları arasında yuvalanmış şekilde buldular. Ancak istenilen ağırlıkta olmadığı için gerçekliğine güvenemediler. Buldukları bölgenin iki mil derinliğinde Çud madenleri olduğu haberini aldıktan sonra bölgenin İki kulaç derinliğine işlem yapılmış ancak görevlilerin de beklediği gibi bir sonuç çıkmayınca işlemden vazgeçilmiştir. Burnaşev ve Heyeti bu dağlardan başka daha birçok daha bakmışlardır. Ancak ne maden belirtisi ne de nadir bulunan doğa eserleriyle karşılaşmamışlardır.<sup>196</sup>

---

<sup>194</sup> Spasskiy, 1818, 229.

<sup>195</sup> Spasskiy, 1818, 243-244.

<sup>196</sup> Spasskiy, 1818, 245.

Görevliler yaptıkları araştırmalardan sonra, Taşkent Hanedanlığında gördükleri bütün dağların çoğunlukla granit ve kalkerli taştan, bazen ise arduvaz taşı ve kırmızıya çalan demirli jasper taşından oluştuğu kanaatine varmışlardır.

#### **2.4.2. Burnaşev ve Heyetinin Taşkent'ten Ayrılışı**

Görevliler, Taşkent şehrine dönünce Yunus Hoca'ya buldukları taşları ve kalıntıları incelediklerini detaylı bir şekilde anlattılar daha sonra getirdikleri taşları teslim ettiler. Cevher belirtilerinin olması, Taşkent Hakimini heyecanlandırdı ve kendi bölgesinde cevher eritme arzusunu ortaya çıkardı. Ancak görevliler Yunus Hoca'ya, bunun mümkün olmayacağını söyledi. Birinci neden; madenin kalitesi ve yeterli maden olmaması, ikinci neden ise; madeni işleyecek yeterli eleman ve aletin olmaması, üçüncü neden ise; eritme işlemleri için çok sayıda odun ve kömüre ihtiyaç vardı bu ihtiyacı karşılamak için yoksul bölge halkının, odun ve kömürlerini yakmaları gerekmekteydi. Tüm bu nedenlere rağmen Yunus Hoca fikrinden vazgeçmedi ve görevlilerden, gerekli yardımın isteneceğine dair söz aldı.<sup>197</sup>

Bu işlemler sırasında Burnaşev ve heyeti kendi yöneticilerinin, Taşkent'te güherçilenin üretimi ile ilgili emrini de unutmadılar. Onlar güherçilenin eski kalıntı evlerin olduğu yerlerden alınan toprakları kaynatarak aldıklarını ve sadece barut için kullandıklarını öğrendiler. Güherçilenin sıradan halk tarafından toplanması ölüm cezasıyla yasaklanmıştır. Bu ürün bölgede çok olmadığı için sert önlemler alınmıştır.

#### **2.4.3. Heyetin Rusya'ya Dönüş Yolu ve Önerileri**

Spasskiy'nin söylediğine göre, görevlilerin Taşkent'e gelmelerinin üzerinden üç ay geçtikten sonra, onların geriye dönmesi için ferman gerekiyordu. Burnaşev ve heyeti Yunus Hoca ile vedalaşırken, Rusya hükümetine mesaj gönderdi. Taşkent hâkimi Rusya'nın ricasını yerini getirerek elçilere özel ilgi göstermiş, bölgede gezip dolaştıkları süreçte en iyi kıyafetler giydirilmiş ve ekstradan bir kıyafet de onlara hediye edilmişti.<sup>198</sup>

Heyet, 1 Ekimde Kırgız-Kaysaklar'ın bozkırlarına yola çıkan Taşkentlilerin küçük ticari kervanına katıldı ve bir öncekine göre daha uzun olan yolu, Uvanas doğal sınırının içinden geçerek devam ettiler. Onlar, Türkistan şehrini ve başka

---

<sup>197</sup> Spasskiy, 1818, 246.

<sup>198</sup> Spasskiy, 1818, 247-248.

yerleşmeleri geçerek Karatau dağlarına kadar olan tüm yolu rahatlıkla geçmiş olsalar da bölgedeki dağların taşından ve kanyonlardan geçerken zorlanmışlardır. Orada temiz yeraltı suları ve ince huş ağacı, titrek kavak ve söğüt ağacı bulunduğunu da belirtmişlerdir. Halkı, Türkistan şehrine çıkarılmış olan Suzak yerleşkesinin yanından geçerek Çu nehrine, ilk gittiklerinden daha rahat ulaştılar; Çünkü artık bölgede bozkırla karşılaşmıyorlardı ve ilerledikleri yerlerde su kuyuları vardı. Bu dönemde Çu nehrinde suyun akımı olmaz, büyük göletler şeklinde durur ve onun çevresindeki tuzlu kıyılardan dolayı tadı tuzlu olan su bulunur.<sup>199</sup>

Görevliler, Betbak bozkırlarından ve Köktombak dağlarından Rusya'nın sınırlarına kadar geçen yolda anlatmaya değer bir şey ile karşılaşmamışlardır. Bundan sonraki yazılarında Taşkent'e veya oradaki başka yerlere gelmek isteyenlere öğüt olarak aşağıdaki fikirlerini bırakıyorlar:

Kırgız-Kaysakların bozkırından geçmek için ilkbahardan daha iyi bir zaman yoktur. Mayıs aylarında daha o bölgelerde sıcaklık yoktur ve başka dönemlerde kullanabilmek için çoğu zaman derinliği iki kulaça kadar kuyu kazmayı gerektiren tatlı su çoğu yerde bulunur. Çu nehrinin yakınlarında su olmayan yerlerde bu tür kuyulardan su alınabilir. Kış dönemlerinde karın derinliğinden dolayı dağlardan geçit neredeyse hiç mümkün değildir.<sup>200</sup> Sel suyu mayıs ortasına kadar devam eder. Tündük, Taldı, Nuru, Sarısu ve Atasu küçük nehirlerinden zorlanmadan yürüyerek geçilebilir ve onlar suyun en yüksek olduğu zaman da genişliği on beş kulacı geçmiyor, yazın ise su seviyesi çok düşüktür. Ama Çu ve Arıs nehirlerinden, 1 Temmuz kadar hızlı akımdan dolayı yaya olarak geçmek tehlikelidir. 1 Temmuzdan sonra sonbaharın yarısına kadar bu sulardan geçmekte hiçbir sıkıntı yoktur. Sibiryaya hattından Taşkent'te giden yolda bataklık ve turbo bataklığı yoktur, bahar dönemi ve yağmurlu hava da atların bataklığa battığı dönem hariç; ama bu bataklıklar dolambaçlı yoldan geçerek atlatılabilir. Genel olarak küçük nehirlerin kenarlarındaki toprak kumlu; Nur ve Çu nehirlerinde ise killi toprak vardır, ancak bataklık değildir. Bundan sonra, bozkırlardan geçerken yolcular gıda için Kırgız-Kaysakların göçebelerinden hayvan satın alabilirler. Neredeyse bütün bozkırlarda at ve deve üstünde, gerekli olduğunda arabalarla da gidilebilir. Ateş yakmak için orman ve en küçük kara diken bulunmadığında Kırgızların yaptığı gibi, bölgede

---

<sup>199</sup> Spasskiy, 1818, 248.

<sup>200</sup> Spasskiy, 1818, 249.

eksik olmayan hayvan gübresi kullanılabilir. Atların beslenmesi için besin (ot) yılın her döneminde yeterlidir. Eğer otlar kuyu ve nehirlerin olduğu yerlerde yok olmuşsa yanına su alıp başka otlağı zengin olan bir yere gidilebilir. Tuzlu sulara ve bozkır besinine alışık olmayan atlar, güvenli değil ve yakın zamanda ishalden ölüyorlar. O bölgelere, Bozkırlarda yetiştirilmiş olan atlarla seyahat etmek gerekir. 8 Kasım da 1800 yılında görevliler, Sibiry hattının Yamış kalesine<sup>201</sup> güvenli bir şekilde geri döndüler.<sup>202</sup>

---

<sup>201</sup>Rus egemenliğinin başladığı Sibir hattının uzandığı bir kale.

<sup>202</sup> Spasskiy, 1818, 250-251.

## DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkistan coğrafyası tarih boyunca ilgi odağı olmayı başarmış ve diğer devletler arasında mücadelelere sebep olmuştur. Özellikle Rusya, hem bölgeye yakınlığı dolayısıyla hem de çıkarlarına uygun bulunduğu için alan ile oldukça yakından ilgilenmiştir. Rusya, XVII. yüzyılda sanayisinin gelişmesiyle birlikte özellikle artan ham madde ihtiyacı için Türkistan bölgesine gerek resmi, gerek resmi olmayan seyahatler düzenlemiştir. Rusya'nın düzenlediği bu seyahatlerde görevlilerin almış olduğu notlar oldukça büyük bir öneme sahiptir. Çünkü bu notlar Türkistan coğrafyasının tarihi, kültürü, iklimi ve ticareti gibi birçok konu hakkında belge niteliği taşımaktadır.

Diplomatik anlamda gerçekleştirilen bu seyahatler dışarıdan bakıldığında her ne kadar ticari ilişkileri kuvvetlendirmek için yapılıyor görünse de kendi menfaatleri doğrultusunda karşısındaki rakibini yakından tanımaktan başka bir şey değildir. Bu durum seyahatlerde tutulan raporlara baktığımız da çok rahat anlaşılabilir. Çünkü raporlarda devletin askeri gücü, tabii kaynakları, yönetimi ve ulaşım yolları gibi pek çok konuda detaylı bilgi verilmiştir. Bu bilgilerin ışığında da gerekli çalışmalar yapıldıktan sonra bölgeyi kendi hakimiyeti altına alma mücadelesi başlamıştır. Aynı zamanda Türkistan coğrafyasındaki hanlıkların kendi aralarındaki mücadeleleri Rusya'nın bu bölgede uygulamak istediği politikanın daha kolay ilerlemesine zemin hazırlamış ve Türkistan bölgesinin ele geçirilmesi kolaylaşmıştır. Türkistan bölgesindeki devletler dış güçlerden bekledikleri yardım yerine birlik ve beraberliğine gerekli olan dayanışmayı göstermiş olsalardı, onların karşısında daha güçlü kalabilirdi. Rusya, Türkistan sınırlarına girdikten sonra kalıcı olabilmek için hem askeri hem de idari politikalarını sistemli bir şekilde ilerletmiştir.

Türkistan coğrafyasında üretim için uygun toprak yapısı, bitki örtüsü ve maden yatakları varken ne yazık ki teknolojik yetersizlikler imkanların kullanımını olumsuz etkilemektedir. Bu durum Rusya için önemli bir fırsat haline gelmiştir. Çünkü XVIII. yüzyıldaki Rusya'ya bakıldığında oldukça gelişmiş bir teknolojiye sahiptir. Bu durumu kullanarak Orta Asya'daki hanlıklarından bazılarını etkisi altına almayı başarmış ve topraklarına girmiştir. Gönderilen elçilerle birlikte gelen cezbedici hediyeler Türkistan hanlıklarının dikkatini çekerken, gelen görevlilerin



neden topraklarında bulduklarını ve araştırma yaptıklarını sorgulamak ile ilgili bir düşünceye kapılmamışlardır. Bu durum geri kalmışlığın ve yozlaşmanın en belirgin özelliğidir.

Taşkent'e baktığımız zaman diğer devletler de olduğu gibi burada da teknolojik yetersizliğin mağduriyeti yaşanmaktadır. Bu yetersizliğe rağmen hem coğrafi konumu hem de verimli arazileri sebebiyle Taşkent şehri, ilgi odağı olmayı başarmıştır. Buhara ve Hokand gibi Orta Asya da güç sahibi olan hanlıklar Taşkent ile yakından ilgilenmişlerdir. Şehrin hakimi Yunus Hoca, kendi bağımsızlığını sağlamak için bu duruma çözüm arama yoluna gitmiştir. O, hiçbir hanlığa bağlı olmayan bağımsız bir Taşkent hayal ediyordu. Bunun için maden ocaklarının varlığından emin olup madenleri işletmek için Rusya'dan yardım istemiştir. Bu durum Taşkent'in ateşli silah üretiminde gelişmesine katkı sağlayacak gibi görünse de Rusya'nın amacının sadece yardım olmayacağı açıkça ortadır.

Taşkent hakiminin talebi doğrultusunda Rusya, Taşkent'teki maden ocaklarını incelemek ve bölgeyi tanımak için bir heyet oluşturmuştur. Ancak heyet üçüncü denemesinde detaylı bir araştırma yapmış ve Taşkent hakimi ile görüşme fırsatı bulmuştur. Heyetin başında Taşkent'te yaptığı seyahatlerle bilinen Burnaşev ve G. Posplov görevlendirilmiştir. Bu heyetin yaptığı yolculukta verdiği ayrıntılar Rus hükümeti için oldukça önemlidir. Çünkü Rusya, sadece bugünü düşünerek hareket etmemiş tüm bu zorlu yolculukların ve çekilen sıkıntıların karşılığında mükâfatını almak için beklemiştir. Rusya'nın görevlendirdiği heyet, yolculuğa başladığı andan itibaren gördükleri her şeyi not etmiştir. Önemli olan ayrıntılar arasında da bir askeri harekât durumunda, atların ve askerlerin su ve temel besin gereksinimlerini ne şekilde karşılayacaklarının üzerinde durmuşlardır. Yolda karşılaşılabilecekleri tehlikelerden bahsederek hangi yolun onlar için güvenli olacağı ile ilgili Rusya'ya rapor hazırlamışlardır.

Burnaşev ve heyetinin üzerinde durduğu diğer önemli bir konu Taşkent'in askeri yapısı ve savaşta kullandıkları ateşli silahlardır. Bu konuyla ilgili detaylı bilgiler vermişlerdir. Ancak görevlilerin emin oldukları bir konu vardır ki Taşkentlilerin kullandıkları silahlar gelişmiş teknolojiye uzaktır, bu yüzden onları tehdit olarak görmemişlerdir. Çünkü kullanılan toplar ve ateşli silahlar Rus esirler tarafından yapılmıştır. Askeri kuvvetlerin ise neredeyse hepsinin eğitimsiz olması onlar için bir engel teşkil etmediğini göstermektedir.

Görevliler, tarım ve ticaret ile ilgili de ayrıntılı bilgilere yer vermiştir. Ancak Taşkent'in geçmiş tarihi ve bölgenin dini inancı gibi konular üzerine detaylı bir anlatım da bulunmamışlardır. Rus imparatorunun istekleri doğrultusunda da bölge adına hazırlanan raporlarda Taşkent sahasının daha çok ekonomik koşulları göz önüne alınmıştır. Ancak bir diğer varsayım olarak şu da göz önünde tutulmalıdır ki bu bilgiler Burnaşev ve heyetinin noksan bıraktığı bir konu da olabilir. Heyet'in en çok üzerinde durduğu konu ise maden ocakları ile ilgili olan kısımdır. Bu konu da hem Taşkent hakiminin talebi etkili olmuştur hem de Rusya'nın gelişen teknolojisi için madenler önemli bir ihtiyaç haline gelmiştir. Fakat bu konu da ne Rusya ne de Taşkent hakimi beklentilerini karşılayacak madenleri Taşkent sınırlarında bulamamışlardır. Daha detaylı bir araştırma yapmak gerektiği kanısı oluşmuştur.

Yunus Hoca döneminde bu durumlar yaşanırken bölgedeki diğer hanlıkların Taşkent üzerindeki baskısı artmıştır. Yunus Hoca ve Hokand Hanlığı arasındaki mücadele tekrar cereyan etmiş ve büyük bir karşılaşma meydana gelmiştir. Hokand Hanlığına son vereceğini düşünerek yola çıkan Yunus Hoca büyük bir yenilgiye uğrayarak canından olmuştur. Yunus Hoca'nın vefatından sonra yerine geçenler tekrar aynı düzeni sağlayamamış ve Taşkent, Hokand ve Buhara hanlıkları arasında sürekli el değiştirmiştir. Bu durumdan faydalanan Rusya, 1865 yılında Taşkent'i hakimiyeti altına almayı başarmıştır.

Tez konumuz olan maden mühendisi Burnaşev'in seyahati, Rusya'nın Taşkent'i tanınmasında ve ele geçirmesinde büyük bir paya sahiptir. Burnaşev'in notlarında görmüş olduğumuz üzere bölgeyi ile ilgili tüm detaylar verilmeye çalışılmıştır. Böylece Rusya Taşkent hakimiyeti için ilk adımları atmıştır. Yunus Hoca bilinçli ya da bilinçsiz olarak bu sürecin başlamasına da etkili olmuştur. Tüm bu bilgiler ışığında da 1800 döneminde ki Taşkent şehri ile ilgili bilgilerin ortaya çıkması bakımından ele aldığımız Burnaşev'in Taşkent seyahat notları oldukça büyük bir öneme sahiptir.

## KAYNAKÇA

- Alpargu, Mehmet, “Türkistan Hanlıkları”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, (C.8, s. 957-1046).
- Bacon, Elizabeth E., *Esir Orta Asya*, Tercüman 1001 Eser 79, (Çev. Tansu Say), Basım yılı yok.
- Bailey, Scott. C., “Bukhara Emirate”, *Encyclopedia of The Age of Imperialism 1800-1914*, Greenwood Press, Londra, 2008, (C.1, s. 118-126).
- Barthold, V.V, “Çimkent”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1977, (C.3, s. 399).
- Barthold, V.V, “Taşkent”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1979 (C. 12/1, s. 38-41).
- Barthold, V.V, *Rusya ve Avrupa Oryantalizm*, Küre Yayınları, İstanbul, 2004.
- Çapraz, Hayri, “Çarlık Rusyası’nın Türkistan’da Hakimiyet Kurması”, *SDÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, 2011, s. 51-78.
- Çelik, M. Bilal, “Hokand Hanlığı”, Alan H, Kemaloğlu İ. (Ed.), *Avrasya’nın Sekiz Asrı Çengizogulları*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016, s. 527-57
- Çelik, M. Bilal, Keser Emre, “Meyendorf’un Buhara Hanlığı Seyahati”, *Mavi Atlas Dergisi*, S.2, Ağustos 2018, s. 28-45.
- Doğan, Orhan, “Çarlık Rusya’sının Türkistan (Orta Asya) Siyaseti İle İlgili Önemli Bir Belge”, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.11, 2014 s. 51-78.
- Doğan, Orhan, “Küçük Cüz (Orda) Kazak Hanlığı’nın Çarlık Rusyası’nın Tabiyetine Girmesinin Rus Belgelerine Göre Değerlendirilmesi”, *Orta Asya ve Kafkasya Tarihi, XVI. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 2015, s. 229-255.
- Doğan, Orhan, *Tevke Han Dönemi (1680-1718) Kazak Hanlığı ve Tevke Han Yasaları (Jeti Jargı)*, Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek, 2002.
- Doğan, Orhan, Aysel Erdoğan, *Batı Türkistan Hanlıkları*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2017.

- Ebu'l- Gazi Bahadır Han, *Türk'ün Soyağacı (Secere-i Türk)*, (Çev.: Rıza Nur), İlgı Kùltür Sanat Yayınları, İstanbul, 2010.
- Erdoğan, Aysel, *İngiliz Kaynakları ve Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Şehirlerinin (Buhara, Hive, Taşkent, Hokand, Semerkand) Sosyal Kültürel ve Ekonomik Durumu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2013.
- Hatunoğlu, Nurettin, "Buhara Hanlığı", Alan H., Kemaloğlu İ. (Ed.), *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016, s. 482-526.
- Hayit, Baymirza, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 2012.
- Koç, Dinçer, "Muhammed Danyal Biy Atalık Devrinde Buhara Hanlığı ve Komşuları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.119, S. 234, 2018, s. 143-190
- Koç, Dinçer, *Rus Elçilik Raporlarına Göre Hokand Hanlığı (XIX. Yüzyılın ilk Yarısı)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- Koç, Dinçer," Bir Rus Mühendisinin (T.S. Burnaşev) Gözüyle Şah Murad Devrinde Buhara Emirliği", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.120, S.207, 2018, s. 139-170.
- Koç, Dinçer," XVI.-XIX. Yüzyıllarda Buhara Hanlığına Gelen Rus Diplomat ve Askerler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 115, S. 227, Nisan 2017, s. 61-90.
- Kovalevskiy E. P., *Stranstvovatel'po Suse i Moryam*, Çast. 1, St.-Peterburg, 1871.
- Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK Yayınları, Ankara, 2014.
- Mackenzie, David, "Tashkent--Past and Present", *The Russian Review*, C.28, S.2, Nisan 1969, s. 207-216.
- Maksudov, Farhad, Somuncuoğlu Tumen, Kavuncu A. Çolpan, *Türk Dünyası Başkentleri, Ankara, Almatı, Astana, Aşkabat, Bakü, Bişkek, Duşanbe,*

- Lefkoşa, Taşkent*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Ankara, 2014.
- Muhammedcanov, Abdullah, “Taşkent”, *DİA*, Diyanet Yayınları, İstanbul, 2011. (C. 40, s.145-148).
- Nakaz Borisu i Semenu Pazuhinım, Poslannım v Buharu, Belh i Yurgenç 1669 (1894), (Red.: A. N. Truvorova), Ruskaya İstoriçeskaya Biblioteka, 15, S. Peterburg: Arheografiçeskoy Kommissii, s. 1-91.
- Nalivkin, Vladimir and Nalivkina Maria, *Muslim Women Of The Fergana Valley; 19th-Century Ethnography From Central Asia*, (English Translation: Marianne Kamp and Mariana Markova), Edited by Marianne Kamp, Bloomington: Indiana University Press, 2016.
- Özkan Murat, “Buhara, Petersburg ve İstanbul Arasında Diplomasi Trafiği: Molla İrnazar Maksutov Elçiliği”, *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, S. 24, Bahar 2019, s. 165-183.
- Özkan Murat, “Sibir Araştırmalarına Dair Bir Rus Mecmuasının Tetkiki: ‘Sibirskiy Vestnik’”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 45, 2019, s. 307-332.
- Parlatır, İsmail, “Türk Sosyal Hayatında Kölelik”, *Belleten*, C. 47, S.187, 1983, s. 18-27.
- Poslannik Petra I na Vostoke Posolstvo Florio Beneveni v Persiyu i Buharu 1718-1725 Godah, Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı İzdatelstva “Nauka”, Moskva, 1986, s. 17.
- Riasanovsky Nicholas V. Stenberg Mark D., *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2016
- Saray, Mehmet, “Rusya’nın Asya’da Yayılması”, *Tarih Enstitüsü Dergisi (TED)*, S.10, 1979, s. 279-280.
- Saray, Mehmet, *Kazak Türkleri Tarihi “Kazakların Uyanışı”*, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi Serisi-2, İstanbul, 1993,
- Saray, Mehmet, “Çimkent”, *DİA*, Diyanet Yayınları, İstanbul 1993, (C.8, s. 318).

- Saray, Mehmet, "Hive Hanlığı", *DİA*, Diyanet Yayınları, İstanbul, 1998, (C. 18, s. 167-170).
- Saray, Mehmet, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 2014.
- Schuyler, Eugene, *Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca Seyahat Notları*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- SEL, Bünyamin, *Hokand Hanlığı (1710-1876)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ, 2011.
- Shamsutdinov, Rustambek, Karimov Shodi, Xoshimov Soibjon, Ubaydullayev O'ktamjon, *Vatan Tarihi*, Sharq Nashriyot Matbaa, Toshken, 2016.
- Spasskiy, Grigoriy İvanoviç " Puteşestvie ot Sibirskoy Linii do Taşkenta i 1800 gudo", *Sibirskiy Vestnik*, S. Petersburg 1818, s.183-251.
- Şeşen, Ramazan, "Buhara", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, (C.6, s.363-367).
- Tamir, Ferhat, "Kazak Hanlığı", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, (C.8, s.649-656).
- Taşagıl, Ahmet, "Türkistan", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2012. (C.41, s. 556-560).
- Türkmen İlker, *XIX. Yüzyılda Fergana Vadisi ve Büyük Güçlerin Hâkimiyet Mücadelesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, 2019.
- Uygun, Ebru, *İngiliz Gazetesi Levant Herald'a Göre Rusların Türkistan'ı İşgal Siyaseti (1859-1878)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu, 2017.
- Ükten, Selim Serkan, "16-18 Asırlarda Buhara Hanlığı'na Gelen Batılı Seyyahlar ve Seyahatnameleri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.18, 2017, s.137-164.
- Ünal, Fatih, *Rus Emperyalizmine karşı Stepte Büyük Başkaldırı Sultan Kenesarı*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2010.
- Ünal, Fatih, *XVIII. Yüzyıl Türk Rus İlişkilerinde Neplüyev (İstanbul'dan Orenburg'a)*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara, 2015.

- Veselovskiy N. İ., *İvan Daniloviç Hohlov*, S. Petersburg, 1891, s.154.
- W.E. Curtis, *Turkestan: The Heart of Asia*, George H. Doran Company, New York, 1911.
- Yazıcı, Tahsin, “Fergana Hanlığı”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998 (C.12, s.375-377).
- Yorulmaz, Osman, “Aleksy İvanoviç (Kutlu Muhammet) Tevkelev (Şeceresi, İdil-Yayık ve Kazak Tarihindeki Rolü)”, S. 34, *Bilig*, 2005. s.117-144
- Yorulmaz, Osman, “Kazaklar ve Kazak Hanlığı”, Alan H, Kemaloğlu İ. (Ed.) *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016, s.440-482.
- Yorulmaz, Osman, *Kazak Türkleri ile Çarlık Rusya'sı Arasındaki Siyasi İlişkiler*, TTK Yayınları, Ankara, 2013.
- Ziyayev, Hamid, *Türkistan'da Rus Hakimiyetine* (Çev.: Ayhan Çelikbay), TTK Yayınları, Ankara, 2007.

### **Online Kaynaklar**

<http://shosh.uz/monetyi-tashkentskoy-respubliki-1784-1808/> (08.06.2019)

<http://www.bitkikurdu.com/yandak-bobrek-ve-mesane-iltihaplarini-onluyor.html>. (08.06.2019).

## ÖZGEÇMİŞ

<b>Kişisel Bilgiler</b>	
Adı-Soyadı	Kevser Arisüt
Doğum Yeri-Tarihi	Nevşehir- 20.10.1994
<b>Eğitim Durumu</b>	
Lisans Öğrenimi	Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Yüksek Lisans	Ordu Üniversitesi
Bildiği Yabancı Diller (varsa)	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri (varsa)	
<b>İş Deneyimi</b>	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
<b>İletişim</b>	
E-Posta Adresi	ksvrarisut@gmail.com
<b>Tarih</b>	